

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Тіл саясаты комитеті

Republic of Kazakhstan Ministry of Science and Higher Education
Committee on Language Policy

Министерства науки и высшего образования
Комитет языковой политики Республики Казахстан

«ТІЛ ЖӘНЕ ҚОҒАМ»

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ЖУРНАЛЫ

«TIL ZHANE KOGAM»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC ELECTRONIC JOURNAL

«ТІЛ ЖӘНЕ ҚОҒАМ»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

№2 (62) 2025

Астана, 2025
Astana, 2025

Алғашқы есепке қою нөмірі мен мерзімі: 1993-Ж; 27. 05. 2002 жыл
«Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінің мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі берілген.

Куәлік нөмірі: №KZ68VPY00111810

Атауы: «Тіл және қоғам»

Шығу жиілігі: жылына 4 рет

Тілі: қазақ, ағылшын және орыс

Тақырыптық бағыты: халықаралық ғылыми электрондық журнал, лингвистика және жасанды интеллект, Терминология, Тіл оқыту әдістемесі

Таралу аумағы: Қазақстан Республикасы, алыс-жақын шетелдер

Бас редактор
Г. ТӨКЕНҚЫЗЫ

Жауапты редактор
Д. ОСПАНОВА

**Редакцияның
мекенжайы:**

Қазақстан Республикасы
010000, Астана қаласы,
Сауран көшесі, 7А,
til.qogam@tilqazyna.kz

Primary registration number and date: 2993-ZH; May 27, 2002

A certificate of re-registration of the periodic printed publication has been issued by the Republican State Establishment «Committee of Information of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan»

Certificate number: №KZ68VPY00111810

Title: «Тіл және қоғам» (*Language and Society*)

Publication frequency: 4 times a year

Languages: Kazakh, English, and Russian

Thematic focus: International scientific electronic journal, linguistics and artificial intelligence, terminology, language teaching methodology

Distribution area: Republic of Kazakhstan, near and far abroad

Первичный регистрационный номер и дата: 2993-Ж; 27.05.2002 год

Выдано свидетельство о повторной регистрации периодического печатного издания Республиканским государственным учреждением «Комитет информации Министерства культуры и информации Республики Казахстан».

Номер свидетельства: №KZ68VPY00111810

Название: «Тіл және қоғам» (*Язык и общество*)

Периодичность выхода: 4 раза в год

Языки: казахский, английский и русский

Тематическое направление: международный научный электронный журнал, лингвистика и искусственный интеллект, терминология, методика преподавания языков

Территория распространения: Республика Казахстан, дальнее и ближнее зарубежье

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Отандық ғалымдар

Ербол Тілешов	<i>ф.ғ.к.</i>
Шерубай Құрманбайұлы	<i>ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі</i>
Шалабай Бердібай	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Балқия Қасым	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Бекжан Әбдуәліұлы	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Бағдан Момынова	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Алмагүл Әділова	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Раушан Авакова	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Гүлнар Мұратова	<i>ф.ғ.д.</i>
Зейнеп Базарбаева	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Гүлнат Абикенова	<i>ф.ғ.д.</i>
Бекен Сағындықұлы	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Орынай Жұбаева	<i>ф.ғ.д., профессор</i>
Жанна Оспанова	<i>PhD</i>
Болат Хасенов	<i>PhD</i>
Әсел Орманова	<i>PhD</i>

Шетелдік ғалымдар

Валентина Маслова	<i>ф.ғ.д., профессор, Беларусь</i>
Рустам Шадиев	<i>PhD, профессор, ҚХР</i>
Марина Пименова	<i>ф.ғ.д., профессор, Ресей</i>
Алима Перниязова	<i>ф.ғ.д., профессор, Өзбекстан</i>
Аян Экрем	<i>ф.ғ.д., профессор, Түркия</i>

EDITORIAL BOARD

Domestic experts

Tilleshov Erbol
Kurmanbaiuly Sherubai

Candidate of Philological Sciences
Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy, of Sciences of Kazakhstan
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences
Doctor of Philological Sciences, Professor
Doctor of Philological Sciences, Professor
PhD
PhD
PhD

Berdibai Shalabai
Balkiya Kasym
Abdualiyul Bekzhan
Bagdan Momynova
Almagul Adilova
Rashan Avakova
Gulnar Muratova
Zeynep Bazarbayeva
Gulnat Abikenova
Beken Sagyndykuly
Zhubayeva Orynai
Ospanova Zhanna
Khasenov Bolat
Ormanova Asel

Foreign experts

V.Maslova
R.Shadiev
V.Pimenova
A.Perniyazova
A.Ekrem

Doctor of Philological Sciences, Professor (Belarus)
Doctor of Philological Sciences, Professor (China)
Doctor of Philological Sciences, Professor (Russia)
Doctor of Philological Sciences, Professor (Karakalpakstan)
Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Отечественные ученые

Тілешов Ербол
Құрманбайұлы Шерубай
Бердібай Шалабай
Қасым Балқия
Әбдуәліұлы Бекжан
Момынова Бағдан
Әділова Алмағұл
Авакова Раушан
Мұратова Гүлнар
Базарбаева Зейнеп
Абикенова Гүлнат
Сағындықұлы Бекен
Жұбаева Орынай
Оспанова Жанна
Хасенова Болат
Орманова Әсел

к.ф.н.
д.ф.н. профессор, академик Национальной академии наук Казахстана
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
д.ф.н.
д.ф.н. профессор
д.ф.н.
д.ф.н. профессор
д.ф.н. профессор
PhD
PhD
PhD

Зарубежные

В.Маслова
Р. Шадиев
В.Пименова
А.Перниязова
А.Экрем

Доктор филологических наук, Белорусия
Доктор филологических наук, профессор, Китай
Доктор филологических наук, профессор, Россия
Доктор филологических наук, профессор, Каракалпакстан
Доктор филологических наук, профессор, Турция

МАЗМҰНЫ

ЛИНГВИСТИКА ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

Б.САҒЫНДЫҚҰЛЫ

ТҰРАҚТЫ СӨЗДЕРДІҢ ТАРИХИ ДАМУ СИПАТЫНАН (Г.Смағұлованың ұстанымы бойынша).....	8
---	---

А.А. Ж. ЖАЛДЫБАЕВА, А.Е. КЕНЖЕБЕКОВА

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЧАТ-БОТТАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ.....	17
---	----

Қ.Қ. ДЕМЕУБЕКОВА, Г.Р. ҚАДЫРОВА

ҚОҒАМ БІРЛІГІ КОНЦЕПЦИЯСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ КЕҢІСТІГІ.....	31
--	----

ТЕРМИНОЛОГИЯ

А.А.ӘБДІЛМАНОВ

ҚОШКЕ КЕМЕҢГЕРҰЛЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТЕРМИНЖАСАМЫНЫҢ БАСТАУЛАРЫ.....	50
--	----

ТІЛ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.М.КАЛНIEBA

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЕНІМДІ, ЕРКІН СӨЙЛЕУІНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНИКАЛАРЫ ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ?.....	61
--	----

А.А. ТАВАСАРОВА, И.У.БЕКБУЛАТОВА, А.А.ОРАЗБЕКОВА

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА АУДИО-БЕЙНЕ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	71
--	----

А.Н. КУВАНБАКИЕВА

ОРЫС ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІ ОҚУ ӘДІСТЕРІ.....	77
--	----

Ж.М. ИСКАКОВА, А.С. ЗИНЕДИНА

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ СЕРТИФИКАТТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	91
--	----

CONTENT

LINGUISTICS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

B.SAGYNDYKULY

FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF STABLE WORD COMBINATIONS (According to the principle of G. Smagulova).....	8
--	---

ZH. ZHALDYBAYEVA, A.E. KENZHEBEKOVA

THE EFFECTIVENESS OF USING AI CHATBOTS FOR TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE.....	17
---	----

K.K. DEMEUBEKOVA, GALINA KADYROVA

MODERN COMMUNICATION SPACE OF KAZAKHSTAN IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF SOCIETY UNITY.....	30
---	----

TERMINOLOGY

A.A. ABDILMANOV

KOSHKE KEMENGERULY AND THE ORIGINS OF KAZAKH TERMINOLOGY.....	49
---	----

LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

A.M.КАЛНЕВА

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЕНІМДІ, ЕРКІН СӨЙЛЕУІНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНИКАЛАРЫ ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ?.....	60
--	----

A.A. TAVASAROVA, I.U. BEKBULATOVA, A.A. ORAZBEKOVA

USING AUDIO-VISUAL MATERIALS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	70
--	----

A.N. KUVANBAKIYEVA

METHODS OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES.....	76
---	----

Ж.М. ИСКАКОВА, А.С. ЗИНЕДИНА

ISSUES OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION OF TEACHING METHODS OF THE KAZAKH LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE	90
--	----

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИКА И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ

Б.САГЫНДЫКУЛЫ

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ СЛОВ (по принципу Г.Смагуловой).....	8
--	---

А.Ж. ЖАЛДЫБАЕВА, А.Е. КЕНЖЕБЕКОВА

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧАТ-БОТОВ С ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ.....	17
---	----

К.К. ДЕМЕУБЕКОВА, Г.Р. КАДЫРОВА

СОВРЕМЕННОЕ КОММУНИКАТИВНОЕ ПРОСТРАНСТВО КАЗАХСТАНА В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ЕДИНСТВА СОЦИУМА.....	30
--	----

ТЕРМИНОЛОГИЯ

А.А. АБДУЛЬМАНОВ

КОШКЕ КЕМЕНГЕРУЛЫ И ИСТОКИ КАЗАХСКОГО ТЕРМИНОБРАЗОВАНИЯ.....	49
--	----

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА

А.М.КАЛНЕНА

КАК МЕТОДЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ВЛИЯЮТ НА УВЕРЕННУЮ И СВОБОДНУЮ РЕЧЬ УЧАЩИХСЯ?.....	60
---	----

А.А. ТАВАСАРОВА, И.У. БЕКБУЛАТОВА, А.А. ОРАЗБЕКОВА

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИО-ВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	70
--	----

А.Н. КУВАНБАКИЕВА

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	76
---	----

Ж.М. ИСКАКОВА, А.С. ЗИНЕДИНА

ВОПРОСЫ СТАНДАРТИЗАЦИИ И СЕРТИФИКАЦИИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА.....	90
--	----

ХҒТАР 16.21.49

Б.САҒЫНДЫҚҰЛЫ

Ә. Марғұлан атындағы педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан
(e-mail: kasabek65@mail.ru)

ТҰРАҚТЫ СӨЗДЕРДІҢ ТАРИХИ ДАМУ СИПАТЫНАН (Г.Смағұлованың ұстанымы бойынша)

Аңдатпа. Жалпы тіл білімінде, оның ішінде қазақ ғылымында тұрақты сөздер мәселесі мейлінше зерттелген сала болып есептеледі. Автор пікірінше, соңғы жиырма жылдық уақыт бұл бірліктің ішкі құрылым жүйесін анықтауға көшті. Ал оның бастау көзі, тарихи даму сипаты, осы жайттарға қатысты ғылыми көзқарастар біршама ұмытылғандай әсер қалдырған еді. Мақала мақсаты – осы бағытты түгендеу. Мақалада келтірілген тұжырымдардың негізі өткен ғасырда қаланған, ал жаңа ғасыр тұрақты тіркес ілімінің ішкі мазмұн-құрылымына мән береді. Ғалымдар дәйектеуіндегі теоремаларды қазіргі практикалық бағытта жұмсаудың да уақыты келді. Сол себепті мақала қазіргі пайдалануда жүрген ғылыми жорамалдар мен сөздік түзілуіндегі жаңа тұжырымдарды барынша жеткізуді қарастырады. Мақаланың міндеті: 1) орыс және қазақ тіл біліміндегі теориялық еңбектерді салыстыру және 2) оларды қазақ ғалымдарының көзқарасы тұрғысынан талдау.

Түйін сөздер: адам мен тіл, логикалық ойлау, лексикалық тізбек, мағыналас фразеологизм, фразеологиялық мағына.

Кіріспе. Фразеологиялық ілімнің зерттелу мен зерделену тарихы терең. Қазіргі көзқарас бойынша, фразеологизм – жеке тілдік бірлік, тіпті тіл білімінің дербес саласы ретінде танылады. Қай тіл білімінде болмасын, аталған тақырып ғылыми әлеуеті тұрғысынан алдыңғы қатарлы тұжырымдарға толы. Ғалым В.В.Виноградовтың *фразеологиялық тұтастық, фразеологиялық бірлік, фразеологиялық тізбек* деп таркатқан тілдік бірлігі лексикалану мен идиома-ланудың жолдарын өткергені анық. А.А.Реформатскийдің жарық көрген еңбектерінің аталған тақырыпқа қатысты тұсында «Лексикаланған тіркесімдердің тарихи даму тұрғысынан қарағанда, белгілі бір бекітілген жағдайдың орны мен уақытына өте тығыз байланысты, сонымен қатар әр тілде жекелік сипатқа ие, өзгеше және тікелей аударылмайды. Сондықтан да олар идиома деп аталады» деп анықталады [1, 92]. «Классикалық оқулық» деп танылған

және қайта-қайта тарқатылған бұл кітап 1955 жылы оқу құралы ретінде ұсынылып, кейінгі шығарылымдарында оқулық дәрежесіне жеткен. Тіпті, кітап атауына да өзгеріс енгізілген: алғашқы басылымы «Введение в языкознание» болса, одан бертіндегілері «Введение в языковедение» болып ауысқан. Бүгінгі күні бұл еңбек жаңартылған, толықтырылған бесінші шығарылымымен оқырмандарына таныс.

Қазақ тіл білімінде сөздердің, оның ішінде фразеологизмдердің, лексикалану сипатына мән беріп, оларды «сөз тізбегі» деп атаған ғалым С.Аманжолов еді. Жоғары мектеп үшін ұсынылған еңбек «Қазақ тілі ғылыми синтаксисінің қысқа курсы» деп аталды. Соңғы уақытта «Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы» аталымымен бекітіліп жүр. Еңбек атауында синтаксис ілімі болғанымен, мақала тақырыбына сәйкес келетін тұстары жоқ емес. «Сөз тізбегі, яки сөздердің тізбектелуі деген мәселенің өзі екі түрлі ұғымды шеше алады», - деген ғалым оларды лексикалық тізбектер және синтаксистік тізбектер қатарына жинақтайды. Лексикалық тізбек қатарында *құла ат өлген сай, қоян жүрек, көрсе қызар* сынды бірліктер тұр да, синтаксистік тізбек қатары тіптен мол. Олар «1) идиомдық қасиеті бар сөз тізбектері. Мысалы: құлақ қоймайды, көз салмайды, сөз етпейді, ауыз бармайды; 2) фразалық тізбектер. Мысалы: қолы қысқа, басы бос, көзі өткір, құлағы мүкісті, құлақ құршы» [2, 66]. Әрине, қазіргі ұстаным тарапынан фразалық тізбектерге басқаша қарау орын алған. Дегенмен ғалымның «бірнеше сөз бір мағынаға ие болып жүруін» дөп басқанын жоққа шығара алмасақ керек. Әрі оның сөйлем ішінде шешімін тауып жататынын әсте есте ұстау қажет деп білеміз.

Бағалап қарасақ, орыс және қазақ тіл білімінің бастау көзі боларлық еңбектер фразеологияға қатысты ғалымдардың ғылыми тұжырымдарын екшеп берді. Бұлар кейіннен басқа да жеке ғалымдардың ұстанымдарына ұласты. Қазақ тіл біліміндегі өрісі кең тұрақты тіркес ілімін таратқан ғалымдар қатарында профессор Г.Смағұлова да бар. Ірі зерттеулер мен зерделеулерге толы фразеологизм мәселесін жарақтандыруда ғалымның өзіндік ой-пікірі бар. Бүгінгі мақала осындай ғылыми бағыттың шешімін жетілдірген мәселелерді қозғайтын болады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланың ғылыми-әдіснамалық тұрғыдан сипатталуына классикалық еңбектердің авторлары болып табылатын А.А.Реформатский, В.Н.Телия, Р.А.Будагов ілімдері ілікті. Қазақ тіл білімі ғалымдары Қ.Жұбанов, С.Аманжолов көзқарастары барынша қамтылды. Сонымен қатар қазақ тілінің түсіндірме және фразеологиялық сөздіктер түзген ғалымдар, соның ішінде Г.Смағұлованың көзқарастары сараланды.

Мақала ғылыми-теориялық баяндау әдісіне құрылған. Шетелдік және отандық ғалымдар тұжырымын тарқату мақсатында салыстыру және саралау әдіс-

тері пайдаланылды. Жеке мысалдарды тарқатуда компоненттік талдау мен жинақтау әдісі іске асты. Ғылыми тұжырымдарды жеткізу тұсында жеке көзқарас қалыптастыру немесе конфликтологиялық әдістің қажеттігі болды.

Талқылау мен бақылау. Сөздердің тұрақтану үдерісі, басқаша айтқанда тілдегі идиом бірліктер, көп ғасырлық дамудан өткен сала болып табылады. Ал олардың тіркесімінен пайда болатын ойдың түп төркініне жетудің де ұзақ уақыттың нәтижесі екені анық. Мұндай ойлау мифологиялық ойлау мен логикалық ойлау сатыларынан өтеді. Көп жағдайда мифологиялық ойлауды логикалық ойлауға дейінгі кезең деп белгілеген француз оқымыстысы, антрополог, этнолог, философ Л.Леви-Брюль болса керек. Оның 1930 жылы жарық көрген «Первобытное мышление» еңбегіндегі тұжырымдары 1922 жылы жарияланған осымен аттас мақаласынан басталады. Мақалада ежелгі адамдар қоршаған ортаны қалай қабылдады, олардың қазіргі адам санасынан айырмашылығы болды ма, *ежелгі адамдарға тән ой белгілері қазіргі адамдарда сақталды ма* деген сынды сауалдарға жауап іздейді. Ежелгі адамдар қатары аустриялық, фиджийлық, түземдік сынды халықтармен жеткізілген. Ғалым пікірінше, «Алғашқы ойлау логикаға дейінгі ойлаумен (пралогический) ассоциаланады, бірақ пралогика логикалық ойлаудың алғашқы сатысы деп айту жөн бола қоймайды. Себебі бізде оларды салыстыру мүмкіндігі жоқ. ...Солай бола тұра, көптеген жағдайда алғашқы ойлау қазіргі ойлаудан барынша ажыратылады. Олар мүлде басқаша бағытта, нақтырақ айтқанда, мистикалық себептерге толы. Олардың санасында белгілі бір мақұлық бір уақыт шеңберінде екі немесе одан көп орында жүре береді» [3].

Мұндай салыстыруларды қазақ тіл білімінің ғалымдары да іздеп көрді. Мәселен, С.Аманжолов жоғарыда Л.Леви-Брюль тілге тиек еткен ежелгі адамдарға тән ой белгілері қазіргі адамдарда сақталды ма сынды сауалға сәйкесінше жауап іздейді: «Мысалы: *қарным ашты, ішім бұрды, мал көзіме көрінді, құлақ қойдым, ашу қысты, сөз өтпейді, жаным ашиды* т.б. Міне, осылардың әрқайсысы қазіргі логикалық ойлаудың өлшеуіне қайшы келеді. Байыбына барып қарасак, мұның әрқайсысы өзінше мифке, магияға байланысты. Өйткені *қарным ашты*, шын мағынасын алғанда, *жегім келді*мен тең. Алғашқы адамдар қарын «жеу» арқылы тоғаятынын абстрактап байқап білуді керек қылмай, тура қарнының ашығанын (ауырғанын) бірден көрсетеді. Қазіргі тура логикалық ұғым бойынша, *қарын ашықты* дегенде болмаса *қарын ауырды* деген сөз тамақты керек қылмай, дәрі-дәрмекті керек қылады ғой. Алғашқы ойлау бірдемені керек ететін заттың өзін көрсететін сөзді керек қылатынын осыдан-ақ көруге болады» [2, 13].

Бұл мәселеге Қ.Жұбанов тереңдей еніп, қарапайым тілмен түсіндірді: «Ежелгі дәуір адамдары әр заттың, әр нәрсенің не жақсы, не жаман иесі бар деп түсін-

ген. Сондықтан жақсы жақтағыларды *құдай, періште, пайғамбар, әулие* деп атап, жаман жақтағыларды *шайтан, албасты, пері* (мұның да екі түрі бар) деп сенген. Алғашқы қоғамдағы адам бұларды нақты өмір сүретін нәрселер деп білген. Осы күнге дейін *КазПИ пәлен қылып жатыр* деуіміз бұған дәлел. Төрт түліктің пірі, қолдаушысы ретінде сиыр атасын – Ойсыл қара, түйе атасын – Зеңгі баба, жылқы иесін – Қамбар ата, қой малының иесін – Шопан ата, ешкінің пірін – Шекшек ата деп атау сол кезден қалған» [4, 493].

Қазіргі ойлау бұлардың төркініне саңылау салмайды. Сондықтан да әр құрылымда келген фразеологиялық тіркесімдерді адам пайымы толығымен қабылдай алады. Бұл – сананың жоғары дәрежелі қабылдауға өткендігінің белгісі. Осыдан да болса керек, қазіргі таңда тілдегі тұрақты тіркестердің ішкі құрылым жүйесінен гөрі басқа тілдік бірліктермен ара-қатынасы, өзара мәндестік сипаты сықылды мәселелер күн тәртібіне көтеріліп, ғылыми қаузауға айналды. Мән-жайға айқын басымдық берген еңбектің бірі – мағыналас фразеологизм сөздерін жинақтаған еңбек. Еңбек иесі фразеологиялық мағына түсінігін алдыңғы қатарға шығарады: «Адамдар сөйлем қажеттілігін өтеу кезінде фразеологизмдерді алдымен айтайын деген ұғымның мағынасына қарай таңдайды. Сондықтан мағыналас фразеологизмдердің қатарының басы фразеологиялық мағынаға бағыт беретін тірек сөз – лексикалық мағынадан басталуы керек. Яғни, мағыналас фразеологизмдердің доминанты ретінде қатар басында жалпы тірек ұғымға негізделген лексикалық мағына – бір сөз тұрады» [5, 3].

Жоғарыда ғылыми дәйек ретінде берілген С.Аманжолов мысалдарын осы аталған сөздік түзіліміндегі мағыналас фразеологизмдермен тарқатып көрдік. Ғалымның *қарным ашты* фразеологизмі реніш, ренжіту сипатындағы сөздің ұғымын ашады. Ал ол мәнге мынадай фразеологизмдер синоним ретінде жұмсалуға бейім: *араларынан қара мысық өту, дақ салу, желке жүндері үрпийсу, көңілін басып тастау, кір келтіру, ішіне мұз қату*. Жақсы көрудің бір нұсқасы *ішім бұрды*. Бұлардың синонимдік қатарында *ес-түсінен айырылу, өлердей жақсы көру, шығарда жаны бөлек және т.б.* тұр. Тыңдау ұғымын беретін *құлақ қойдым* тіркесімімен мағыналастыққа *зейін қою, құлақ құрышы қану, құлақ тұру (салу), құлағына құю* тіркесімдері келеді екен де, ашулану ұғымындағы *ашу қысты* тіркесімінің қатарын елудің үстінде фразеологизмдер атқарады екен. Соның біразы мыналар: *аузына келгенін айту, ашу шақыру, ашуға булығы, ашуы алқымына тығылу, зығырданы қайнау, ит жыны келу және т.б.* Бұларға қарағанда, тыңдамау сөзін қанағаттандыратын *сөз өтпейді* фразеологизміне мәндес болатын сөздер екеу: *құлақ қоймау, құлақ салмау*. Қамқор, жанашыр болу мәніне С.Аманжоловтың *жаным ашиды* тіркесімі сәйкессе, Г.Смағұлова мұның синонимдік қатарын жиырма тоғыз тіркесіммен жеткізді. Солардың бірқатарын келтірсек, *бақайын сазға тигізбеу, жаны со-*

ның үстінде, көз қырын салу, қол ұшын беру, оң жағына қондыру, суығына тоңып, ыстығына күй, шаң жуытпау, іші бұру. Бұл жайтты бұлайша барынша саралаудың да өзіндік орны бар. Біріншіден, барлық мәндес фразеологизмдерді жіпке тізгендей көрсету мақсат емес, екіншіден, ғылыми сабақтас-тықты көрсету мұрат болды. Үшіншіден, теориялық мәселенің тәжірибелік тұрғыдан ұштасуы көзделді.

Жалпы, сөздердің тұрақтану сипатына (устойчивые сочетания слов) жақын түсінік берген – Р.А.Будагов. Ғалым еуропа халықтарының тілдеріндегі тұрақты тіркесімдерді басқа тілдерге сөзбе-сөз аудару мүмкін еместігін мысал ретінде байқатады: «В каждом языке есть различные идиомы. Болгарин скажет *излизам на глава*, буквально «выхожу на голову», т.е. справляюсь с чем-либо; мысль о крепком сне француз передать выражением *dormir sur les deux oreilles*, буквально «спать на два уха»; а немец при помощи словосочетания *einen Affen haben*, буквально «иметь обезьяну», сообщит о том, что кто-то на веселе» [6, 81]. Мұндай тұжырымдарды қазіргі тұрғыдағы ғылыми жетістік ретінде көрсету шынайылықтан алшақ екені ақиқат, бірақ тарихи аксиома екеніне сөз жоқ. Қазіргі уақытта белгілі бір тілдің бірліктерін басқа тілдік фразеологизмге аударуды ғана емес, ондай тұрақты сөздердің жеке бір тілдегі танымында орын алмастырудың өзін қарапайымдылыққа санаймыз. Дегенмен тарихи даму ба-рысында кездескен көзқарастар белгілі бір бірліктердің тіл білімінің ішкі құрылым жүйесі ретінде болғандығын алға тартады. Мәселен, 1972 жылы көп мәселенің басын ашқан «Общее языкознание» атты ұжымдық еңбек тілдің ішкі құрылым жүйесін анықтады. Еңбек лексика мен фразеология саласын жеке-жеке тарқатты. В.Н.Телия тұрақты емес сөздер тіркесін, ғалым терминдеуінде *несво-бодные сочетания слов* немесе *фразеологизм*, лингвистика пәнінің ерекше түрі ретінде бағалайды. Оның бұлайша бағалауына А.А.Потебня, А.А.Шахматов, Ф.Ф.Фортунанов, В.В.Виноградов тұжырымдары итермелеген. «Логика этого определения сводится обычно к следующему: единицы языка не производятся в речи, а воспроизводятся в готовом виде – несвободные сочетания слов также воспроизводятся в готовом виде, репродуцируя известное носителям языка значение и лексико-грамматический состав, вместе образующие автономную структуру» [7, 465].

Дәл осы айқындаулар басқа тіл біліміндегі көрсеткіштерден алыс емес. Кешегі тәуелсіздікке дейін, тіпті онан кейінгі он шақты жыл шамасы әбден қалыптасқан теорияларды тарқатып отырды. Бұлай бола беру мүмкін де емес еді. Сондықтан басқа да ғылыми талдаулар туындады. Бұған тұрақты сөздер ілімі де көнді. Жоғарыда талдауға іліккен мағыналас фразеологизмдер осындай бағыттағы еңбектің көрсеткіші болатын. Уақыттың өзі алып келгеніндей, қан-дай тілдік бірлік болмасын ұлттық таным тұрғысынан қарастырылуға сұранып

тұрады. Г.Смағұлованың зерделеуінде де «Фразеология – тұрақты тіркестерді (кең мағынада) зерттейтін лингвистикалық пән. Сондай-ақ, тілдердегі фразеологизмдерді қарастыратын тіл білімінің саласы» [8, 16]. Осы еңбек фразеологизмдердің варианттылығын (лексикалық, морфологиялық, фонетикалық), пайда болу себептерін, олардың әр алуан мағыналық топталуын (мағыналас фразеологизм, қарсы мәнді фразеологизм, фразеологизмдік көпмағыналылық және фразеологизмдегі омонимия) барынша танытты. Бұл – оқу құралы ыңғайында ұсынылған еңбек. Ал фразеологизмдерді, оның өзінде тек мағыналас фразеологизмдерді, ұлттық-мәдени аспектіде қарастыру монографиялық еңбекке алып келді. Ғалым Г.Смағұлованың пікірінше, «Қазақ тіліндегі фразеологизмдер айналадағы қоршаған орта заттар мен құбылыстарға этнос тұрғысынан баға беру, сипаттау арқылы сол ұлттың ұлттық менталитетін, көзқарасын, дүниетанымын аңғартады» [9, 148]. Бұл еңбек нәтижесінде мағыналас фразеологизмдер арқылы тілдегі адам факторы алдыңғы қатарға шығып, фразео-семантикалық өрістің иерархиясы орнығады.

Нәтижелер. Ғылыми нәтижелер жеке ғалым ұсыныстарымен анықталатынын ескерсек, мақаладағы орыс, ағылшын және қазақ тілді еңбектердегі тұжырымның ақиқаттығына көз жетеді. 1) А.А.Реформатский пікірінше, идиомданған бірліктер жекелік сипатқа ие және олар басқа тілге аударуға көнбейді. Бұл тұжырым кейіннен барлық тілдердегі ғылыми ұстанымға ұласты; 2) алғашқы ойлау мен қазіргі логикалық ойлаудың айырым жігіне назар аударған Л.Леви-Брюль мен С.Аманжолов пікірлерінде жоғары дәрежелі сәйкестік бар. Мұндай сәйкестікке дәлелдемелер тілден мол орын алған фразеологиялық бірліктер арқылы анықтала түседі және 3) алдыңғы екі тұжырымның тіл білімінен орын алуын анықтау үшін қазіргі ұстанымдарға назар аудару қажет. Бұл орайда бізге ғалым Г.Смағұлованың ғылыми және практикалық ұстанымдары көмекке келеді. Әсіресе ғалымның мағыналас фразеологизмдер мәселесіндегі ойлары қазіргі қазақ іліміне қомақты үлес қосатын болады. Саралай келгенде, А.Байтұрсынұлының «Адамның ішкі ғаламы мен тысқы ғаламы түйіседі» дегенінің бір дәлелі осы болса керек.

Қорытынды. Тілдегі тілдік бірліктердің қай-қайсысының даму тарихы болады. Оны көрсетуде жалпы әлемдік тіл білімі көшбасшыларының тұжырымдары тарқатылып отырады. Бүгінгі шағын мақала жүйесі де осындай ғылыми тұжырымдарды алға тартты. Өз кезегінде ғылыми тұжырымдар қазақ тіл білімінің ертеректегі еңбектерінен (Қ.Жұбанов, С.Аманжолов) және кейінгі буынның (Г.Смағұлова) ғылыми ізденістерінен орын алды. Мақала мақсатындағы нақты бағыт – тақырыптың ғылыми сабақтастық негізінде тарқатылуы болды. Нәтижесінде, сөздердің тұрақтану аспектісі жан-жақты талдауға түсті. Бұл тұрғыда аталған тақырып ғалым Г.Смағұлованың біраз еңбектері

арқылы жүйеленуге түскені байқалады. Соңғы жиырма жыл шамасында тек бір бағытта – қазақ тіл білімінің фразеологиясы бағытында – еңбек ұсынған ғалым фразеологизмдердің мағыналас құрылымын, олардың варианттылық есебін, фразеологиялық мағына тағанын бекіту мен парадигмалық құрылымын түгендеуде жан-жақты және қажетті теореманы тұрақтандырған деп есептейтін кез келді. Сондай-ақ, бұл мәселелер келешекте ғылымның практикалық құндылығына барынша әсер етпек. Әсіресе басқа тақырыптардың да синонимдік, омонимдік, антонимдік және көп мағыналық аспектісін жаратқандыру үшін шынайы бастама әрі қажетті бағыт болары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 275 с.
2. Аманжолов С. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. – Павлодар: Торайғыров университеті, 2010. – 320 с.
3. Levi-Bryul L. La mentalite primitive. В книге: Психология мышления. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.В. Петухова. – М.: Изд. МГУ, 1980. – С. 130-140. <https://monocler.ru/pervobyitnoe-myishlenie>
4. Жұбанұлы Қ. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: Ғ.Әнес. – Алматы: Абзал-Ай баспасы, 2013. – 640 б.
5. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. – Алматы: Елтаным баспасы, 2010. – 252 б.
6. Будагов Р.А. Очерки по языкознанию. – М.: Изд. АН СССР, 1953. – 280 с. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004584166
7. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Изд. «Наука», 1972. – 568 с.
8. Смағұлова Г. Фразеологизмдердің семантикалық категориялары. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 178 б.
9. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Елтаным баспасы, 2010. – 194 б.

Б.САГЫНДЫКУЛЫ

Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана,
Павлодар, Казахстан

**ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ СЛОВ
(по принципу Г.Смагуловой)**

Аннотация. Наиболее изученной областью в общем языкознании, в том числе в казахской науке, является проблема устойчивых слов. По мнению автора, последние двадцать лет уже перешли к определению системы внутренней структуры этой отрасли. А его истоки, характер исторического развития, научные взгляды на эти моменты создавали впечатление, будто их несколько забыли. Цель статьи – провести инвентаризацию этого направления. Обоснование изложенных в ходе статьи выводов восходит к прошлому веку, а новый век озадачен решением внутреннего содержания и структуры фразеологических сочетаний. Пришло время направить теоремы в рассуждениях ученых в современное практическое русло. Поэтому статья предусматривает максимальное изложение имеющихся в настоящее время научных предположений и новых выводов в фразеологической науке. Таким образом, решается задача статьи в двух направлениях: 1) научно-теоретическими исследованиями по русскому и казахскому языкознанию и 2) выводам, сделанными казахскими учеными на основе исследований.

Ключевые слова: человек и язык, логическое мышление, лексическое сочетание, синонимические фразеологизмы, фразеологическое значение.

B.SAGYNDYKULY

Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan,
Pavlodar, Kazakhstan

**FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF STABLE
WORD COMBINATIONS
(According to the principle of G. Smagulova)**

Abstract. One of the most thoroughly studied areas in general linguistics — including in Kazakh linguistic scholarship — is the issue of fixed or stable word combinations. According to the author, the last twenty years have focused more on defining the internal structure and system of this field. However, its origins,

the nature of its historical development, and earlier scholarly perspectives appear to have been somewhat overlooked. The aim of this article is to revisit and catalogue the development of this linguistic area. The theoretical foundations of the arguments presented in the article date back to the previous century, while contemporary linguistics continues to explore the inner meaning and structural aspects of phraseological units. It is now time to reinterpret earlier theoretical approaches in a practical, modern context. Therefore, the article presents a comprehensive review of existing scientific viewpoints and introduces new findings in the field of phraseology. The study addresses this objective in two key areas:

1. theoretical and scientific research in Russian and Kazakh linguistics;
2. an evaluation of the conclusions drawn by Kazakh linguists.

Keywords: human and language, logical thinking, lexical combinations, synonymous phraseological units, phraseological meaning.

References

1. Reformatskii A.A. Vvedenie v yazykovedenie. – M.: Aspent Press, 2000. – 275 p.
2. Amanjолоv S. Qazaq adebi tili sintaksisiniñ qisqasha kursy. – Pavlodar: Toraigyrov university, 2010. – 320 p.
3. Levi-Bryul L. La mentalite primitive. V knige: Psihologia myshlenia. Pod red. I.B.Gippenreiter i B.B.Petuhova. – M.: Izd. MGU, 1980. – P. 130-140. <https://monocler.ru/pervobyitnoe-myishlenie>
4. Zhubanov K. Qazaq til biliminin maseleleri / Qurast.: G. Anes. – Almaty: Abzal-Ai baspasy, 2013. – 640 p.
5. Smagulova G. Magynalas frazeologizmder sozdigi. – Almaty: Yeltanym baspasy, 2010. – 252 p.
6. Budagov R.A. Otserki po yazykoznaniyu. – M.: Izd. AN SSSR, 1953. – 280 p. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004584166
7. Obshee yazykoznanie. Vnutrennyaya struktura yazyka. – M.: Izd. «Nauka», 1972. – 568 p.
8. Smagulova G. Frazeologizmderdin semantikalyq kategorialaru. – Almaty: Qazaq universiteti, 2017. – 178 p.
9. Smagulova G. Magynalas frazeologizmderdin ulttuq-madeni aspektileri. – Almaty: Yeltanym baspasy, 2010. – 194 p.

Авторлар туралы мәліметтер:

Бекен Сағындықұлы – филология ғылымының докторы, Ә. Марғұлан

атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры, Павлодар, Қазақстан.

Бекен Сағындыкулы – доктор филологических наук, профессор Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Beken Sagyndykuly – doctor of philological sciences. Professor of Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan.

XҒТАР 16.31.51

¹**А.Ж. ЖАЛДЫБАЕВА**

²**А.Е. КЕНЖЕБЕКОВА**

^{1, 2} Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,

Қарағанды, Қазақстан

^{1, 2} (e-mail: zholdybaeva-1997@mail.ru, ajgerim.kenzhebekova@mail.ru)

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЧАТ-БОТТАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілін жасанды интеллект арқылы оқыту тиімділігі қарастырылған. Әртүрлі ұлт өкілдеріне тілді үйретуде жасанды интеллектің пайдасы зерттелді және цифрлық қолданыс түрлеріне талдау жұмыстары жүргізілді. Зерттеу мақсаты – тілді оқытудағы жасанды интеллектің чат-боттарының тиімділігін анықтау. Білім алушыларға төрт тілдік дағды негізін жасанды интеллект арқылы жасалған онлайн платформалары мен қосымшалары, интернет ресурстары сарапталды. Тіл үйренушілерге гаджеттің көмегімен цифрлық сауаттылықты арттыруға әдістеме жүргізілді.

Түйін сөздер: қазақ тілі, жасанды интеллект, онлайн платформа, тіл үйрену, тілдік дағды, цифрлық сауаттылық.

Кіріспе. Қазіргі таңда тіл үйрету әдістері мен құралдары үнемі өзгеріп, жаңарып отыр. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру саласында маңызды өзгерістерге алып келуде. Олардың ішінде жасанды интеллект (ЖИ) негізінде жұмыс істейтін чат-боттардың тілді үйренуге арналған тиімді әрі заманауи құрал ретінде пайда болуын атап өтуге болады. Бұл мақалада қазақ тілін оқытудағы ЖИ чат-боттарының маңызы, олардың оқу үдерісіндегі рөлі және қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Жасанды интеллект (AI) ұғымын алғаш рет Джон Маккарти 1956 жылы «интеллектуалды машиналарды жасау ғылымы мен технологиясы» ретінде тұжырымдады.

Игнаси Белда өзінің «Ақыл-ой, машиналар және математика» деген жұмысында былай деп жазды: «Жасанды интеллект (ЖИ) бірте-бірте біздің өмірімізге енді. Адам сияқты креативтілік, сезім және эмоциялық интеллект деңгейіне ие машиналар пайда болған күні ерте ме, кеш пе кетеді. Бұл күні біз жалғыз емес екенін түсінеміз» [1,11].

Білім беру процесінің күннен-күнге дамуы – цифрлық дәуірдің жемісі. Қазір үлкеннің де, жастың да қолында гаджет телефондар, сымсыз құлаққаптар, электронды сағаттар бар. Осы кезеңде біз жастарға XX ғасырдағы үрдісті жалғастыр деп айтуымыз бекер. Сондықтан, ғаламданудың жаңа қыры – жасанды интеллектіні пайдаға асыру қажет. Қазіргі уақытта жасанды интеллект бойынша зерттеулерде алты негізгі бағыт бөлінген. Іс жүзінде ЖИ мүмкіндіктерінің спектрі шексіз: ғарыштық зерттеулер, әскери іс, робототехника, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, көлік, медицина, білім және т.б салаларда кеңінен пайдаланылуда.

Қазақ тілін үйретуде жасанды интеллектіні бағдарламалық оқылымға енгізудің тиімділігі орасан зор. Әсіресе, жоғарғы оқу орындарындағы өзге тілді ұлт өкілдеріне мемлекеттік тілді меңгертуге зерттеулер жасалынды. Зерттеулер нәтижесі қазақ тілін үйрететін мамандарға ақпараттық-коммуникациялық технология және бағдарламалық-аппараттық оқыту құралдарының жүйесіне негізделеді.

Ғаламданумен қарым-қатынаста тілді үйрену мен үйрету қажеттілігі күннен-күнге артып келе жатыр. Соңғы бес жылға артқа шегінер болсақ, қазіргі кезде мемлекеттік тілді үйренемін деген адам саны артуда. Бұған себеп – еліміздегі іс-қағаздардың қазақ тілінде жүргізілуі, хаттардың мемлекеттік тілде жазылуы. Тіл үйренушілерге жасанды интеллектіні пайдаланудың негізгі жолы – мобильді қосымшалар, интернет ресурстары, онлайн платформалар, чат-боттардың рөлі мен ЖИ негізделген жаңа өлшемдер, заманауи трендтер.

Аталмыш өлшемдер педагогикалық идеяларды жаңғыртып, заманауи технологияларды тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Білім алушылар осы мүмкіндіктерді пайдаланып, білім көкжиегін кеңейтуге, оқу процесінде белсенді қатысуына ықпал етуге үйретеді. Тақырыпты зерттеуде цифрлық дәуірдің жаңалығы болған ЖИ туралы «ЖОО-ларда қазақ тілін жасанды интеллект арқылы оқыту», «Жасанды интеллект тілі – қазақ тілі болуы тиіс» деген мақалалар тілді үйретудің бірнеше әдістері мен ұтымды шешімдерін іздеуге бағытталды. Бұл жұмыста қазақ тілін оқытудағы чат-боттардың рөлін анықтаймыз, талдаймыз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. ЖИ чат-боттары – бұл жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін, пайдаланушылармен өзара әрекеттесетін бағдарла-

малар. Олар белгілі бір тапсырмалар мен сұрақтарға жауап беру, ақпарат беру, сонымен қатар оқу үдерісін қолдау үшін кеңінен қолданылады [2].

Жасанды интеллект құралдары білім алушыға бағытталған, жекелендірілген тәсіл арқылы тілдік дағдыларды жетілдіруге ықпал етеді, сонымен қатар бағалау және кері байланыс процестерін автоматтандыру арқылы жүктемені азайтуға көмектеседі, сондай-ақ білім алушылардың үлгерімін қадағалап, оқу процесін ұйымдастыруды жақсартады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, чат-боттармен сөйлесу тілдік кедергіні жеңу тұрғысынан пайдалы және студентті кәсіби қарым-қатынас саласында тілді практикалық қолдануға бағыттайды, бұл әсіресе шет тілін үйрену шеңберінде маңызды. Ол кемшіліктерге назар аудармайды, бірақ сөздік қорын, өнімді дағдыларды және грамматиканы меңгеру әлеуетін атап өтеді. Жасанды интеллект белгілі бір тақырып бойынша презентация дайындауға, өткен тақырыпты бекітуге тиімді жаттығулар ұсынуға, күрделі мәтіндерді тілді меңгеру деңгейіне бейімдеуге, иллюстрациялық материал жасауға, кез-келген мәтінді айтуға және т.б. қабілетті оңтайлы көмекші бола алады.

Алайда мәселенің екі ұшы бар. Елімізде чат-боттар, жалпы алған ЖИ платформаларын пайдалану қарқыны шетелге қарағанда едәуір кеш дамуда. Мәселен, әмбебап чат-ботты құру үшін үлкен технологиялық базада жұмыс жасайтын бағдарламашылар аз. Бұл қарапайым пайдаланушы үшін қолжетімді емес, жетілмеген интерфейс. Әмбебап чат-бот құру үшін бағдарламашылар жеке құрамдас бөліктерді жиі орындамай, қарапайым алгоритмдер кейінге қалдырылады. Жасанды интеллект одан не сұралатынын әрқашан түсінбейді, тіпті эмоцияларға жауап бере алмайды. Кемшіліктерге қарамастан, чат-бот өзінің тиімді екенін дәлелдеген аймақтар бар. Оның үстіне олар үнемі жаңартылып отырады.

Егер бағдарламашылар қазақ тілінде тиімді қызмет көрсететін чат-бот құратын болса, тіл үйрену үшін тиімді құрал. Чат-боттар – пайдаланушының сұрақтарына жауап беретін, диалогты талдайтын және мәтіндер арқылы жауаптар қайтаруға арналған автоматтандырылған жүйелер. Қазақ тіліндегі чат-боттар тіл үйренушілер үшін үлкен көмек бола алады, өйткені олар нақты уақыт режимінде қарым-қатынас жасауды, сөздер мен тіркестерді қолдануды үйренуге мүмкіндік береді [3, 52].

Ғылыми әдебиеттерде AI-ді шет тілдерін оқытуда қолдануға арналған бірнеше мақалалар бар, олар негізінен чат-боттарды немесе бейімделген оқу платформаларын пайдалану сияқты нақты аспектілерге бағытталған. Бұл мәселе С.В. Ковальчук, И.А. Тараненко, М.Б. Устинова [4], О.В. Павлова [5], В.Е. Чекалова [6] еңбектерінде жиі кездеседі.

С.В. Ковальчук, И. А. Тараненко және М.Б. Устинова «Шет тілін оқыту үшін жасанды интеллектті қолдану» мақаласында ағылшын тілінде сөйлеу тілін да-

мыту үшін чат-боттарды қолдану қарастырылған. Зерттеу барысында студенттерге сөйлеу дағдыларын жақсарту үшін виртуалды серіктеспен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін чат-бот жүйесі жасалды және енгізілді. Алынған нәтижелер чат-ботты қолдану студенттердің ағылшын тілінде сөйлеуге деген сенімділігін едәуір арттырғанын көрсетті [4].

Өз мақаласында О.В. Павлова жасанды интеллект технологиялары шет тілдерін оқытуға қалай көмектесетінін зерттейді. Ол оқу процесінің тиімділігін едәуір арттыра алатын бейімделген оқу платформаларының мүмкіндіктерін қарастырады. Зерттеу адаптивті оқу платформасының тиімділігін дәстүрлі оқыту әдісімен салыстырды. Нәтижелер бейімделу платформасы оқу жоспарларын жекелендіру және жеке кері байланыс беру арқылы студенттердің оқу нәтижелерін айтарлықтай жақсартқанын көрсетті [5].

В.Е. Чекаловтың «Жасанды интеллект: ағылшын тілін дербес оқытудың жаңа векторы» мақаласында шет тілдерін оқытудың дербес әдістемесін дамытудағы жасанды интеллекттің әлеуеті ашылады. Зерттеу жеке оқу жоспарлары, автоматтандырылған жаттығулар және виртуалды көмекшілер сияқты өзін-өзі оқытуды қолдайтын әртүрлі құралдарды талдады. Алынған нәтижелер негізінде шет тілдерін өз бетінше оқытудың мотивациясы мен тиімділігін арттыру үшін ЖИ әлеуетінің жоғары екені атап өтілді [6].

Чат-боттардың тіл үйренудегі рөлі. Практикалық тәжірибе бойынша чат-боттар қазақ тілінде мәтіндермен және сөйлемдермен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Олар пайдаланушының жазған немесе айтқан сөздеріне жауап беріп, грамматикалық қателерді түзеуге көмектеседі.

А.А. Рольгайзердің пікірінше, бүгінгі таңда шет тілдерін үйренуде қолданылатын ең сұранысқа ие AI құралдары дауыстық көмекшілер, чат-боттар, онлайн-аудармашылар, емле, тыныс белгілері, грамматика және мәтін стилистикасын тексеруге арналған қызметтер болып табылады [7].

Чат-боттардың көмегімен жаттығулар мен тест тапсырмаларын орындау мүмкіндігі бар. Қазақ тілінде түрлі грамматикалық жаттығулар мен сөздік қорды дамытуға арналған тесттер мен тапсырмалар ұсынатын чат-боттар үйренушілердің тілдік деңгейін арттыруға септігін тигізеді.

Жеке оқыту жоспарын құру – чат-боттар пайдаланушының тіл үйрену қарқынын бақылап, оған жеке қажеттіліктеріне сай материалдар мен тапсырмалар ұсына алады.

Мақалада сипаттау, салыстыру, жинақтау, талдау, қорыту әдістері қолданылды.

Нәтижелері мен талқылау. Жасанды интеллект негізіндегі чат-боттар – бұл қолданушының сұрақтарына автоматты түрде жауап беретін және оның жауаптарын талдай отырып, тиімді шешімдер ұсынатын арнайы бағдарламалық жүйелер. Қазақ тілін оқытуда чат-боттар тіл үйренушілер үшін білім алу

процесін жеңілдетудің ұтымды шешімі. ЖИ чат-боттарының негізгі мүмкіндіктерін төменде талқылаймыз.

1. Тілді үйрену процесін жеңілдету. Білім алушылар үшін қазақ тілін үйрену үдерісін жеңілдету үшін чат-боттар мәтіндерді түсіндіру, грамматикалық қателерді түзету және сөздік қорды байытуға көмектеседі.

2. Интерактивті тапсырмалар. ЖИ чат-боттары тілді үйренушілермен мәтіндер, диалогтар, сұрақ-жауап түрінде қарым-қатынас жасап, олардың сөйлеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

3. Персонализацияланған оқыту. Әрбір білім алушының деңгейі мен қажеттілігіне сәйкес жеке тапсырмалар мен жаттығулар ұсынылады. Бұл оқушының прогресін бақылауға және оның әлсіз тұстарын нығайтуға мүмкіндік береді [8, 65].

Қазақ тілін оқытудағы чат-боттардың артықшылықтары:

1. қолжетімділік пен ыңғайылық;
2. жылдам кері байланыстың болуы;
3. оқу материалдарын әртараптандыру, мотивация.

Қазақ тілін үйретуде ЖИ чат-боттары тілдік дағдының «Айтылым» дағдысы бойынша төрт түрлі мүмкіндігін анықтаймыз.

Грамматикалық жаттығулар:

Сөздік қорды байыту

Тілдік дағдыларды дамыту

Тілдің мәдени аспектілерін үйрету

Чат-боттар қазақ тілінің грамматикасын үйретуде тиімді. Мысалы, бот сөйлемдерді дұрыс құру, септік жалғауларын қолдану сияқты тапсырмалар ұсына алады. ЖИ чат-боттары оқушыларға жаңа сөздер үйретіп, олардың мағыналары мен қолдану ерекшеліктерін түсіндіреді. Сонымен қатар, оларды аударма мен жаттығулар арқылы бекітіп отыруға болады. Чат-ботпен қарым-қатынас жасау арқылы оқушылар қазақ тілінде еркін сөйлеуге, сөздер мен фразаларды дұрыс қолдануға дағдыланады. Чат-боттар қазақ халқының мәдениеті, тарихы мен дәстүрлері туралы да ақпарат бере алады. Бұл тіл үйренушілерге қазақ тілін тек тілдік жағынан ғана емес, мәдени тұрғыдан да түсінуге мүмкіндік береді.

Грамматикалық жаттығулар	Сөздік қорды байыту	Тілдік дағдыларды дамыту	Тілдің мәдени аспектілерін үйрету
Чат-боттар қазақ тілінің грамматикасын үйретуде тиімді.	ЖИ чат-боттары оқушыларға жаңа сөздер үйретіп, олардың	Чат-ботпен қарым-қатынас жасау арқылы оқушылар қазақ	Чат-боттар қазақ халқының мәдениеті, тарихы мен дәстүрлері

Мысалы, бот сөйлемдерді дұрыс құру, септік жалғауларын қолдану сияқты тапсырмалар ұсына алады.	мағыналары мен қолдану ерекшеліктерін түсіндіреді. Сонымен қатар, оларды аударма мен жаттығулар арқылы бекітіп отыруға болады	тілінде еркін сөйлеуге, сөздер мен фразаларды дұрыс қолдануға дағдыланады.	туралы да ақпарат бере алады. Бұл тіл үйренушілерге қазақ тілін тек тілдік жағынан ғана емес, мәдени тұрғыдан да түсінуге мүмкіндік береді.
--	---	--	---

Қазіргі таңда қазақ тілінде қызмет көрсететін бірнеше чат-боттар бар, олардың ішінде кейбіреулері арнайы тіл үйренуге арналған. Төмендегі кестеден қазіргі кезде жиі қолданылатын чат-боттар түрін байқауға болады.

Қазақ тілін оқытуға арналған чат-боттардың кейбір түрлері ұсынамыз:

«QazaqTiliBot»	«KazakhBot»	«LinguaBot»	«LearnKazakhBot»
Бұл чат-бот қазақ тілін үйренушілер үшін арнайы жасалған. Ол грамматикалық ережелер мен сөздерді үйретуге, сонымен қатар сөйлеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Бот қазақ тілінде күнделікті қолданылатын сөздерді үйретіп, тапсырмалар мен жаттығулар ұсынады.	KazakhBot – қазақ тілін үйрену үшін жасалған чат-бот. Ол қазақ тілінің негізгі ережелерін түсіндіреді және түрлі деңгейдегі жаттығуларды ұсынады. Сонымен қатар, ол сөйлемдер мен сөздерді құрастыруға көмектеседі.	«LinguaBot» – тіл үйренушілер үшін интерактивті тапсырмалар мен ойындарды ұсынатын чат-бот. Бұл бот қазақ тілін үйренуге арналған түрлі деңгейдегі жаттығулармен, грамматикалық тапсырмалармен және сөздік қорды дамытуға арналған тест тапсырмалармен қамтылған.	Бұл бот қазақ тілін үйрене бастаушылар мен орта деңгейдегі оқушылар үшін арнайы жасалған. Ол түрлі тақырыптарда сұрақтар мен жауаптар ұсынады, сондай-ақ қазақ тілінің грамматикалық құрылымдарын түсіндіреді.

Виртуалды көмекшілер мен дауыстық көмекшілер арқылы тіл үйрену. Виртуалды көмекшілерге Siri, Google Assistant, Alexa, Alisa сынды роботтандырылған дауыс иелері қазақ тілінде қолданысқа енуде. Бұл көмекшілер пай-

даланушының дауысын тану арқылы сұрақтарға жауап береді, тапсырмаларды орындайды және күнделікті іс-шараларды ұйымдастыра алу қабілетіне ие.

Дауыстық көмекшілердің тіл үйренудегі артықшылықтары мынадай:

1. Қазақ тілінде сөйлесу тәжірибесі. Дауыстық көмекшілер арқылы қазақ тілінде сөйлесудің мүмкіндігі үйренушілерге нақты сөйлеу тәжірибесін алуға көмектеседі. Олар тілдің дұрыс интонациясы мен акцентін қалыптастыруға ықпал етеді.

2. Сөйлеуді жақсарту. Дауыстық көмекшілер арқылы үйренуші сөздер мен сөйлемдерді дұрыс айтуға үйренеді. Мысалы, көмекші сұрақтарға жауап бере отырып, үйренушінің айтқан сөздерін түзетіп, оларды нақты, дұрыс айтуды үйретеді.

3. Интерактивті оқыту. Виртуалды көмекшілер қазақ тілінде әртүрлі тапсырмалар мен жаттығулар ұсына алады, бұл оқуды қызықты әрі тиімді етеді [9, 45].

Жоғарыда сөз еткен дауыстық көмекшілердің әрқайсысына анықтама берер болсақ: (3-кесте)

Google Assistant:	Siri:	Қазақ тіліндегі дауыстық көмекшілер
Бұл көмекші қазақ тілінде сұрақтарға жауап береді, тапсырмалар орындайды және қажетті ақпаратты ұсынады. Google Assistant арқылы пайдаланушы күнделікті тұрмыстық әрекеттерін орындап, қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын жетілдіре алады.	Apple өнімдеріндегі Siri да қазақ тілін қолдайтын нұсқаларын ұсынуда. Бұл көмекші тек жауап беріп қана қоймай, үйренушілерге сөйлеу дағдыларын дамытуға көмектеседі.	Қазақ тілінде арнайы дамытылған бірнеше дауыстық көмекші жүйелер де бар. Олар тіл үйренушілерге нақты сөйлемдер мен сөз тіркестерін дұрыс айтуға көмек көрсетеді.

Чат-боттар мен дауыстық көмекшілердің қазақ тілінде дамуы болашақта қазақ тілін үйрену үдерісін одан әрі жеңілдетеді. Жасанды интеллекттің көмегімен бұл жүйелер қазақ тілінің барлық ерекшеліктерін ескере отырып, үйренушілерге дұрыс сөйлеу мен жазу дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. ЖИ құралдардың мүмкіндіктері кеңейіп, қазақ тілінде сөйлеу мен жазу дағдыларын дамытуға арналған көптеген жаңа мүмкіндіктер ашылады.

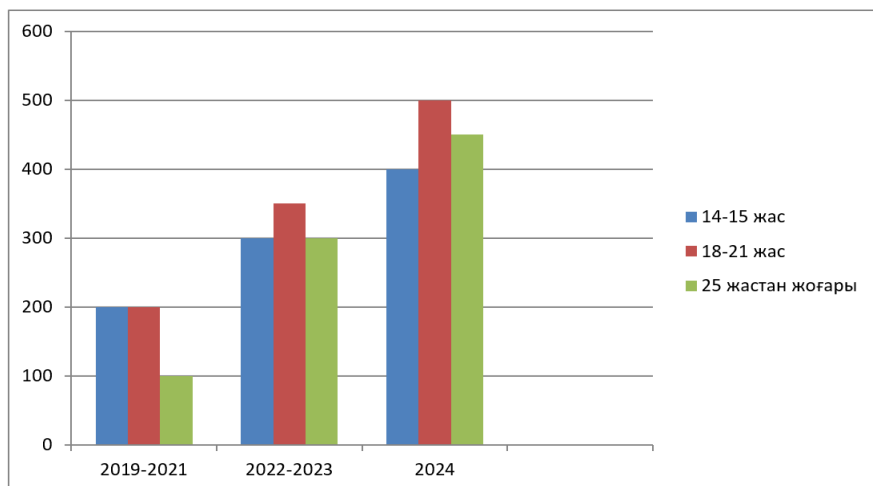
ЖИ технологияларының тіл үйренудегі болашақ даму трендтері өте көп. Мәселен жаңа өлшемдер «AR-VR/AI» ЖИ технологияларын пайдаланып, кәсіби бейнесабақтар, цифрлық кітаптар, жеке сайт партфолио, цифрлық кітап пен графикалық постер, 3д модельдерді сабақ үстінде қолдану мүмкіндіктері бар.

Толыққанды тілдік модельдер (мысалы, GPT-4 және т.б.) жеке тұлғаның қажеттіліктеріне бейімделген, өзара әрекеттесуді негізге ала отырып, тіл үйрену процесін жақсартуға бағытталған.

Кеңейтілген шындық (AR) және виртуалды шындық (VR) қолданбалары арқылы тіл үйрену тәжірибесін одан әрі жетілдіру. Бұл технологиялар үйренушінің нақты әлемде тілдік дағдыларын тексеруге мүмкіндік береді.

Табиғи тілдермен өзара әрекеттесу мәселесіне әңгіме, диалог құру арқылы байланыстарды айта аламыз. Әңгімелесу жүйелері мен чат-боттар, мысалы, тіл үйренуші мен ЖИ арасындағы нақты тілдік тәжірибені жүзеге асырады.

Қазіргі таңда ЖИ көмегімен тіл үйренушілер санының артуы, тіл үйрену әдістерінің өзгеруі және ЖИ жүйелерінің мүмкіндіктері жөнінде диаграммалар мен алгоритмдер маңызды деректер мен бағыттарды ұсына аламыз. Бұл жүйелердің қалай жұмыс істейтіні және тіл үйрену барысындағы көрсеткіштер туралы толық түсінік алу үшін, төменде сол жөнінде бірнеше диаграмма мен алгоритмдер ұсынылады.

Бұл диаграмма соңғы 5-10 жылда ЖИ негізіндегі тіл үйрену бағдарламалары мен платформалар арқылы тіл үйренушілердің санының қалай өсіп келе жатқанын көрсетеді. Атап айтқанда, 2020 жылдан кейін COVID-19 пандемиясының әсерінен онлайн тіл үйрену платформаларының қолданылуы айтарлықтай өсті.

ЖИ көмегімен тіл үйренушілер санының артуы. Бұл диаграмма тіл үйренушілер санының уақыт өткен сайын ЖИ технологиясының ықпалына байланысты қалай өсетінін көрсетеді. Технологияның дамуымен бірге онлайн курстар мен қосымшалар (Duolingo, Babbel, Memrise және т.б.) танымал болуда.

Тіл үйрену үшін бейімделген алгоритм (Адаптивті оқыту). Бұл алгоритм әр үйренушінің қажеттіліктерін және даму деңгейін ескеріп, оқыту мазмұнын реттейді.

Бұл алгоритм үйренушінің оқыту барысындағы нақты деңгейін анықтап, қателерін түзетіп, әрі қарай жеке бейімделген жаттығулар ұсынады. Оқыту процесі ЖИ арқылы үнемі бақылап, үйренушінің жеке қажеттіліктеріне сәйкес өзгертіледі.

Болашақта ЖИ арқылы тіл үйренушілердің саны артады деп тұжырымдай аламыз. Қазіргі таңдағы ЖИ тіл үйрену процесінде үлкен әсер етуде. Жоғарыда көрсетілген диаграммалар мен алгоритмдер ЖИ технологияларының тіл үйрену саласындағы тиімділігін, әрі қарайғы дамуы мен трендтерін айқындайды. Бұл көрсеткіштер тіл үйренушілер санының өсуіне, сондай-ақ оқыту әдістерінің үнемі жетілдіріліп, тиімдірек болуына мүмкіндік береді.

Қорытынды. ЖИ уақыт өткен сайын адамзат өмірінің әрбір саласына үлкен қарқынмен еніп келе жатыр. Әрбір жаңа өнертабыс сияқты бұл технологияның да, оң және кері жақтары бар.

Қазіргі уақытта технологияның дамуы мен жасанды интеллектінің жетістіктері чат-боттар мен виртуалды көмекшілердің қазақ тілінде де тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етті. Бұл құралдар тіл үйрену үдерісін жеңілдетіп, пайдаланушыларға қазақ тілін үйренуде практикалық көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Чат-боттар мен дауыстық көмекшілер өзара сөйлесу, тіл дағдыларын дамыту және күнделікті тілдік тәжірибені жақсарту үшін өте тиімді құралдар болып табылады.

Дамыған мемлекеттер бүгінде бұл технологияны мүмкіндік болғанынша тиімді пайдаланып, зиянды әсерлерін азайтатын шаралар қабылдап жатыр. Ондай шаралардың қатарына осы саланың жұмысын реттейтін заңдардың қабылдануын жатқызуға болады. Бізге де көш соңында қалуға әсте болмайды. Жасанды интеллектінің бұрынғы шыққан заманауи технологиялардан басты айырмашылығы оның бүкіл салаға енуі болып табылады.

Зерттеулерге сүйенсек, жасанды интеллект арқылы тіл үйрену жүйелері, мысалы, чат-боттар, автоматты аударма құралдары мен сөйлеуді тану бағдарламалары арқылы тіл үйренуші жеке қажеттіліктері мен деңгейіне сәйкес материалдарды пайдалана алады. Бұл әдістер тілді үйренуді жеңілдетіп, тиімділігін арттырады.

Дегенмен, ЖИ арқылы тіл үйренудің кейбір шектеулері де бар. Тілдің эмоциялық және мәдени аспектілерін, сондай-ақ сөйлеу барысында кездесетін диалектілер мен ауызекі тілдің ерекшеліктерін толықтай қамту мүмкіндігі шектеулі. Сондықтан ЖИ жүйелерін дәстүрлі тіл үйрету әдістерімен бірге қолдану, ең тиімді нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазақ тілін оқытуда ЖИ чат-боттарының рөлі маңызды және көп қырлы. Олар оқушылардың тілді үйрену процесін жеңілдетіп, интерактивті түрде қызықты етіп жасайды. Чат-боттар оқу сапасын арттырып, оқу процесін әртараптандыруға көмектеседі. Осылайша, ЖИ чат-боттары қазақ тілін үйретуде заманауи және тиімді әдіс ретінде ерекше орын алады.

Чат-боттар мен виртуалды көмекшілер қазақ тілін үйренуде өте тиімді құралдар болып табылады. Олар тіл үйренушілерге тек теориялық емес, практикалық түрде де көмектеседі, сөйлеу және жазу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Жасанды интеллектінің көмегімен бұл жүйелер уақыт өте келе одан әрі дамып, қазақ тілін үйренушілер үшін жаңа мүмкіндіктер мен артықшылықтарды ұсынатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Б. Айтмағамбетов. Жасанды интеллект және тіл үйрету: теория және практика. Алматы: Қазақ университеті, 2020 ж .
2. Д.Мұхамедиев. Жасанды интеллект: мүмкіндіктері мен даму бағыттары. Алматы: Білім, 2019.
3. М. Сәрсенбаева. Мемлекеттік тіл мен жаңа технологиялар: Жасанды интеллектті қолдану тәжірибелері. Шымкент: ҚазМҰУ, 2022.
4. С.В. Ковальчук, И.А. Тараненко, М.Б. Устинова. Применение искусственного интеллекта для обучения иностранному языку в вузе // Современные проблемы науки и образования, 2023. – №6.
5. О.В. Павлова. Эффективное использование технологий искусственного интеллекта в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. 2023. - № 51 (498), 170-172 ст.
6. В.Е.Чекалова. Искусственный интеллект: новый вектор самостоятельного обучения английскому языку // Стратегия развития социально-гуманитарных наук в современном мире: сборник научных трудов по материалам Международной

научно-практической конференции 28 декабря 2022 г. Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2022.

7. А.А. Рольгайзер. Перспективы использования искусственного интеллекта в практике преподавания иностранного языка / А.А. Рольгайзер // Актуальные вопросы лингводидактики и методики преподавания иностранных языков: сб. науч. ст. по материалам XXXII Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 21–22 апреля 2022 г.) – Чебоксары: Изд-во Чуваш. гос. пед. ун-та, 2022. – С. 243–248.

8. Ә. Халықова. Цифрлық білім беру және жасанды интеллекттің тіл үйренудегі маңызы. Алматы: Жаңа уақыт, 2023.

9. Н. Смирнова. Интерактивті тіл үйрену құралдары: жасанды интеллект пен компьютерлік технологиялар. Мәскеу: Наука, 2018.

¹А.Ж. ЖАЛДЫБАЕВА

²А.Е. КЕНЖЕБЕКОВА

^{1,2} Карагандинский технический университет имени А.Сагынова

Караганды, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧАТ-БОТОВ С ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В статье рассматривается эффективность обучения казахскому языку с использованием искусственного интеллекта. Исследованы преимущества искусственного интеллекта для представителей разных национальностей, а также проведен анализ различных типов цифровых приложений. Цель исследования — определить эффективность чат-ботов с искусственным интеллектом в обучении языкам. Проанализированы онлайн-платформы и приложения, созданные с помощью искусственного интеллекта, а также интернет-ресурсы для формирования навыков четырёх языков у обучающихся. Проведено методическое исследование повышения цифровой грамотности с помощью гаджетов для изучающих язык.

Ключевые слова: казахский язык, искусственный интеллект, онлайн-платформа, изучение языка, языковые навыки, цифровая грамотность.

Список использованной литературы

1. Б. Айтмағамбетов. Жасанды интеллект және тіл үйрету: теория және практика. Алматы: Қазақ университеті, 2020 ж.
2. Д. Мұхамедиев. Жасанды интеллект: мүмкіндіктері мен даму бағыттары. Алматы: Білім, 2019.
3. М. Сәрсенбаева. Мемлекеттік тіл мен жаңа технологиялар: Жасанды интеллектті қолдану тәжірибелері. Шымкент: ҚазМҰУ, 2022.
4. С.В. Ковальчук, И.А. Тараненко, М.Б. Устинова. Применение искусственного интеллекта для обучения иностранному языку в вузе // Современные проблемы науки и образования, 2023. – №6.
5. О.В. Павлова. Эффективное использование технологий искусственного интеллекта в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. 2023. - № 51 (498), 170-172 ст.
6. В.Е. Чекалова. Искусственный интеллект: новый вектор самостоятельного обучения английскому языку // Стратегия развития социально-гуманитарных наук в современном мире: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 28 декабря 2022г. Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2022.
7. А.А. Рольгайзер. Перспективы использования искусственного интеллекта в практике преподавания иностранного языка / А.А. Рольгайзер // Актуальные вопросы лингводидактики и методики преподавания иностранных языков: сб. науч. ст. по материалам XXXII Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 21–22 апреля 2022 г.) – Чебоксары: Изд-во Чуваш. гос. пед. ун-та, 2022. – С. 243–248.
8. Ә. Халықова. Цифрлық білім беру және жасанды интеллекттің тіл үйренудегі маңызы. Алматы: Жаңа уақыт, 2023.
9. Н. Смирнова. Интерактивті тіл үйрену құралдары: жасанды интеллект пен компьютерлік технологиялар. Мәскеу: Наука, 2018.

¹**A.ZH. ZHALDYBAYEVA**

²**A.E. KENZHEBEKOVA**

^{1,2} A.Sagynov Karaganda Technical University
Kazakhstan, Karagandy

THE EFFECTIVENESS OF USING AI CHATBOTS FOR TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. This article explores the effectiveness of using artificial intelligence (AI) to teach the Kazakh language. It examines the benefits of AI tools for non-native speakers and analyzes various types of digital applications used in language learning. The primary aim of the study is to evaluate the effectiveness of AI chatbots in supporting language acquisition. Online platforms and AI-based applications, along with other internet resources, were analyzed for their role in developing learners' proficiency in the four core language skills. Additionally, a methodological investigation was conducted on how digital tools and gadgets can enhance digital literacy among language learners.

Keywords: Kazakh language, artificial intelligence, online platforms, language learning, language skills, digital literacy.

References

1. B. Aytmagambetov. Artificial Intelligence and Language Teaching: Theory and Practice. Almaty: Kazakh University, 2020.
2. D. Mukhamediev. Artificial Intelligence: Opportunities and Development Directions. Almaty: Bilim, 2019.
3. M. Sarsenbaeva. State Language and New Technologies: Experiences in Using Artificial Intelligence. Shymkent: KazMU, 2022.
4. S.V. Kovalchuk, I.A. Taranenko, M.B. Ustinova. Application of Artificial Intelligence for Foreign Language Teaching in Universities // Contemporary Issues in Science and Education, 2023. – No. 6.
5. O.V. Pavlova. Effective Use of Artificial Intelligence Technologies in Foreign Language Teaching // Young Scientist. 2023. - No. 51 (498), pp. 170-172.
6. V.E. Chekalova. Artificial Intelligence: A New Vector for Independent Learning of the English Language // Strategy for the Development of Social and Humanitarian Sciences in the Modern World: Collection of Scientific Papers from the International Scientific and Practical Conference on December 28, 2022. Belgorod: LLC Agency for Prospective Scientific Research (APNI), 2022.
7. A.A. Rolgaizer. Prospects for Using Artificial Intelligence in Foreign Language

Teaching Practice / A.A. Rolgaizer // Current Issues in Linguodidactics and Methods of Foreign Language Teaching: Collection of Scientific Articles from the Materials of the XXXII International Scientific and Practical Conference (Cheboksary, April 21-22, 2022) – Cheboksary: Publishing House of Chuvash State Pedagogical University, 2022. – pp. 243–248.

8. A. Khalykova. Digital Education and the Role of Artificial Intelligence in Language Learning. Almaty: Zhana Uakit, 2023.

9. N. Smirnova. Interactive Language Learning Tools: Artificial Intelligence and Computer Technologies. Moscow: Nauka, 2018.

Авторлар туралы мәлімет:

Жалдыбаева Айнур Жакыпбаевна – педагогика ғылымдарының магистрі, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінің оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан.

Жалдыбаева Айнур Жакыпбаевна – магистр педагогических наук, преподаватель Карагандинского технического университета имени Абылқаса Сагинова, Караганда, Казахстан.

Zhaldybaeva Ainur Zhaqypbaevna – Master of Pedagogy, Karagandy Technical University named after A. Saginov, Karagandy, Kazakhstan.

Кенжебекова Айгерім Ерболқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінің оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан.

Кенжебекова Айгерім Ерболқызы – магистр педагогических наук, преподаватель Карагандинского технического университета имени Абылқаса Сагинова, Караганда, Казахстан.

Kenzhebekova Aigerim Erbolqyzy – Master of Pedagogy, Karagandy Technical University named after A. Saginov, Karagandy, Kazakhstan.

МРНТИ 16.21.61

¹К.К. ДЕМЕУБЕКОВА

²Г.Р. КАДЫРОВА

^{1, 2} Казахский национальный исследовательский технический
университет имени К.И. Сатпаева,
Алматы, Казахстан

^{1, 2} (e-mail: karlik_1971@mail.ru, rabikovna@mail.ru)

СОВРЕМЕННОЕ КОММУНИКАТИВНОЕ ПРОСТРАНСТВО КАЗАХСТАНА В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ЕДИНСТВА СОЦИУМА

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема глобализации – межкультурное взаимодействие. Сложившаяся внутриэтническая риторика коммуникативного поведения рождает необходимость поиска новых способов выстраивания продуктивных отношений между нациями, народностями и этносами. Авторами описывается коммуникативное поведение, которое формируется на знании языков с учётом культурных особенностей любого народа. Отмечается, что языковая личность строит свою речь из информационного запаса. Также авторы подчёркивают, что необходимо в процессе обучения формировать адекватную языковую личность нового типа. Коммуникация, являясь основным условием существования этноса, свидетельствует о необходимости выработки чётких эталонных средств, используемых в различного рода речевых практиках для всех представителей этноса с целью формирования коммуникативной компетенции. Изучение любого языка обязательно должно сопровождаться изучением культуры этого языка. Речь идёт о формировании личности, способной к активной и продуктивной жизнедеятельности в глобальном транскультурном обществе. Авторы приводят примеры ситуаций, предупреждающие о возможных опасностях в процессе коммуникации людей разных национальностей.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, межэтническое образование, традиции, правила, самобытность.

Введение. Глобализация современного мира и связанное с ней межкультурное взаимодействие способствовали разработке в лингвистических исследованиях последних десятилетий вопросов межкультурной коммуникации и её смежного понятия – межэтнической коммуникации. Как следует из источников теории вопроса, проблемы конфронтации на пути к модели межкультурного согласия связываются в гуманитарных науках прежде всего с различиями расового, этнического и гендерного характера.

Между тем коммуникативное поведение в процессе общения представителей разных национальностей и культурных сообществ, на наш взгляд, во многом формируется на базе уже сложившейся внутриэтнической риторики коммуникативного поведения. В современном обществе проблема межкультурных конфликтов стоит особенно остро. Не всегда соседство этносов имеет мирный характер. Обоснованием выбора темы явилась необходимость поиска новых способов выстраивания продуктивных отношений между нациями, народностями и этносами. Главная причина возникновения конфликтов – искажённое восприятие чужих мотивов и целей. В связи с этим актуализируется проблема коммуникативного поведения представителей одной и той же национальности, обладающих разными культурными ценностями. Язык и модели поведения становятся средством управления обществом и личной жизнью. Для преодоления языковых и культурных барьеров, чтобы объединить людей для сотрудничества необходимо рассматривать ситуации, предупреждающие о возможных опасностях в процессе коммуникации людей разных национальностей. Современному культурно грамотному человеку в эпоху глобализации необходимо применять свою грамотность к нескольким инос язычным культурным сообществам. Для этого необходимо оставаться гибким в принятии важных решений и не предъявлять завышенных требований при общении с представителями иных культур.

Методология и методы исследования. На наш взгляд, именно народ Казахстана, находясь в межэтнической и межличностной коммуникативной гармонии, развивается в пространстве полилингвального образования. Поэтому необходимо рассматривать коммуникативное поведение представителей других народностей в нашей стране.

Национальное коммуникативное поведение – совокупность норм и традиций общения определённой лингвокультурной общности. Однако осведомлённость необычного и порой неадекватного поведения представителей других культур помогут избежать неприятных моментов и конфликтов в межкультурной коммуникации. Так в чём заключаются особенности коммуникативного поведения людей, относящихся к разным лингвокультурным общностям? Резкое расхождение культур в контакте может вызвать культурный шок. Данный термин был введён в 1960 году антропологом К. Обергом. С начала 90-х годов более востребованной оказалась теория «стресса аккультурации», предложенная канадским психологом ДЖ. Берри. Резкое осознаваемое расхождение в нормах и традициях общения народов вызывает коммуникативный шок. Он выражается в неадекватной интерпретации нормы представителями другой лингвокультурной общности с позиций собственной коммуникативной культуры: различия в тематике общения в гостях, на работе, в споре, в официаль-

ном общении, в традициях общения с детьми, общение учителя с учениками и др. Многоэтнический состав большинства современных государств представляет многогранную национально-этническую систему. Известно, суверенный Казахстан является страной межэтнической коммуникации с многоязычным лингвокультурным пространством [4]. В связи с этим культурное согласие как основа единства народа Казахстана предопределяет диалог культур, главным компонентом которого является межэтническая коммуникативная компетенция. Её формирование основывается на знании языков, функционирующих в Казахстане, прежде всего казахского и русского. Вместе с тем даже самое совершенное знание любого языка вне учёта культурных особенностей любого народа не позволяет осуществить полноценную коммуникацию между представителями разных культурных этносов. Таким образом, языковое образование позволяет овладение иноязычной культуры, вбирающей в себя принципы речемыслительной активности и ситуативности.

В «Концепции этнокультурного образования в Республике Казахстан» говорится о том, что в современном мире «становится актуальной разработка официальной политики государства в сфере межэтнических отношений, интерпретирующей этно-социальную ситуацию в целом и её отдельные аспекты. Её частью должна быть концепция реализации этнокультурных интересов населения в области образования. Основной последней идеей является создание модели образования, ориентированной на сохранение самобытности этнических групп и, одновременно, освоение ценностей и стандартов других культур. Этнологи из всех отношений между этническими группами изучают обычно межкультурные взаимодействия (в центре их внимания – этнокультурные переменные). В поле зрения историков находятся отношения между народами в ретроспективе. В политической социологии исследуется влияние характера межнациональных отношений на политическую обстановку в стране, республиках. Ведь лишь при взаимодействии, диалоге культур проявляются принципы и особенности каждой отдельной культуры. В таком контексте феномен межкультурного диалога приобретает первостепенную значимость [4, 8].

В настоящее время полилингвальное образование, рассматриваемое как часть общего образования, ориентировано на поликультурное образование, на формирование личности, готовой к активной созидательной деятельности в развивающейся поликультурной и многонациональной среде, сохраняющей свою культурную идентичность, стремящейся к пониманию других культур и уважающей иные этнические общности. В связи с этим полиязычное образование находится сегодня в стадии своей активной институализации: чрезвычайно востребованы все компоненты лингвометодической системы. Говоря о языковом сознании в аспекте межкультурной коммуникации, специалисты

подчёркивают, что языковая личность строит свою речь, исходя из того информационного запаса, которым он обладает. Этот информационный запас, хранимый в памяти, позволяет говорить и понимать речь на определённом языке [5, 42].

Обсуждение и наблюдение. Попадая в контекст другой культуры, человек может испытывать дискомфорт или даже быть причиной возникновения труднообъяснимых конфликтов. Видя и оценивая по-разному окружающую реальность, человек может кардинально изменить отношение к жизненным ситуациям.

Коммуникативное поведение как совокупность норм и традиций общения предполагает выполнение принятых правил в обществе. Необходимо предвидеть коммуникативный шок и своевременно принимать меры для его предотвращения. Бытовое поведение получает разную коммуникативную интерпретацию в разных культурах. К примеру, в Европе не принято уступать место пожилым людям, за исключением совсем пожилых. Хорошо выглядящие люди, особенно женщины, могут оскорбиться и понять данный жест как напоминание им о возрасте, чего не сказать о культуре постсоветского пространства – государств, вышедшие из состава Советского Союза. Однако лозунг «Молодым везде у нас дорога, старикам всегда у нас почёт» в наше время становится менее актуальным, а честность и благородство воспринимаются как признак слабости. В менталитете казахов с детства прививается самая важная традиция – уважать старших наравне со знанием родного языка. Культурные традиции, являясь основой Казахстана, определяют основные черты и характеристики казахского народа. Как и в любой среднеазиатской стране очень развита традиция гостеприимства. Гостя необходимо встречать с почестями, потчевать угощениями и преподносить подарки.

Описанный ниже пример с иностранными гражданами, произошедший в Алматы, едва не вылился в конфликт. Пассажиры маршрутного автобуса были удивлены поведением молодых пакистанских студентов, которые группой зашли в салон и заняли свободные сидячие места. По мере движения автобуса в салон заходили люди пожилого возраста, которым студенты не уступили места. Студенты держались обособленно и продолжали громко разговаривать между собой. Многие пассажиры были возмущены таким поведением иностранных граждан и стали открыто выражать недовольство. Однако их замечания были проигнорированы.

В последнее время все чаще можно наблюдать случаи, когда не иностранными, а нашими молодыми людьми места в общественном транспорте не уступаются людям старшим по возрасту. На наш взгляд это объясняется скорее всего более демократичным воспитанием детей родителями и влиянием глобализации на культуру поведения. Ведь такие традиции советской эпохи, как

тёплые и открытые отношения между людьми, культура уважительного поведения, нормы приличия в поведении, чтение книг и др. могут быть полезными для молодёжи и в современной жизни.

Случай, произошедший в неофициальной обстановке – экскурсии на природе, между преподавателями университета и приглашённым учёным. Наш коллега, чтобы соблюсти традицию преподнесения подарка для укрепления дальнейшего сотрудничества, совершенно безобидным жестом, как нам всем казалось, сняла шарф с плеча учёного и поменяла его на дорогой кашемировый шарф. Все присутствующие ожидали, что гостю понравится такой жест и, особенно, подарок. Однако иностранный учёный был обескуражен таким поступком и долго с виноватым выражением лица объяснял присутствующим, почему она не может поменяться шарфами – её неприметный шарфик был подарком бабушки. Народные традиции складываются из отношений между людьми. В уйгурском «назире» не принято вслух поминать об усопшем и говорить о его достижениях в отличие от казахского «құдай тамақ». Молчанием выражаются скорбь и невосполнимая утрата. Трапеза долго не затягивается, мужчины после подачи горячего блюда долго не задерживаются за столом, одновременно встают и все выходят из зала. Чуть больше сидеть за столом остаются женщины, ими дополнительно распивается чай. У казахов же принято наоборот выражать вслух то, каким хорошим человеком был умерший, вспомнить о том как много он сделал для своей семьи, родственников и друзей, оказывать семье умершего моральную поддержку и материальную помощь. Однако тоже не следует много разговаривать, только лишь для того, чтобы обратить на себя внимание. Даже если умерший был конфликтным, не совсем порядочным человеком, об этом не принято говорить. У русских чётное количество цветов символизируют траур, на поминальный обед приглашаются только самые близкие родственники. У китайцев цветы не имеют никакого значения ни на одном мероприятии. У финнов не возбраняется стряхивать скатерть или коврик с балкона. В Японии смех является признаком смущения и неуверенности, и поэтому иногда возникают ситуации непонимания, когда европеец сердится, а японский партнёр, смущаясь, улыбается. Если европеец не знает такой особенности японской культуры, то его гнев увеличивается, так как он думает, что смеются над ним. Немцы лучше, чем американцы изображают отвращение, но не выражают печали и гнева. Во многих странах распространена привычка встречать Новый год бокалом шампанского, который является обязательным атрибутом. Во многих случаях наблюдается даже злоупотребление спиртным, которое может привести к интоксикации организма и развитию конфликтных ситуаций. Моим удивлением было то, что в ОАЭ алкогольные напитки совсем не распиваются в этот знаменательный день. В новогоднюю ночь царит осо-

бая предновогодняя атмосфера. Для поднятия настроения людям не требуется распитие алкоголя. Все радуются празднику: одевают на себя лучшие наряды, в приподнятом настроении пребывают в предвкушении зрелищного шоу дронов и красивых фейерверков в частях города, где располагаются знаковые достопримечательности города Дубай. Огромное количество людей направляется в сторону высотного здания – Бурдж Халифы в абсолютно трезвом состоянии, ликует от пребывания в красивейшем месте и чувства благодарности данной стране. Исходя из приведённых примеров традиций обществ, можно составить национальную специфику коммуникативного поведения разных национальностей как показано в Табл. 1.

Казахское КП	Русское КП	Китайское КП	Немецкое КП
- улыбчивы; - особо уважительны к гостям; - стараются выгодно смотреться в глазах друзей и родственников; - любопытны в желании познать и передавать опыт; - красноречивы, любят импровизировать; - общительны; - умеют слушать; - терпимы; - допускают вмешательство в дела других; - гордятся большим количеством родственников и детей; - социальное поведение и др.	- приветливы; - наблюдательны; - присуще оценивание; - юмористичны; - милосердны и сострадательны; - не всегда сдержанны; - не ограничиваются в выборе языковых средств; - раскованы; - просты в поведении; - любят выпить; - лёгкость человеческих отношений; - уживчивы; - готовы прийти на помощь; - демократичны и др.	- ценят семью; - уважительны к жёнам; - никогда не танцуют; - любят караоке; - рождение мальчика – великий праздник; - прививают детям безропотное подчинение; - любят праздники в кругу семьи; - могут сразу называть другом; - могут закурить за столом в гостях; - не приняты сильные рукопожатия; - принимают презент двумя руками и др.	- в целом улыбчивы; - приветливы; - в общении демонстрируют высокий уровень бытовой вежливости; - сдержанны; - малолюбопытны; - существенна доля поверхностного этикетного общения; - не принято вмешиваться в дела других; - не очень принято обращаться с просьбами к незнакомым; - подробное планирование.

В современном обществе в центре гуманитарного образования на первый план выходит языковая личность, имеющая отношение не только к коммуникации внутри одной культуры, но и в межкультурном общении [3, 105]. Поэтому сегодня «... язык пока остаётся условием межчеловеческого общения и потому материей культуры гуманитарной и технической, средством общения. Добротное знание языка и современных форм его бытия – предмет образования, с наибольшим правом претендующий на «вечность» [8, 9]. Сказанное актуализирует новую стратегию обучения неродному языку. Это стратегия одновременного изучения языка и культуры, транслируемой посредством данного языка в условиях диалогового взаимодействия, взаимопонимания контактирующих культур и их трансляторов-языков, родного и неродного. Т.В. Карнажицкая, рассматривая основные проблемы теории и практики межкультурной коммуникации в контексте наиболее актуальных тенденций развития межкультурного взаимодействия в современном мире, особо отмечает роль межкультурного диалога как фактора культурной динамики и формы культурного взаимодействия [9, 58].

На современном этапе развития в Республике Казахстан владение казахским, русским и иностранным языками становится неотъемлемым компонентом личной и профессиональной деятельности человека. Всё это в целом вызывает потребность в большом количестве граждан, практически и профессионально владеющих несколькими языками и получающих в связи с этим реальные шансы занять в обществе более престижное как в социальном, так и в профессиональном отношении положение. В этой связи понимание роли языков в современном мире ставит перед высшей школой страны вопрос обучения языкам и повышение уровня языковой подготовки обучающихся, способных осуществлять коммуникативно-деятельностные операции на трёх языках во всех ситуациях общения, стремящихся к саморазвитию и самосовершенствованию. Исходной при этом является идея о том, что изучение любого языка должно сопровождаться изучением культуры носителей этого языка. Причём этот процесс должен протекать синкретно, не в отдельных плоскостях. В связи с этим было бы правомерно говорить о формировании такой языковой личности, которая будет способна к активной и продуктивной жизнедеятельности в глобальном транскультурном обществе, – транскультурной языковой личности [10]. Поэтому одним из главных приоритетов высшей школы является задача обновления профессионального образования в условиях актуализации полиязычия, а также – усиления его практической направленности при сохранении фундаментальности. В Типовой учебной программе «Русский язык» отмечается, что основная цель курса – формирование у будущих специалистов коммуникативной компетенции – способности решать лингвистическими средствами реаль-

ные коммуникативные задачи в конкретных речевых ситуациях научной сферы, формирование межкультурно-коммуникативной компетенции у студентов неязыковых специальностей. Конечной же целью является достаточный уровень освоения языка специальности как «инструмента» для решения интеллектуальных и социальных задач в будущей профессиональной деятельности с учётом межкультурного фактора [11, 121]. Если говорить о коммуникативном подходе в языковом образовании, то здесь известны работы Ладыженской Т.А., Пассова Е.И. и др. Так, Ладыженская Т.А. в своё время ввела в школьное языковое обучение новый компонент – «развитие связной речи»; она основатель коммуникативно-риторической школы, решающей, в том числе, и задачи формирования профессионально значимых коммуникативных умений у обучающихся вуза [8]. Пассов Е.И. – один из известных исследователей в области коммуникативного обучения иноязычной речевой деятельности: в частности, им разработана технология коммуникативного обучения иноязычной культуре, особенность которой заключается в «схождении процесса обучения с реальным процессом общения: процесс обучения моделирует процесс коммуникации, сохраняя при этом адекватность». Благодаря действию указанного принципа происходит освоение обучающимися не только иностранного языка, но и иноязычной культуры [12, 14]. В этой связи актуализируется языковой фактор, возникает необходимость в формировании языковой личности нового типа, ориентированной на диалог и сотрудничество. Сможет ли учащийся выступать в роли межкультурного посредника? Какие навыки и умения ему потребуются? Какими способами можно приобщить студентов к иноязычной культуре? Для этого необходимы сознательно-практический, сопоставительный и коммуникативный методы преподавания. Такой подход как изучение иностранного языка с одновременным изучением культуры приводит к очень эффективной межкультурной коммуникации. Компетентность в социокультурном плане обретается через познание информации о стране изучаемого языка, духовных ценностях, культурных традициях, особенностях национального менталитета, истории и правилах этикета при общении на этом языке, определяет степень образованности ученика.

Одним из методов является понимание того, что другая культура и люди мне интересны, потому что не похожи на мою, а непонятное и чуждое мнение тоже имеет право на существование. В связи с тем, что понимание замысла иноязычного партнёра, а также чужеродных средств выражения этих замыслов чрезвычайно сложно, то, начиная с первого этапа обучения, необходимо включать в учебный процесс средства выражения переспроса, уточнения, всякий раз обращая внимание на статус общающихся, их отношения, регистр общения и т.д. Овладеть межкультурными знаниями помогут словари, тексты, составленные в

сопоставительном плане, аудиовизуальные средства, однако разнообразные материалы должны представлять единый комплекс, создавая общую национальную картину мира. Для этого необходимо создавать стандартные речевые ситуации, в которых учащимися легко представляется, что он должен говорить и делать, играя роль пассажира, покупателя, пациента, врача, студента и др. Даже поход в магазин на первых порах может представлять определённые трудности. Далее можно задать вопрос: какие записанные русские или казахские блюда вам известны? Может быть, кто-нибудь из вас пробовал их? Из чего они готовятся: *щи, беишбармак, творожники, куырдак, баурсаки, пирожки, каша* и др. Какие из перечисленных продуктов вы употребляете чаще всего: *сметана, ай-ран, казы, колбаса, йогурт*? Выберите, что в Казахстане подают к чаю, когда угощают гостей: *сэндвич, чак-чак, жареная рыба, торт, жент, печенье, вафли, пирожное, наут, квас*? К примеру, работу по сопоставлению языков и культур помогут ассоциативные цепочки: *Монастырь-башни и стены-колокольня-кельи-собор-купол-иконостас-иконы-фрески-монах, монахиня-прихожане* [2,с.161]. *Юрта – сборно-разборное жилище, войлок-шанырак-очаг-круг-ковчегник-куполообразная крыша-огонь-тепло-аул*. Очень продуктивны задания, направленные на овладение лексикой, имеющей похожее звучание в некоторых других языках, но не совпадающие по значению казахского быта – *құрт, соғым, юрта, сыбаға*.

Для адекватного проявления себя в межкультурном взаимодействии необходимо учиться произношению и интонации – фонетической компетенции. Произношение имеет большое значение при изучении иностранного языка, так как его эффективность в значительной мере определяет успех в овладении навыков устной речи. Одним из важнейших условий формирования фонетических навыков является развитие слухо-произносительных навыков, то есть способность правильно ассоциировать слышимый звук с соответствующим ему значением и продуцировать звуки, соответствующие определенным значениям. М.А. Кулинич, проводя лингвокультурологические исследования, способствующие формированию межкультурной компетенции, уделяет особое внимание практике межкультурной коммуникации в академической сфере, переводе, систематизации прецедентных текстов. В учебном пособии «Теория и практика межкультурной коммуникации», предназначенном для факультетов иностранных языков, автор в каждом разделе выделяет ключевые слова, которые студенты интерпретируют на английском и немецком языках. В разделе «Межкультурная коммуникация в практике обучения РКИ» в пособии Крючковой Л.С. говорится о приобщении иностранного учащегося к национальным ценностям, понимании основных особенностей национального характера, восприятия мира, пространства [13].

Сохранение этнокультурной самобытности народов является актуальной задачей современного общества. По С.В. Лурье: «Этнос – это социальная общность, которой присущи специфические культурные модели, обуславливающие характер активности человека в мире, и которая функционирует в соответствии с особыми закономерностями, направленными на поддержание уникального для каждого общества соотношения культурных моделей внутри общества в течение длительного времени, включая периоды крупных социокультурных изменений» [14, 4]. Этническая культура, являясь защитным и адаптационным механизмом, выступает духовной основой межкультурной коммуникации. Этнокультурные объединения, ведя активную социально-культурную деятельность, направленную на сохранение, развитие и трансляцию этнической культуры диаспор, способствуют формированию межкультурной коммуникации, взаимообогащению культур при этом сохраняя этнокультурное своеобразие. Очень важны в межкультурной коммуникации жесты, позы, телодвижения, используемые при коммуникации как дополнительные выразительные средства общения. Умелое и грамотное использование прикосновений может значительно облегчить процесс коммуникации и выразить многие человеческие чувства и настроения, вызвать доверие и расположение партнёра. Но в межкультурной коммуникации следует учитывать различия во взглядах на рукопожатие у иностранцев. Например, при встрече с партнёрами из Азии не следует сжимать им ладонь слишком сильно и долго. А вот западноевропейцы и американцы терпеть не могут вялых рукопожатий, поскольку в этих культурах очень ценятся атлетизм и энергия. К примеру у казахов раскрытая ладонь, прижатая к собственной груди, означает покорность, уважение. У мужчин через рукопожатие – кол алысу, партнёру демонстрируется дружелюбное отношение. Особое значение в казахской и русской культуре придаётся взгляду, так как он отражает внутреннее состояние души человека. В народе считается, что одни глаза чаруют, а другие могут сглазить. Об этом пишет и Ч. Валиханов: «Глаз действует также как и слово» [15, 482].

Очень важны в межкультурной коммуникации исследования по вопросу коммуникационной проксемики. Так, проведённые в семи странах Европы, показали, что для личного общения англичане используют больше пространства, чем французы и итальянцы. Французы и итальянцы в свою очередь используют больше личного пространства, чем ирландцы и шотландцы. Незнание границ личной зоны при межкультурном общении может привести к межкультурному конфликту, поскольку люди разных культур испытывают дискомфорт при общении из-за незнания правил личной дистанции своего собеседника. Поэтому первые считают вторых сдержанными и холодными. В разных культурах использование личного простран-

ства может варьироваться, а названные дистанции немного смещаться в ту или другую сторону. Например, североамериканцы предпочитают общаться в пределах личной и общественной зон. Жители Ближнего Востока и латиноамериканцы предпочитают общаться в личной зоне, но у них она вмещена в интимную зону с точки зрения жителей США. Поэтому при общении с арабом американец будет считать, что тот вторгается в его интимную зону, и будет стремиться увеличить дистанцию общения, а араб, напротив, будет стремиться эту дистанцию сократить. В результате американец посчитает араба навязчивым, для араба американец будет холодным. Большую роль на становление проксемических компонентов в казахском языке сыграл кочевой образ жизни, в связи с которым они использовали такое жилищное устройство как юрта. Казахская юрта предполагала определённые нормы поведения и расположения в ней людей. Самым почётным местом в юрте считался «төр» – место, расположенное прямо напротив входа, в глубине юрты. Это место всегда занималось самыми старшими, самыми почётными людьми. В зависимости от этого почётного места, далее места распределялись по нисходящей линии по кругу юрты, учитывая возраст и социальный статус присутствующих. Эта иерархия являлась законом и всегда неукоснительно соблюдалась. В случае прихода нового гостя, ему отводилось положенное его возрасту и положению место, что приводило к сдвигу уже зафиксированного расположения. Целому ряду правил подчинялось поведение всадника. Нужно отметить, что независимо на коне или пешему не положено опережать старшего. У казахов нельзя перешагивать через ноги сидящего человека, и сидящих людей необходимо обходить сзади.

Разные культуры используют формальные и неформальные виды времени. Неформальное время связано с неопределённым отсчётом: «через некоторое время», «позже», «во второй половине дня» и т.д. Формальное время, напротив, отсчитывает время очень точно: «к двум часам», «завтра в 15.30» и т.д. Одной из наиболее частых помех в межкультурной коммуникации является ситуация, когда один собеседник оперирует формальным временем, а его оппонент, принадлежащий к другой культуре, – неформальным.

Сенсорика представляет собой тип невербальной коммуникации, основывающийся на чувственном восприятии представителей других культур. Наряду со всеми другими сторонами невербальной коммуникации отношение к партнёру формируется на основе ощущений органов чувств человека. Благодаря всему этому и строится невербальная коммуникация с данным партнёром. Наиболее подходящими цветами для делового общения являются белый, серый, чёрный и синий. Парфюм вашего собеседника так же может нести определённую информацию о собеседнике. Очень важно знать о них как можно больше. Любители

цветочных ароматов – творческие люди, вносящие необычную и оригинальную нотку даже в повседневные дела. Любители древесных ароматов обычно являются осторожные и благоразумные люди, не теряющие самообладания в самых затруднительных ситуациях. Любители восточных запахов выделяются в толпе по эффектной внешности и стильным аксессуарам, их речь изобилует множеством оригинальных эпитетов и терминов. Любители фруктовых ароматов обычно выбирают люди, обладающие отличным чувством юмора.

Голос и манера говорить несут в себе подлинную, почти не замаскированную информацию о душевном складе человека. Громкость голоса, особенно динамика изменений этого параметра во времени, – важное акустическое средство кодирования невербальной информации. Так, для печали характерна низкая громкость голоса, а для гнева – увеличенная. Большая громкость голоса сочетается с выраженной побудительной силой высказывания и часто служит намерению повлиять на собеседника. Если повышение тона превышает допустимый уровень для конкретного партнёра, то это воспринимается как покушение на личное достоинство. Малая громкость голоса в процессе общения чаще всего ассоциируется у слушателей со сдержанностью, скромностью, нехваткой жизненной силы. Средние статистические характеристики темпа речи человека существенно изменяются с возрастом вследствие ослабления активности артикуляционного процесса. Можно говорить о темпе речи как об индивидуальной личностной особенности, связанной прежде всего с характеристиками темперамента человека. Быстрый темп речи может свидетельствовать об импульсивности, уверенности в себе, а спокойная медленная манера указывает на невозмутимость, рассудительность, основательность. Кроме того, существуют значительные различия по показателям речи между представителями разных культур: «нормальная скорость» речи у французов и итальянцев обычно выше, чем у немцев и англичан.

Формирование экологической риторики общения, основанной на паритетности, умении слышать и понимать собеседника, что является далеко не одномоментным процессом. Доминирующим фактором данного процесса, по М.В. Тлостановой, является «коммуникативное измерение, в рамках которого иное рассматривают в коммуникативном процессе не как препятствие, которое нужно привести к общему знаменателю своего, а как самостоятельного субъекта с собственными диспозициями». Иными словами, речь идёт о паритетном начале общения между участниками коммуникации, реализация чего является довольно сложным и длительным процессом. Применительно к транскультуральной модели общения М.В. Тлостанова подчеркивает: «Полное понимание иного как синтез двух «я» или двух культур, возможно, и не состоится, непременно останутся точки непрозрачности, коммуникативной пробуксовки,

предотвращающей в принципе полное присвоение иного, но зато состоится плодотворный процесс транскulturации как эгалитарного культурного взаимодействия» [16, 134]. Следовательно, фактор взаимосвязи и взаимозаменяемости, в условиях общения базируется исключительно на единстве коммуникативного поведения его участников и необходимости формирования единого коммуникативного пространства этноса. Ведь, согласно А.В. Рязанову, коммуникативное пространство этноса – это сложно структурированная система, скрепляемая через внутриэтническую коммуникацию носителей этнического начала и состоящая из совокупности взаимосвязанных и взаимозамещаемых структурных элементов [16].

Результаты. Этническая структура населения РК имеет как позитивные так и негативные тенденции. С одной стороны, это сохранившаяся толерантность во взаимоотношениях народов, проживающих на территории Казахстана, и проведение лояльной государственной этнической политики, а с другой – активизация процессов региональной идентификации и социально-экономического позиционирования этносов, развития внешней и внутренней миграции [7]. Грамотная политика позволила стране избежать крупных конфликтов и сохранить общественно-политическую стабильность. Больше половины казахстанцев отмечают, что этнические конфликты часто являются искусственно созданными на основе провокаций третьими лицами. По мнению 20% граждан, отдельные этносы имеют больше или меньше прав. Больше 50% казахстанцев не испытывали давления по этническим причинам и редко испытывали такого рода угрозу.

Стокгольмский международный институт опубликовал исследование проблем мирового масштаба, в котором указано, что 78% конфликтов с применением оружия с середины 1990 годов основаны на межэтнических разногласиях. Вопросы национального самоопределения и самосознания сегодня выходят на первый план. Терпимость и уважение к людям, отличным от нас по любому признаку – вот залог мира и процветания человечества на нашей планете. В Казахстане разные источники приводят разные цифры о количестве национальностей, проживающих в стране: 140, 130 или 100. По данным за 2009 год, 86,7% опрошенных оценивали межэтнические отношения в Казахстане как спокойные и благополучные. Также на сайте informburo.kz упоминается, что конфликты между представителями разных национальностей хоть и редко, но происходят. По данным анализа положения в области народонаселения на 1 января 2025 года казахи составляют (71,27%), русские (14,61%), узбеки (3,2%), уйгуры (1,5%), украинцы (1,9%), татары (1,1%), немцы (1,1%), турки (0,61%), корейцы (0,6%), азербайджанцы (0,7%), дунгане (0,40%), белорусы (0,26%), таджики (0,27%), курды (0,25%), чеченцы

(0,18%), поляки (0,15%), башкиры (0,09%), представители других этносов 4,3%). «Самая большая численность казахов проживает в Туркестанской области – 1,5 млн, больше всего русских от их общего числа проживает в Алматы – 428 тысяч, узбеков в Туркестанской области – 378 тысяч человек, украинцев в Костанайской области – 86 тысяч, из 297 тысяч уйгуров большинство проживает в Алматинской области – 120 тысяч человек», – рассказали в Бюро нацстатистики, добавив, что всего в Казахстане проживают представители 124 этносов. Согласно «Этнической демографии Казахстана 2025» тюркские народы составляют 79% населения, в то время как европейские и кавказские народы составляют 19%. Общая картина может не отражать полную статистику о межэтнических разногласиях в других странах.

Межэтнические конфликты в современном мире остаются актуальной проблемой. Они могут быть вызваны различными факторами, такими как экономические неравенства, конкуренция за ресурсы, идеологические разногласия или влияние внешних факторов. Для успешного разрешения таких конфликтов необходима комплексная стратегия, включающая в себя профилактические меры, диалог между различными группами, и укрепление институтов гражданского общества.

Заключение. Таким образом, коммуникация является основным условием существования этноса, что свидетельствует о необходимости выработки чётких эталонных средств, используемых в различного рода речевых практиках для всех представителей этноса с целью формирования коммуникативной компетенции. Видя и оценивая по-разному окружающую реальность, человек может кардинально изменить отношение к жизненным ситуациям. Отмечается, что случаи возникновения этнических конфликтов носят эпизодический характер, однако межэтническая напряжённость в республике существует. Получая важные свидетельства о культуре через язык, необходимо развивать у учащихся межкультурную коммуникацию, а именно знакомства с традициями и обычаями изучаемого языка, сопоставление родной и неродной повседневной культуры, уважение к уникальности культуры каждого народа, терпимость к необычному поведению, отказаться от поспешных суждений и оценок.

Список использованной литературы

1. Прошина, З.Г. Транслингвизм и его прикладное значение. /Вестник РУДН, Серия: Вопросы образования: языки и специальность, – 2017. Т.14. – №2. – С.155-170.
2. Прохоров Ю.Е. Русские: коммуникативное поведение / Ю.Е. Прохоров, И.А. Стернин. – 4-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 328 с.

3. Качеев Д.А., Качеева А.Ю. Полиязычное образование в Республике Казахстан: проблемы и перспективы // Материалы международной научно-методической конференции «Иннова – 2017» – Костанай: Костанайский госуниверситет имени А. Байтурсынова, 2017. – С. 161 – 163.
4. Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан 1996 г. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/N960003058> от 25.12.2019 г.
5. Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования. Методическое пособие. – М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 568.
6. Калашникова Н.П. Ассамблея народа Казахстана: новые научные подходы // Государственное управление и государственная служба. – 2011. – № 2. – С. 42-46.
7. Факторы внешнего влияния на межэтнические отношения в РК: коллективная монография / Под ред. Б.К. Султанова. – Алматы: КИСИ при президенте РК, 2010. – С. 76.
8. Ладыженская Т.А. Обучение речевым жанрам в курсе школьной риторики // Русская словесность. – 2002. – № 4. – С. 3 – 11.
9. Карнажицкая Т.В. межкультурные коммуникации: учеб. пособие / Т.В. Карнажицкая. – Минск: Издательство Гревцова, 2012. – 400 с. – С. 58-61.
10. Кадырова Г.Р. Транслингвизм и проблемы обучения иностранному языку. // Humanistica21: Wyzwania współczesnej humanistyki: transkulturowość i translingwalizm. Monografia. T. 3 – Świecie, Wydawnictwo ULT w Świeciu, 2019. – S.40-45.
11. Мухамадиев Х.С. Типовые учебные программы цикла общеобразовательных дисциплин. – МОиН РК, КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, 2014. – С.118-127.
12. Кулинич М.А. Теория и практика межкультурной коммуникации: учеб. пособие/ М.А. Кулинич, О.А. Кострова; под общ.ред. О.А. Костровой – 3-е изд. – М.: ФЛИНТА, 2018. – 248. – С.42-43.
13. Крючкова Л.С. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. 6-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2017. – 480 с.
14. Лурье, С.В. Историческая этнология: учеб. пособие. – Москва: Академический проект: Гауде-амус, 1997. - 448 с.
15. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4 – Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985, 2-е изд. доп. и переработанное. – С. 48-70.
16. Тлостанова, М.В. Транскультурация как модель социокультурной динамики и проблема множественной идентификации. // Вопросы социальной теории. – Альманах Институт философии РАН, Российский институт культурологи, Т. V. – М. – 2011. – С.126-149.

17. Рязанов А.В. Этнос в коммуникативном пространстве социума: автореф.... док. философ. н. – Саратов, 2009. – 43 с.
18. Милюк Н.М. Язык и культура: От теории к практике: учеб. пособие/ Н.М. Милюк, Г.И. Немец. - М.: ФЛИНТА: Наука, 2017. – 152 с.

¹Қ.Қ. ДЕМЕУБЕКОВА

²Г.Р. ҚАДЫРОВА

^{1,2} Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті,
Алматы, Қазақстан

^{1,2} (e-mail: karlik_1971@mail.ru, rabikovna@mail.ru)

ҚОҒАМ БІРЛІГІ КОНЦЕПЦИЯСЫ АЯСЫНДҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ КЕҢІСТІГІ

Аңдатпа. Мақалада жаһанданудың өзекті мәселесі – мәдениетаралық өзара әрекеттестік қарастырылады. Коммуникативті мінез-құлықтың қалыптасқан үлгішілік риторикасы ұлттар, ұлттар мен ұлыстар арасындағы өнімді қарым-қатынастарды құрудың жаңа жолдарын іздеу қажеттілігін туғызады. Авторлар кез келген халықтың мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, тілдерді білу негізінде қалыптасатын коммуникативті мінез-құлықты сипаттайды. Тілдік тұлға өз сөзін ақпараттық қордан құрайтыны атап өтіледі.

Сондай-ақ авторлар оқыту процесінде жаңа типтегі лайықты тіл меңгерген тұлғаны қалыптастыру қажет екенін атап өтеді. Қарым-қатынас этникалық топтың өмір сүруінің негізгі шарты бола отырып, коммуникативті құзыретті қалыптастыру үшін этностың барлық өкілдері үшін сөйлеу тәжірибесінің әртүрлі түрлерінде қолданылатын нақты анықтамалық құралдарды әзірлеу қажеттігін көрсетеді. Кез келген тілді меңгеру сол тілдің мәдениетін үйренумен қатар жүруі керек. Әңгіме жаһандық трансмәдени қоғамда белсенді және өнімді өмір сүруге қабілетті тұлғаны қалыптастыру туралы болып отыр. Авторлар әртүрлі ұлт өкілдерінің қарым-қатынас процесінде мүмкін болатын қауіптерді ескертетін жағдайларға мысалдар келтіреді.

Түйін сөздер: коммуникативті мінез-құлық, ұлтаралық тәрбие, салт-дәстүр, ережелер, болмыс.

¹ K.K. DEMEUBEKOVA

² GALINA KADYROVA

^{1,2} Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satpayev,
Almaty, Kazakhstan

MODERN COMMUNICATION SPACE OF KAZAKHSTAN IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF SOCIETY UNITY

Abstract. The article addresses a pressing issue of globalization: intercultural interaction. The established intra-ethnic rhetoric of communicative behavior highlights the need to explore new ways of building productive relationships among nations, nationalities, and ethnic groups. The authors describe communicative behavior as being shaped by language knowledge and awareness of cultural characteristics specific to each nation. It is noted that a linguistic personality constructs speech based on their informational and cultural background. The authors further emphasize the importance of developing an adequate linguistic personality of a new type within the educational process.

Communication, as a fundamental condition for the existence of any ethnic group, necessitates the development of clear and standardized means of expression used in various types of speech practices. These are essential for fostering communicative competence across all members of an ethnic group. Learning any language should be accompanied by an exploration of the corresponding culture. The article discusses the formation of individuals capable of active and productive engagement in a global transcultural society. The authors also present examples of situations that illustrate potential challenges in communication among people from different national backgrounds.

Keywords: communicative behavior, interethnic education, traditions, rules, identity.

References

1. Proshina, Z.G. Translingualism and its applied significance. / RUDN University Bulletin, Series: Educational Issues: Languages and Specialization, – 2017. Vol. 14. – No. 2. – P.155-170.
2. Prokhorov Yu.E. Russians: communicative behavior / Yu.E. Prokhorov, I.A. Sternin. – 4th ed. – M.: Flinta: Nauka, 2011. – 328 p.
3. Kacheev D.A., Kacheeva A.Yu. Multilingual education in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects // Materials of the international scientific and methodological conference «Innova - 2017» - Kostanay: Kostanay State University named after A. Baitursynov, 2017. - P. 161 - 163.

4. Concept of ethnocultural education in the Republic of Kazakhstan 1996 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/N960003058> dated December 25, 2019.
5. Passov E.I., Kuzovleva N.E. Fundamentals of communicative theory and technology of foreign language education. Toolkit. – M.: Russian language. Courses, 2010. – P. 568.
6. Kalashnikova N. P. Assembly of the People of Kazakhstan: new scientific approaches // Public administration and civil service. - 2011. - No. 2. - P. 42-46.
7. Factors of external influence on interethnic relations in the Republic of Kazakhstan: collective monograph / Ed. by B.K. Sultanov. – Almaty: KISI under the President of the Republic of Kazakhstan, 2010. – P. 76.
8. Ladyzhenskaya T.A. Teaching speech genres in a school rhetoric course // Russian Literature. – 2002. – No. 4. – P. 3 – 11.
9. Karnazhitskaya T.V. intercultural communications: textbook. Benefit / T.V. Karnazhitskaya. – Minsk: Grevtsov Publishing House, 2012. – 400 p. – pp. 58-61.
10. Kadyrova G.R. Translingualism and problems of teaching a foreign language. // Humanistica21: Wyzwania współczesnej humanistyki: transkulturowość i translingwalizm. Monografia. T. 3 – Świecie, Wydawnictwo ULT w Świeciu, 2019. –S.40-45.
11. Mukhamadiev Kh.S. Typical curricula for a cycle of general education disciplines. – Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, KazNU named after. Al-Farabi, Almaty, 2014. – P.118-127.
12. Kulinich M.A. Theory and practice of intercultural communication: textbook/ M.A. Kulinich, O.A. Kostrova; edited by O.A. Kostrovoy – 3rd ed. – M.: FLINTA, 2018. – 248. – P.42-43.
13. Kryuchkova L.S. Practical methods of teaching Russian as a foreign language. 6th ed., erased. – M.: FLINTA, 2017. – 480 p.
14. Lurie, S.V. Historical ethnology: textbook. allowance. – Moscow: Academic project: Gaude-amus, 1997. - 448 p.
15. Valikhanov Ch. Ch. Collected works in five volumes. Volume 4 – Alma-Ata, Main editorial office of the Kazakh Soviet Encyclopedia, 1985, 2nd ed. add. and recycled. – P. 48-70.
16. Tlostanova, M.V. Transculturation as a model of sociocultural dynamics and the problem of multiple identification.//Questions of social theory. – Almanac Institute of Philosophy RAS, Russian Institute of Cultural Studies, T.V. – M. – 2011. – P.126-149.
17. Ryazanov A.V. Ethnicity in the communicative space of society: abstract.... doc. philosopher. n. – Saratov, 2009. – 43 p.
18. Milyuk N.M. Language and culture: From theory to practice: textbook. allowance/N.M. Milyuk, G.I. German. - M.: FLINT: Science, 2017. – 152 s.

Сведения об авторах:

Демеубекова Карлыгаш Кадыровна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Казахского национального исследовательского технического университета имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан.

Демеубекова Қарлығаш Қадырқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан.

Demeubekova Karlygash Kadyrovna – candidate of philological sciences, Associate professor of the Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satpayev, Almaty, Kazakhstan.

Кадырова Галина Рабиковна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Казахского национального исследовательского технического университета имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан.

Қадырова Галина Рабиковна – филология ғылымдарының кандидаты, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан.

Kadyrova Galina Rabikovna – candidate of philological sciences, Associate professor of the Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satpayev, Almaty, Kazakhstan.

А.А.ӘБДІЛМАНОВ

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Орал, Қазақстан
(Altynbek10@mail.ru)

ҚОШКЕ КЕМЕҢГЕРҰЛЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТЕРМИНЖАСАМЫНЫҢ БАСТАУЛАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада ХХ ғасырдың басындағы қазақ тіл білімінің қалыптасуына елеулі үлес қосқан Алаш зиялысы Қошке Кемеңгерұлының терминология саласындағы ғылыми көзқарастары мен практикалық қызметі жан-жақты талданады. Автордың тілші, оқытушы, сөздік құрастырушы ретіндегі еңбектері мен шетелдік терминдерді қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтарына бейімдеу жолындағы ұстанымдары зерделенеді. Зерттеу барысында Қ.Кемеңгерұлының 1925 жылы жарық көрген «*Қазақша-орысша тілмаш*» сөздігі, 1927 жылы құрастырылған «*Қазақ тілінің грамматикасы*» оқулығы және ғылыми баяндамалары негізге алынады. Мақалада морфологиялық тәсілдер арқылы термин жасау, кірме сөздерді фоно-морфологиялық сынама-лау арқылы ұлттық тілге икемдеудің маңыздылығы көрсетіледі. Сонымен қатар, Елдес Омарұлы, Нәзір Төрекұлұлы сынды алаш қайраткерлерімен көзқарастары салыстырылады. Қазіргі күн тәртібіндегі өзекті мәселе ретінде кірме сөздерді қазақ тілінің фонемдік жүйесіне бейімдеудің заңдылығы мен жүйесін анықтау, олардың фонологиялық және морфемдік ерекшеліктерін саралау жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: Қошке Кемеңгерұлы, терминология, қазақ тіл білімі, кірме сөз, фоно-морфологиялық бейімдеу, алаш зиялылары, терминжасам, тілмаш, тіл тарихы.

Кіріспе. ХХ ғасырдың басындағы қазақ тіл білімі ғылымының бастауында Ақмет Байтұрсынұлы және оның қатарындағы ұлт зиялыларының орны ерекше. Бүгінгі күні алаштық білімпаздардың еңбектері ғылымды зерделеуде, әрмен қарай дамытуда өз өзектілігін жойған емес.

Біздің зерттеу нысанымыз болып отырған термин, арнаулы сөз мәселесінде де ұлт зиялыларының зерттеулері аса құнды болып табылады. Алаш қайраткерлерінің әрқайсысы қазақ пән сөздерінің, арнаулы сала сөздерінің қалыптасуында, терминологиялық жүйенің қалыптасуында ұлттық терминологияның

дамуында белгілі бір деңгейде үлес қосты десек те, артық айтқандық болмас еді. Бұл тұста ғалым Ш.Құрманбайұлы қазақ терминологиясының дамуындағы XX ғасырдың басындағы кезеңді зерттеп талдауға ала отырып, ұлттық терминологияны қалыптастыру жолында өнімді еңбек еткен А.Байтұрсынұлы, Е.Омаров, М.Әуезов, Х.Досмұхамедұлы, Ж.Күдеріұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабаев, Н.Төреқұлов, М.Дулатов, Қ.Кемеңгерұлы секілді алаш зияларының мұраларына тоқталып арнайы сөз етеді [1, 400].

Ұлттық тілдегі терминологияның қалыптасып даму тарихында жарық көрген әрбір жазба материал хронологиялық тұрғыдан, сөздің мән-мағыналық әлеуеті жағынан, терминденуі мен қолданылуы бойынша жан-жақты хабар бере алады. Талдау нысаны болуға лайық. Яғни сөздің бір кездегі арнаулы мақсаттағы қолданысын жазба материал арқылы дәлелдеп, оның терминдену үдерісін, принциптерін және кезеңдерін және қазіргі таңдағы қайта терминдену әлеуетін елеп-екшеуге мүмкіндік береді. Бұндай статикалық материалдар қатарына баспадан шыққан оқу құралдары, оқулықтар, тілмаш-сөздіктер жататыны белгілі. Сол кездері заманының жаршысы болған газет-жорнал бетіндегі мақалалар да кәдеге жарамды, бүгінгі күннің зерделеу, зерттеу жұмыстарының талдау нысаны бола алады деп ойлаймыз.

XX ғасыр басында қазақтың білім алуы мен ғылымға талпынуына жол аша білгендер қатарында, тіпті алғашқы шебінде, алаштық қайраткер, білімпаз ізденушісі Қошке Кемеңгерұлы болды. Өзінің қысқа ғана ғұмырында «қазаққа қызмет етіп», қоғамның әртүрлі салаларында өзекті мәселелер төңірегінде ой өрбітіп ғылыми негізде зерделеу, зерттеу еңбектерін қалдырған зор тұлға.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Қошке Кемеңгерұлы туралы ізденіс барысында ғалымның еңбектерінен терминжасамға қатысты пікірін саралап шықтық. Қошке пікірін келтірген өзге де авторлардың еңбектерінен ғалымның үзік ойын өзге тұжырымдармен сабақтастыруға талпындық. Ғалым құрастырған сөздік негізінде, бейімдеу тәсілі арқылы алынған жат тілдік сөздерді талдауға алу арқылы олардың бір кездері термин үміткерлері, терминге ұқсас сөздер нұсқада қолданылғанына көз жеткіздік.

Қошке Кемеңгерұлының өмірі мен оның еңбектері туралы іздену барысында Қ.Есенов, Р.Рүстембекова, М.Мұсағитов, Т.Қожакеев, Т.Кәкішев, Д.Ысқақов, Д.Қамзабекұлы, Г.Ордаева, Б.Бекімов, Ә.Меңдеке, Қ.Омар, З.Нұрмағамбетова секілді ғалымдардың еңбектерін көре аламыз. Бүгінгі күні қошкетанушылар қатары өсіп келеді. Бұған себеп ғалымның жан-жақтылығы мен қалдырған мұрасының бүгінгі күннің сұранысына ие болуында болып отыр. Бұл ретте Қошкенің тіл біліміндегі зор еңбегін, ғалым ретіндегі түрлі зерттеушілік қырын Орынай Жұбаева да өз зерттеулерінде жан-жақты көрсете білген.

Бүгінгі таңдағы қазақ терминжасамын әрмен қарай жетілдіру, толықтыру

мақсатында ХХ ғасырдың басында сөз болған, термин түзудің бір көзі, тәсілі ретінде өнікті қолданыс тапқан әдіс-тәсілдер сараланып, салыстырылды. Қазақ білімпаздары сиезінде келтірілген пікірлер елеп-екшеліп бүгінгі күннің көзқарасымен талдауға алынды. Нақты ғылыми зерттеуде ұстанған әдістерді санамаласақ, баяндау әдісін, Қошкенің еңбектері мен ондағы ғылыми көзқарасын, терминжасамдағы ұстанымын, өзіндік қолтаңбасын көрсетуде пайдаландық. Салыстыру жолымен Елдос Омарұлы, Қошке Кемеңгерұлы, Нәзір Төреқұлұлының терминжасамға қатысты көзқарасының, ізденіс бағытының бірыңғай екендігін анықтай алдық. Талдау жолымен статикалық материалдардағы лексикалық бірліктерді, берілген анықтамаларды, ашық және жанама пікірлерді мысалға келтіре отырып Қошке Кемеңгерұлының терминжасамдағы бастамаларының ерекшеліктерін анықтадық.

Талқылау мен бақылау. Қошке редакторлығымен дайындалған тілмаштың өз заманында алар орны ерекше болды. Сол кезде қатарлас шығарылған Н.Қаратышқановтың «Пән сөздері» де Қошке шығарған сөздіктердің негізгі ұстанымдарын қолдайды. Мәселен, *кәпсөл, карантин, кампарлы іспірт* [1, 51] т.б. Бұндай ұстаным терминжасам тәсілі Қошкенің авторлығымен шыққан «Атаулар сөздігінде» де қолданылғанын көре алдық. Мысалы, *қызыл поспыр, кіресір, газ, кірелін* [2, 85] т.б.

Қошкенің жат тілді сөзді қазақ тілінің фоно-морфологиялық ерекшелігіне сай өзгертіп алу жолын (бұл, әрине, сөзге мүлде балама табылмай, сол қалпы алудан басқа амал болмаған жағдайда болса керек) Елдес Омарұлы да қолдаған. Мәселен, 1924 жылы Орынборда болған қазақ білімпаздарының сиезінде жазу тілінің сөйлеу тіліне кейіннен қатты әсер ететіндігіне қатты алаңдаушылық танытқан. Ғалым Бұутовскийдің пікіріне қарсы тұрып сөйлеу тіліне қарай жазу қалыптасу керек деп ұғындырды [3, 47]. Ал қазақша пән сөздер тақырыбындағы баяндамасында: «Қазақ тілінде үндестік заңы бар екені рас болса, қазақ тіліне кіргізілген жат сөздердің бәрін де сол заңға келтіріп алу керек» - деп ашық айтты [3, 98]. Бұл пікірді құптағандардың қатарында Нәзір Төреқұлұлы да болды: Қазақ тілінен лайық сөз табылмайтын болғанда, пән сөзді асыл түбірінде алу керек. Мысалы, автомобил, телеграф, теканике [3, 101] т.б. Бұдан шығары ХХ ғасырдың басында кірме терминдерді қабылдауда толық сәйкесетін балама атау табылмаған жағдайда сынамалап сөз алу ұстанымы жиі қолданылып келгендігі және сынамалау үдерісінің заңдылықтарын зерделеп, сол кезеңнің өзінде-ақ реттеуге, жүйелеуге талпынғандығын да аңғару қиын емес.

Жоғарыда келтірген бағыттан О.Жұбаева Қошмұхаммед Кемеңгерұлы мұрасын жинастыра келіп: «Қ.Кемеңгерұлының қазақ тіл білімінің төмендегідей салаларын қамтығанын көреміз», - дейді де лексикография, этимология, диалек-

тология, терминология, фонетика, морфология, қазақ тілінің әдістемесі, емле мен жазу, тіл тарихы, оқулықтар мен көмекші құралдар жазу секілді ізденген сала бағыттарын көрсетеді [4, 12].

Осындай ауқымды зерттеу, зерделеу еңбектердің ішінен біздің нысанымыз болып отырған терминология және оның қалыптасуы төңірегіндегі мәселеге ойыссақ, Қошке еңбектерінен зерделейтініміз – ғалымның жалпы пән сөздеріне қатысты ой-пікірі, жеке сөздік қолданысы, арнаулы сипаттағы сөздерді өз еңбектерінде жұмсауы төңірегінде болмақ.

Біздің қолымыз жеткен ең алғашқы лексикографияға қатысты еңбектердің бірі – Қошке Кеменгерұлының жалпы редакциялық басқаруымен 1925 жылы Мәскеудегі Күншығыс баспасынан (ресми атауы – «КСРО халықтарының орталық баспасы») шыққан қазақша-орысша аударма сөздік.

Мұқабадағы мәліметке сай Қошке Кеменгерұлымен бірге тілмаштың құрастырушылары сол заманның білімді де білікті зиялы қауым өкілдері – Мұстафа Бұралқыұлы, Абдолла Байтасұлы, Есім Байғасқаұлы, Ғаббас Дәулетбекұлы, Баймақанов, Сұлтан Темірбекұлы, Төлеутай Сәрсенбайұлы.

Тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан жағдайында 2005 жылы аталмыш қазақша-орысша тілмаш қайта жарық көрген. Сөздіктің түсініктемесінде көрсетілгендей, «тілмашқа» кірген сөздер Радловтың, Будаговтың зерттеу еңбектерінен, сол кездегі ескі-жаңа басылымдардан теріп алынған, Ақмола өңіріндегі жергілікті сөздер молынан қамтылған екен. Қошке Кеменгерұлының өмірі мен шығармашылығын арнайы зерттеген профессор Орынай Жұбаеваның келтірген деректері бойынша, Сөздік жұмысын басқарған – Кеменгерұлы Қошке, түзгендер – Кеменгерұлы Қошке, Байтасұлы Абдолла, Бұралқыұлы Мұстафа, Байғаскин Есім, Дәулетбекұлы Ғаббас, Баймақанұлы Шәкір, Темірбекұлы Сұлтан, Сәрсенбайұлы Төлеутай болды. Құрастырушылардың ешқайсы да тіл маманы емес. Қ.Кеменгерұлы бұл кезде тарихшы, әдебиетші ретінде танылған. Орталық мұрағат деректерінде 1925 жылы Есім Байғаскин мен Ғаббас Даулетбековтың Орта Азия Мемлекеттік университетінің (САГУ) аймақтық шаруашылық және заң факультетінде (факультет местного хозяйства и права) оқып жүрген - деп берілген [4].

Қазақша-орысша тілмаштың 2005 жылы қайта өңделіп баспадан шыққан нұсқасындағы «Қ.Кеменгерұлы және Алаш сөздігі» деп аталған алғы сөзінде филология ғылымдарының докторы Дихан Қамзабекұлының: «Қошке Кеменгерұлы Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы бастаған ақ жолға табанды адалдығын танытты», - деген ойы Қ.Кеменгерұлының «қазаққа қызмет ету» ізгі жолында еш кідіріске, еш бұрылысқа, жалтақтыққа жол бермегендігін мегзейді [5]. Өзінің алдына қойған еліне қызмет ету мақсатын сөздерді тізбектей отырып келешекке жеткізу ісінде де анық көрсете білген. Мәселен, 1926 жы-

лы 24 қарашада шыққан «Еңбекші қазақ» гезетінің бетінде Қ.Кемеңгерұлы: «Біздер «тілмашты» жағропалықтарға арнап жазғандықтан өте сирек айтылатын сөздерді кіргіздік», -дей келе өз оқырманына әр өңірде кездесетін сөздердің бір-біріне түсініксіз болуы мүкін екендігін, алайда ол сөздерді керексіз қылу дұрыс емес, керсінше, тіліміздің сөздік қорын молайту жолында қажеттігін баса айтады. «Бір өңірде бар, ал екінші өңірде жоқ сөздерді теріп ретімен газет не журнал бетіне жариялап отырса, көпшілікте шығатын «Тілмаштың» толық болуына, кемшіліксіз болуына себі тиеді» деп өз ойын толықтыра түседі [6]. Бұдан анық көрінетін әрекет Қошке Кемеңгерұлының жай сөздік түзуші емес, жалпы қазақ сөздерінің терминдік әлеуетін саралап, олардың терминденуіне тер төккен, қазақ сөзінің арнаулы сипатқа ие болып ғылым тілінің кілтіне айналуына алаштықтармен бірге жұмыла еңбек еткендігі болып отыр. Ғалым Ш.Құрманбайұлының: «сөздік авторларының жаңа атауларды тілмашқа көптеп енгізуі – олардың алаш зиялыларының терминологияны қалыптастыруда ұстанған бағытын қолдайтындығын және сол атаулардың көпшілік санасына сіңіп, кең таралуына мүдделі болғандығын көрсетеді» [7, 402], - деген пікірі де «Қошкенің қазақ сөзінің өрісі кеңейіп терминдік сипатының артуын, пән сөзінің елдің санасына көптеп сіңуін көкседі» деген біздің ойымызды қуаттайды. Өз заманында терминдік сипаттағы жаңа атауларды соның ішінде сөз мағынасының кеңейтілуі арқылы, баланып алынған терминүміткерлерді сөздікке көптеп алу арқылы тілімізде тұрақтандыру, ұлт тілінде терминдер қалыптастыру мақсатынан істелген әрекеті жеміссіз болмады. Бұл жөнінде де Ш.Құрманбайұлы өз зерттеулерінде «әдістеме», «зиялы», «әкімдік», отаршыл», «сарапшы», «ұйым», «балама» деген секілді көптеген сөздердің Қошке заманында терминдік сипаты қалыптасып, ал бүгінгі тәуелсіз Қазақстан жағдайында белсенді толық терминдер қатарында екендігін атап көрсеткен болатын [7, 403].

Қошке Кемеңгерұлының тағы бір қыры - оның қазақ тілін оқыта жүріп сөздің құрылымына яғни морфологиялық құрамына, сөзжасам жұрнақтарына мән беріп олардың мағына үстеу реңкі туралы алғашқылардың қатарында сөз қозғағаны. Яғни терминология ғылымында «морфологиялық тәсіл» деп аталатын терминжасам (сөзжасам) тәсіліне сөздердің аудармасымен тізбектеумен қатар қосымшалар жайында, мәселен, -кер, -гер немесе -шы, -ші қосымшаларының белгілі бір кәсіп иесін, тұлғаны білдіруде қолданылатындығы сияқты шағын анықтамалар, пысықтама беруге талпынғанын көре аламыз.

Біздің назарымызды аударған Қ.Кемеңгерұлының тағы бір құнды пікірі 1929 жылы 3 маусым күні Қызылорда қаласында өткен ғылыми орфографиялық конференцияда жасаған баяндамасынан алынып отыр. Байділдиннің төрағалығымен өткен Қызылорда конференциясында Қошке Кемеңгерұлы қазақ тілінің емле

мәселесінің бірнеше күрделі тұстарына тоқтала келіп, өзіндік құнды ойларын ашық дәйектеп айтады. Соның ішінде шет тілдерінен алынған терминдердің қазақ тілінде жазылу емлесі мәселесіне тоқталған екен. Қазақ тілінің үндестік заңының сақталуын және үндестік тек дауысты дыбыстарға ғана қатысты емес, барлық буынға тән қасиет екендігін атап көрсетеді. Қазақ сөздерінің жазылуында негізге алынатын дыбыстық ұстаным (фонетикалық принцип) болса, шет тілінен алынған сөздерде де бұл қағида жүру керектігін ескертеді. Шет тілдерден алынған терминдерді морфологиялық ұстанымы бойынша жазу туралы сөз қозғау мүлде дұрыс емес екендігін айтады. Орыс тілінің термин қалыптасу тарихына үңіле отырып еуропалық терминдердің орыс тіліне сатылап даму жолымен келгенін үш жүз елу жыл бойы қалыптасқанын ескертіп асығыс түрде морфологиялық ұстаныммен терминдерді қазақ жазуына ауыстыру, көшіре салу қазақ тілінің табиғи даму жағдайына кесел келтіретіндігін дәл айта білген [5, 230] .

Қ.Кемеңгерұлының еңбектерінің ішінде біздің зерттеу бағытымызға қарай көз тартқаны 1927 жылы орыс тілінде Г.В.Архангельскийдің құрастыруымен жарық көрген оқулық «Қазақ тілінің грамматикасы». Бұл еңбек ұзақ жылдар бойы «Г.В.Архангельскийдің грамматикасы» деп жансақ айтылып келді. Дегенмен құрастырушы-автор кітаптың алғысөзінде бұл еңбектің Түркістандағы шығыстану курстарында сабақ берген қазақ тілінің мұғалімі Қ.Кемеңгерұлының дәрістері екендігін анық көрсетіп жазған. Қошқа қазақ тілінен сабақ бере жүріп оның дыбыстық заңдылықтарын, құрылымдық ерекшелігін жақсы ұғынған. Қазан лингвистикалық мектебінің ірі өкілдері И.А.Бодуэн де Куртенэ, В.А.Богородский секілді ірі ғалымдардың еңбектерімен таныс болып өзіндік ой қорыта білген. Бұл Қ.Кемеңгерұлының жазбаларынан анық байқалатындығын зерттеуші Орынай Жұбаева да өз еңбектерінде көрсетеді [4].

Нәтижелер. Біздіңше, ғалымның грамматиканы зерделеп жазуының басты ерекшелігі, әрине, бұл арада орыс грамматикасына сүйеніп, еуропалық ілім негізінде екені түсінікті, тілді функционалды тұрғыдан бағалап талдай білуі болып отыр. Қазақ тілінің фонетикасын зерделеген тарауына фонология мен фонетиканың айырмасын, ғылыми-теориялық негізін біле отырып қазақ тілінің негізгі заңдылығына саятын нақты анықтамалар бере алған. Осы орайда бүгінгі тілі білімінде қолданылып жүрген сол кезде Ақмет Байтұрсынұлының қаламынан туған *дыбыс, дауысты, дауыссыз, буын, қатаң, ұяң, үнді* секілді терминдерді молынан қолданған. Сол секілді бүгінгі қолданыста жоқ, тіпті ұғымның өзі грамматикалық тұрғыдан жорамал боп қалған терминтәріздес сөздер де ештеп кездеседі. Мәселен, «*жартылай ашық*», «*жартылай қысаң*» [5, 26], «*жарты дауысты*» т.т. дыбысқа қатысты сол кездегі терминүміткер сөздер болса, сөздің құрылымына орай «*үстеу толықтауыш*» [5, 55] *дұр-*

кінді *етіс*, өсіңкі *етіс*, беделді *етіс* [5, 36-37] сияқты категориялардың атауларын да кездестірдік. Тағы сол секілді *бұйрық рай*, *қалау рай* секілді бүгінгі грамматикада қолданылып келетін рай түрлерінен өзге бірнеше рай категорияларына бөліп қарастырған: «*болжал рай*, *ереуіл рай* [5, 51] *мұң рай*, *сенімсіз рай*, [5, 52], *көніс рай*, *теріс рай*, *қайрау рай*, [5, 53] сияқты жік-жікке бөлген рай атауларымен де таныстық. Ғалым бүгінгі «*шылау*» терминінің орнына «*демеу*» сөзін қолданып қазақ тілінде орыс грамматикасындағыдай союз мәніндегі сөздер етістік түрінде беріледі деп анықтаған жері де бар [5, 58].

Осыдан көретініміз Қ.Кемеңгерұлы сол кезеңде қазақ грамматикасын функционалды-салыстырмалы түрде хатқа түсіре отырып бірқатар лингвистикалық терминдерді ғылым тілі айналымында тұтынған. Әрине, олардың қатарында бүгінде термин әлеуетіне жеткендері де бар, жетпей терминүміткер, терминтәрізді, окказинал деңгейінде қалғандары да анық көрінеді. Грамматиканың морфология бөлігінде септік жалғаулары туралы айта келіп оларды атап жазған кезде сол кездегі септік жалғауларының терминдік атауында жарыспалық сипат болғандығын аңдытады. Мәселен, *ілік* (*іліктеу*), *барыс* (*барыстау*), *табыс* (*табыстау*), *жатыс* (*жатыстау*), *шығыс* (*шығыстану*) деген сияқты жақшаның ішіндегі қолданыстар соны меңзейді [5, 61-63].

Қорытынды. Қорыта айтқанда, Қошке Кемеңгерұлы мұрасы арнаулы сала тілі немесе терминология саласы тұрғысынан да қызықты, зерттеуді тереңдетуді қажет ететін мол дүние. Әсіресе автордың «тілмашы» салалық, салааралық терминологияға қатысты лексикалық бірліктерді зерделеу, сәйкестендіру, тіпті терминдендіру секілді жұмыстарға дереккөз бола алары сөзсіз. Ал «Қазақ грамматикасы» оқулығы лингвистикалық терминдердің тарихын, қалыптасу, даму жолдарын қарастыруда, жекелеген бірліктердің терминдену үдерісін жіктеп қарау сәтінде оңтайлы құрал болары анық.

Кемеңгерұлының тағы бір ерекше ғылыми ойларының қазығы – қосымшалардың мағыналық реңкін арнайы қарауы, мағына үстеу белгілерін аршып көрсетуге талпынуы болып отыр. Осы арқылы ғалым тіліміздегі терминжасамның морфологиялық тәсіліне дем бере алады. Көптеген қосымшалардың мағына үстеу қырын аша түскен. Солардың бірі мәселен, -қой жұрнағын: «признак отличительной черты, профессиональности, постоянного занятия предметом, выражен коренным именем (сықаққой, әзілқой, батагөй)», - деп көрсетеді [5, 21].

Қошкенің шетелдік сөздерді қазақтың жазу тілінде сынамаалап, қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтарына бағындырып қолдану керектігі туралы ғылыми көзқарасы өз алдына ерекше пікір. Бұл ғылыми пікір бүгінгі күннің кәдесіне әбден жарайды. Сөздерді жазуда біртұтас фонетикалық ұстанымды басшылыққа

алып емле түзу арқылы кірме сөздерді фоно-морфологиялық сынамалау сүзгісінен өткізіп қана тілімізде қолдансақ, терминдердің жасандылығынан да, жат кейпінен де арылатынымыз сөзсіз. Мәселен, «компьютер» деп жат нұсқадағы сөзді тілімізде тұтынғаннан гөрі «кәмпиутер» деп сынамалап өңдеп фонемаларды қазақтың сөйлеу табиғатына жақындатып алсақ, еш жаңылмаймыз да ұтылмаймыз деген пікірдеміз. Қ.Кемеңгерұлының редакторлығымен шыққан тілмаштағы «әгент», «мәшине», «мәгнет», «зауыт», «сыйпыр», «күріс», «на-тарыс», «енженер», «мекрүп» секілді сөздер атын сынамалап алғаннан сөздің мәнісі еш өзгермейтініне нақты мысал.

Қошке Кемеңгерұлы секілді алаш зиялыларының сөз тізбектеу, оларды саралау, баспадан шығара отырып қоғам санасына сіңіру (узуалдау) секілді бүгінде «терминологиялық жұмыстар» деп аталатын қыруар зияткерлік еңбектері тіліміздің жаңа арнада, ғылыми негізде дамуына жол ашқаны сөзсіз.

Бүгінгі күннің тәртібіне Қошке, Елдес, Нәзір еңбектері мен ерекше пікірлерінен алып шығарымыз кірме сөздерді фоно-морфологиялық сынамалау сүзгісінен өткізудің заңдылығын, жүйесін зерделеп шығару болып табылады. Бұл арада көрсетілген авторлардың сөздіктерінде келтірілген сөзтізбектерді қатар қойып терең фонологиялық, морфемикалық талдаулардың есебінде өзіндік ерекшеліктері мен заңдылықтарын анықтау болып отыр. Мысалы, бүгінде кең қолданылып жүрген товар – тауар, завод – зауыт сөздерін қарасақ, орыс тіліндегі –/ов/ – морфемасы – қазақ тіліне – /у/ фонемасы арқылы қабылданады. Сол секілді – /во/ – /у/ – болып қабылданып тұр. Бұл арада сөзді таңбалаудың ұстанымдары қатаң ескерілуі тиіс. Мәселен, орыс тілінде морфемдік ұстаным болса, қазақ тілінде фонемдік ұстаным басты қызмет атқаратындығын елеп-екшеп алғанымыз дұрыс.

Әрине, бұл ауқымды тізбектеу, талдау, салыстыру, топтау, анықтау секілді жұмыс бағыттары. Сонымен қоса бұл мәселе жазу емлесі, әліпби секілді бағыттарды да қозғайтыны сөзсіз. Алайда кірме сөздердің ұлттық тілге әсерін мейлінше әлсірету, тіл тазалығын ұстануда бұл қажетті ізденіс деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қаратышқанов Н. Пән сөздері./ Терминологиялық сөздік. Алматы: Ер-Дәулет, 2004. 128 б.
2. Кемеңгерұлы Қ. Атаулар сөздігі. Алматы: Сөздік-Словарь, 2004. 184 б.
3. Қазақ білімпаздарының тұңғыш сііезі / Құраст. Ш.Құрманбайұлы. Алматы, 2005. 144 б.
4. Жұбаева О.Қазақ тіл білімінің қалыптасып, даму жолдары. – Алматы, 2011.№ - 180б.

5. Кемеңгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. -3-т. /Оқулық, сөздік.- Алматы: Алаш, 2006. – 240 бет
6. Қазақша-орысша тілмаш туралы түсініс)(«Еңбекші қазақ», 1926, 24 қараша)
7. Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы: Сардар, 2014. -928б.

A.A. ABDILMANOV

West Kazakhstan University of Innovation and Technology,
Uralsk, Kazakhstan
(Altynbek10@mail.ru)

KOSHKKE KEMENGERULY AND THE ORIGINS OF KAZAKH TERMINOLOGY

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the scientific views and practical contributions of Alash intellectual Koshke Kemengeruly in the field of terminology, highlighting his significant role in the development of Kazakh linguistics in the early twentieth century. The study examines his work as a correspondent, teacher, and dictionary compiler, as well as his views on adapting foreign terms to the phonological rules of the Kazakh language.

The research draws upon key sources, including K. Kemengeruly's Kazakh-Russian Dictionary (1925), the textbook Grammar of the Kazakh Language (1927), and various scientific reports. The article emphasizes the importance of term formation through morphological methods and the adaptation of loanwords into the national language via phono-morphological analysis.

Additionally, the views of other prominent Alash figures, such as Eldes Omarovich and Nazir Torekulovich, are compared. As a timely issue, the article proposes the need to establish a systematic approach to the adaptation of borrowed words to the phonemic structure of the Kazakh language, identifying methods to distinguish their phonological and morphemic characteristics.

Keywords: Koshke Kemengeruly, terminology, Kazakh linguistics, borrowings, phono-morphological adaptation, Alash intelligentsia.

References

1. Karatyshkanov N. Terminological dictionary. Almaty: Er-Daulet, 2004. 128 p
2. K. Kemengerly. Dictionary of nominative units. Almaty: Dictionary, 2004. 184 p.

3. The first Congress of the Kazakh intelligentsia / comp. Sh. Kurmanbayuly. - Almaty, 2005.- 144 pages.
4. Zhubaeva O. ways of formation and development of Kazakh linguistics. - Almaty, 2011, No. 180, p
5. K. Kemengerly. collected works in three volumes. - Vol. 1. 3 / textbook, dictionary. Almaty: Alash, 2006. 240 pages.
6. Interpretation of the Kazakh-Russian dictionary» « («abekshi kazak», November 24, 1926)
7. Kurmanbayuly city. Kazakh terminology: studies, textbooks, dictionaries, bibliography. Almaty: Sardar Publ., 2014. 928 P.

А.А. АБДУЛЬМАНОВ

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
Уральск, Казахстан
(Altynbek10@mail.ru)

КОШКЕ КЕМЕНГЕРУЛЫ И ИСТОКИ КАЗАХСКОГО ТЕРМИНОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются научные взгляды и практическая деятельность Кошке Кеменгерұлы в области терминологии, внесшего значительный вклад в становление казахского языкознания в начале XX века. Рассматриваются труды автора как теоретика, преподавателя казахского языка, составителя словаря, а также его позиции по адаптации заимствованных терминов в соответствии с звуковыми законами казахского языка. Основу исследования составляют его «Казахско-русский словарь» (1925), учебник «Грамматика казахского языка» (1927), а также научные доклады.

Особое внимание в статье уделяется вопросам морфологического подхода к созданию терминов, фомоморфологической адаптации заимствованных слов, а также сохранению лексической и грамматической самобытности казахского языка. Кроме того, проводится сравнительный анализ взглядов других деятелей того периода – Елдеса Омарұлы и Назира Төреқұлұлы – в контексте развития казахской терминологии.

Подчеркивается значимость научного наследия Кеменгерұлы для современного этапа развития казахской лингвистики. Его подходы к терминотворчеству демонстрируют высокий уровень языковой сознательности и

стремление к лингвистической автономии. Полученные выводы могут быть полезны при разработке современных принципов стандартизации и кодификации научной терминологии.

Ключевые слова: Кошке Кемеңгерұлы, терминология, казахское языкознание, заимствованное слово, фономорфологическая адаптация, казахская интеллигенция, терминообразование, словарь, история языка.

Автор туралы мәлімет

Әбділманов Алтынбек Абуталиұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің қауымдастырылған профессоры, Орал, Қазақстан.

Абдульманов Алтынбек Абуталиевич – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета, Орал, Казахстан.

Abdulmanov Altynbek Abutalievich – PhD in Philology, Associate Professor, West Kazakhstan University of Innovation and Technology, Oral, Kazakhstan.

ХҒТАР 14.25.09

А.М.КАЛИЕВА

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ
«Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы
Астана, Қазақстан
(e-mail : kaliyeva_a@cep.nis.edu.kz)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЕНІМДІ, ЕРКІН СӨЙЛЕУІНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНИКАЛАРЫ ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ?

Аңдатпа. Бұл зерттеуде оқушылардың айтылым дағдыларына эмоционалды интеллекттің әсері және оқушылардың өз эмоцияларын танып білуі қарастырылады. Зерттеу аясында тақырыпқа қатысты 10-нан астам әдебиет пен 60-тан астам ғылыми мақалалар зерделенді. NIS-Programme білім беру бағдарламасына енгізілген дағдылар мен құндылықтар талданды.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, айтылым, мінез-құлық, оқушы, зерттеу.

Кіріспе. Эмоционалды интеллектті зерттеу мәселесі қазіргі уақытта өте өзекті, өйткені эмоционалды интеллект мінез-құлықтың қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарады. Эмоционалды интеллект кең мағынада эмоцияларды тану, түсіну және басқару қабілеті ретінде анықталады. Белгілі зерттеушілер Саловей мен Майер алғашқылардың бірі болып эмоционалды интеллект теориясын ұсынды. Бұл зерттеушілер эмоционалды интеллект жеке тұлғаның ақпаратты өңдеу және пайымдау дағдысын анықтайтын психикалық қабілет деп тұжырымдайды [1,15].

Шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен зерттеліп талданған әлі де зерттеліп жатқан эмоционалды интеллект тақырыбы NIS-Programme білім беру бағдарламасында да көрініс табады. Жаңартылған оқу бағдарламасында келесідей әлеуметтік және эмоционалды дағдылар атап көрсетілді:

- ынтымақтастық;
- коммуникация;
- әлеуметтік жауапкершілік;
- көшбасшылық;
- эмоционалды тұрақтылық;
- білмекке құмарлық;
- эмпатия;
- өзіндік сана;

- табандылық және төзімділік;
- бейімділік және икемділік.

Эмоционалды тұрақтылық – өз эмоцияларын басқара алу және стрестік жағдайларда өзін ұстап, дұрыс шешім қабылдап, әрекет ету қабілеті. Бұл дағдыға эмоциялық жағдайды бағалап, оларды реттеу үшін әртүрлі стратегияларды тиімді қолдану қабілеті жатады. **Эмпатия** – басқа адамдардың эмоцияларын, тәжірибелері мен қажеттіліктерін түсіну және сезіну қабілеті, сондай-ақ өзін сол адамдардың орнына қоя білу және олардың эмоциялық күйіне жанашырлықпен және түсіністікпен жауап беру қабілеті. Бұл тиімді тұлғааралық қарым-қатынас жасау және басқа адамдармен жақын байланыс орнатудың негізгі дағдысы. **Өзіндік сана** – өз ойларын, эмоцияларын және әрекеттерін түсіну, күшті және әлсіз жақтарын білу, өзін-өзі шынайы түсіну және өз әрекеттері мен қандай да бір жағдайларға қатысты реакциясын талдау қабілеті. Бұл дағдыға өз құндылықтарын, сенімдері мен мақсаттарын түсіну жатады, бұл өз кезегінде саналы шешімдер қабылдауға және жеке қажеттіліктер мен мақсаттарға сәйкес әрекет ету жоспарларын құруға көмектеседі [2,10]. Зерттеу барысында жоғарыда аталған дағдылардың бірқатары қамтылып, жан-жақты талданды.

Эмоционалды интеллектісі жоғары адамдар тілтабысқыш, қабылдауы жылдам, сезімі мен эмоциясын бақылауда ұстай алатын сабырлы, жеке пікірі мен сыни ойын айта алатын тұлға болып қалыптады [3,16]. Гоулманның еңбегіне сүйене отырып, оқушылардың эмоцияларын бақылауды бастадым. Өз бақылауларымды блокнотқа түсіріп отырдым. Оқушылар айтылым кезінде (сабақтар, БЖБ мен ТЖБ тапсырмалары, мониторинг) түрлі эмоцияларды сезінеді. Ол эмоциялар ойды жинақтауға, сенімді, еркін сөйлеуге кедергі келтіреді, сондықтан оқушылардың эмоциясын тану және реттеу қабілетін дамыту қажеттілігі анықталды.

Зерттеудің мақсаты – оқушылардың айтылым дағдысын жетілдіру үшін эмоционалды көңіл-күйді тану қабілеттерін қалыптастыру.

Зерттеу барысында келесі міндеттер қойылды:

1. Эмоционалды интеллектті зерттеу мәселесіне арналған отандық және шетелдік әдебиет көздеріне аналитикалық шолу жасау.
2. Әдебиеттерді жүйелеу кезінде эмоционалды интеллектті қалыптастыратын техникаларды зерделеу.
3. Эмоционалды интеллектті диагностикалау құралдарын зерттеп, зерделеу үшін тиімді әдісті таңдау.
4. Мәліметтерді жинақтау, өңдеу және нәтиже ұсыну. Қорытынды шығару.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Саловей мен Майер эмоционалды интеллектті «өзінің және басқалардың сезімдері мен эмоцияларын басқаруға, оларды ажырата білуге мүмкіндік беретін әлеуметтік интеллекттің бір түрі» деп көрсе-

теді. Олардың ойынша, эмоцияны қабылдау эмоционалды интеллект дамуының төменгі деңгейі, яғни қабылдау және білдіру қабілеті. Эмоционалды дамуың ең жоғары деңгейі - эмоцияларды басқару. Бұл деңгейде адамда тұлғалық өсу байқалады, ол әртүрлі сезімдерге ашық болады және эмоцияларды тиімді басқара алады. Бұл ретте оқушылардың эмоционалды интеллект деңгейлерін анықтап алу қажет болды. Әдебиеттер мен ғылыми мақалаларды сараптай келе, Люсин еңбектері көзге түсті.

Люсин эмоционалды интеллектті «өзінің және басқалардың эмоцияларын түсіну және оларды басқару қабілеті» деп түсіндіреді. Зерттеу барысында зерттеушінің психодиагностикалық әдістемесі басшылыққа алынды. «ЭМИн» эмоционалды интеллект сауалнамасы – ресейлік психодиагностикалық әдістеме. Эмоционалды интеллекттің даму деңгейін төрт шкала бойынша анықтайды:

- басқа адамдардың эмоцияларын түсіну және басқару қабілеті (тұлғааралық эмоционалды интеллект)
- өз эмоцияларын түсіну және басқару қабілеті (тұлғаишілік эмоционалды интеллект)
- өзінің және басқалардың эмоцияларын түсіну қабілеті
- өзінің және басқалардың эмоцияларын басқару қабілеті [4,4].

Оқушылардың эмоционалды интеллект деңгейлері анықталған соң, эмоционалды интеллектті қалыптастырып дамытатын техникаларды қарастыру қолға алынды. Зерттеудің практикасына негізінен Тревис Бредберри мен Джин Гривз және Сюзен Дэвид еңбектері көмек берді. Зерттеу барысында аталмыш зерттеушілердің бірнеше тәсілдері қолданылды.

Зерттеу жұмысында келесі **әдістер** қолданылды:

- 8-9 сынып оқушыларына арналған онлайн сауалнама;
- Люсиннің «Эмин» эмоционалды интеллект сауалнамасы
- 8-9 сынып оқушыларымен сұхбат;
- сабақтарды бақылау.

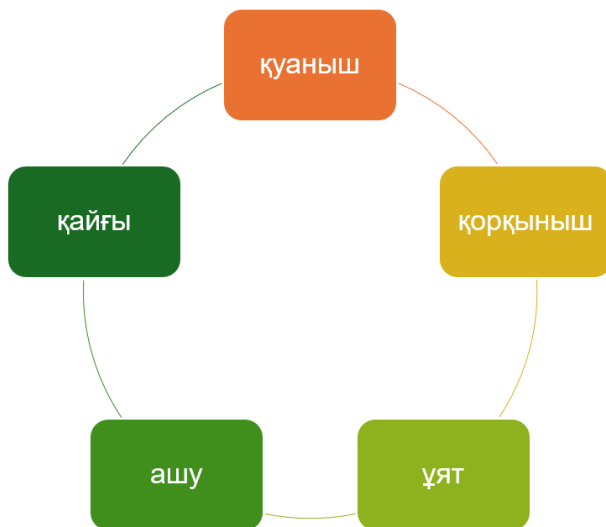
Зерттеу Назарбаев Зияткерлік мектептерінің 2 мектебінде жүргізілді. Зерттеуге 8-9 сынып аралығындағы 47 оқушы қатысты. Мәліметтер сауалнама әдісі арқылы жинақталды. Зерттеуге қатысқан оқушылардың 26-сы – қыздар, 21-і – ұлдар. Оқушылардан кіріс және шығыс сауалнамалары алынды. Сондай-ақ зерттеу барысында Люсиннің «Эмин» эмоционалды интеллект сауалнамасы қолданылды. Мектептегі әріптестеріммен бірлесіп сауалнаманы өткіздік.

Сауалнама нәтижесінде туындаған мәселелерді нақтылау үшін оқушылармен сұхбат жүргізу үшін фокус-топ таңдалды, оған 8-9 сыныптан 6 оқушы қатысты. Объективтілікке жету үшін гендерлік тепе-теңдік принципі сақталды. Өңгімелесуге 7 сұрақ дайындалды. Сұхбат бөтен адамдарсыз, оқушылардың сенімді және еркін жауап беруі үшін өткізілді. Оқушыларға сұхбаттың ано-

нимді және олар үшін қауіпсіз екендігі хабарланды және өз пікірлерін еркін білдіру керектігі сұралды. Процесс барысында маңызды жауаптар сұхбат хаттамасына жазылды.

Оқушылардың оқу үдерісінде өздерін ұстауы, олардың сезімдері мен көңіл күйлерін бақылау мақсатында 8-9 сынып оқушыларының 5 сабағы бақыланды. Бұның ішінде 3-уі – Лессон стади сабақтары, 2-уі – күнделікті сабақтар. Сабақтарды бақылау үшін арнайы бақылау парағы пайдаланылды және оған «оқушылардың сезімдері/көңіл күйлері» деп аталатын аспекті қосылды. Бақылау жеңілірек болу үшін А,В,С оқушылары таңдалды және олардың сабақтағы әрекеттері, сезімдері мен көңіл күйлері жазылып отырды.

Талқылау мен бақылау. Зерттеудің басында айтылым барысында туындайтын қиындықтарды нақтылау үшін 7 сұрақтан тұратын сауалнама ұсынылды. Сұрақтарды құрастыру кезінде мен 5 негізгі эмоцияға сүйендім:

Сурет 1. Базалық эмоциялар тізбесі.

«Айтылым кезінде қандай сезімдер пайда болады» деген сұраққа 22 оқушы «қорқыныш», 8-і «куаныш», 6-уы «ашу», 6-уы «ұят», 2-уі «мұң»деп жауап берді. Қалған үшеуі «білмеймін» деген жауапты таңдаған. Кіріс сауалнамасының нәтижелерін өңдей отырып, мен оқушылардың көпшілігінің айтылу кезінде «қорқыныш» сезінетінін байқадым. «Неліктен бұл сезім пайда болады» деген ашық сұраққа төмендегідей жауаптар алдым:

Сурет 2. Қорқыныш сезіміне қатысты оқушылардың жауаптары.

Ашық сұрақтарды талдай келе, қорқыныштың астарында басқа да қажеттіліктер мен эмоциялар жатқанын байқадым. Содан кейін оқушылардың рұқсатымен мен олардың бірнешеуінен сұхбат алдым. Сұхбаттың жауаптарын талдай келе, оқушылардың көпшілігі өздерінің эмоцияларын тани алмайтынын анықтадым. Тіл сабақтарында өз ойларын еркін жеткізе алмауының себебі «тілді» жете білмеуінде ғана емес, оған балалардың өз сезімдерін танып басқара алмайтыны да көп кедергі келтіретініне көз жеткіздім.

Зерттеу барысында қолданылған Люсиннің «Эмин» эмоционалды интеллект сауалнамасы оқушылардың эмоционалды интеллект деңгейін өлшеу үшін өткізілді. Сауалнама 46 қорытындыдан тұрады және оқушыларға жауап формасы ұсынылады. Алынған нәтижелер кілт бойынша өңделді, жалпы және орташа ұпайлар есептелді. Математик әріптесім маған статистикалық мәліметтерді өңдеу мен іріктеу арасындағы айырмашылықтың сенімділігін есептеуге көмектесті. Деректерді өңдегеннен кейін 47 оқушының 15%-ында эмоционалды интеллект деңгейі төмен, ал 49%-ында, яғни жартысында эмоционалды интеллект деңгейі орташа екені анықталды.

Нәтижелер. Оқушылардың эмоционалды интеллект деңгейін арттыру мақсатында эмоционалды интеллектті қалыптастыратын әдіс-тәсілдер зерттелді. Зерттеудің практикалық бөлігіне Тревис Брэдберри мен Джин Гривздің «Эмоционалды Интеллект 2.0» және Сьюзен Дэвидтің «эмоционалды интеллект» кітаптары көмектесті.

Бұл кітаптағы 66 стратегия – сіз сияқты адамдармен жылдар бойы жүргізілген қатаң сынақтардың нәтижесі. Бұл стратегиялар EQ деңгейін арттыру үшін

не істеу керек және қалай ойлау керектігін баяндайды. Олар ұсынатын барлық нәрсені адекватты түрде қабылдау үшін сіз неге назар аудару керектігін білуіңіз керек [5,3]. Зерттеу аясында автордың 4 стратегиясы қолданылды.

«Визуализация»

Эмоцияларыңыз бен мінез-құлқыңызды тиімді басқара отырып, өзіңізді елестету – жаңа дағдыны жаттықтыру және оны әдетке айналдыру үшін тамаша дағды. Бұл жұмыс істеу үшін сізді еш нәрсе алаңдатпау керек, тыныш орын таңдаңыз. Тек көзіңізді жұмып, басқару қиынға соғатын жағдайларда өзіңізді елестетіңіз. Бақылауды сақтауға кедергі келтіретін әрбір жағдайдың егжей-тегжейіне назар аударыңыз. Сіз дәл сол эмоцияларды сезіне бастағанша шынымен орын алатын дыбыстар мен бейнелерге назар аударыңыз. Содан кейін өзіңізді ұқсас жағдайларда жасағыңыз келетін нәрселерді істеп жатқаныңызды елестетіңіз (мысалы, сенімді сөйлеу). Дұрыс әрекет етіп жатқаныңызды елестетіп көріңіз. Өзіңізге сол сәтте жағымды эмоцияларды сезінуге мүмкіндік беріңіз.

«Онға дейін санаңыз»

Сіз бір қарапайым нәрсені жасауыңыз керек: сіз уайымдаған кезде немесе мазаңыз кеткенде\ ашуланғанда, терең дем алып, демді шығарғанда өзіңізге «бір» деп айтыңыз. Онға жеткенше тыныс алуды және санауды жалғастырыңыз. Бұл уақыт тыныштықты табуға және болып жатқан оқиғалардың нақты рационалды бейнесін қалыптастыруға жеткілікті болады.

«Өзіңізбен жұмыс істеу міндеттерін қадағалаңыз»

Көбінесе өз-өзімен диалог оң сипатқа ие, бұл сізге күнделікті қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Бірақ сіздің өзіңізбен диалогыңыз теріс болған сайын, ол сіздің өзін-өзі басқару қабілетіңізді бірден бұза бастайды.

- «Мен әрқашан...»немесе» Мен ешқашан...» деген сөзді айтпаңыз. Оның орнына «бұл жолы» немесе «кейде»деп айтыңыз.

- «Мен ақымақпын» деген бағалауды нақты «Мен қателік жасадым» дегенге ауыстырыңыз.

- Өз әрекеттеріңіз үшін жауапкершілікті өзіңізге алыңыз және оны басқа ешкімге артпаңыз.

«Көбірек күліңіз»

Сіз күлгенде, миыңызға сіздің бақытты екеніңіз туралы сигналдар жіберілетінін білесіз бе? Сіздің миыңыз бетіңіздегі жүйкелер мен бұлшықеттердің күйін тікелей оқиды және осы ақпарат негізінде сіздің эмоционалдық күйіңізді қалыптастырады. Өзін-өзі басқару үшін бұл білімнің мәні неде? Егер сіз өзіңізді күлуге мәжбүрлеңіз, бұл жағымсыз эмоционалды күйге қарсы тұруға мүмкіндік береді.

Француз университетінің зерттеушілері бір газет комиксін оқитын қатысушылардың екі тобын салыстыру арқылы күлімсіреудің күшін өлшеген. Қа-

тысушылардың бір тобына оқу кезінде қарындашты тістерімен ұстау тапсырылды (бұл күлімсіреу кезінде қолданылатын бұлшықеттерді белсендендіреді), ал басқаларына қарындашты еріндерінде ұстау тапсырылды (бұл күлімдеу кезінде қолданылатын бұлшықеттерді белсендендірмейді). Санадан тыс «күлімсіреген» қатысушылар комиксті анағұрлым күлкілі деп тауып, күлмеген қатысушыларға қарағанда оны оқуға жұмсалған уақытты көбірек ұнатты.

Сондай-ақ эмоционалды икемділікті дамыту әдістері қарастырылды. Эмоционалды икемді адамдар өте шапшаң. Олар тез өзгеретін әлемге бейімделуді біледі. Олар өмір әрқашан оңай емес екенін түсінеді, бірақ олар өз құндылықтарына адал болып, ауқымды, ұзақ мерзімді мақсаттарға ұмтылуды жалғастырады. Олар да бәріміз сияқты ашуланады, ренжиді, бірақ олар мұндай эмоцияларға қызығушылықпен және түсіністікпен қарайды және ақырында оларды қабылдайды. Эмоционалды икемді адамдар жағымсыз сезімдерге жол бермейді; керісінше, олар өздерінің барлық кемшіліктерімен бірге ең өршіл мақсаттарына сенімді жылжиды. [6,4].

Сьюзен Дэвид өз еңбегінде келесі әрекет түрлерін ұсынады және олардың әрқайсысына егжей-тегжейлі түсініктеме беріп, практикалық ұсынымдар береді:

- өзіңізбен бетпе-бет келіңіз;
- өзіңізді алыстатыңыз;
- өз жолыңызбен жүріңіз;
- алға қарай жүріңіз.

Зерттеушінің жұмысына сүйене отырып, мен оқушыларға «эмоциялар күнделігін» жүргізуді ұсындым.

■ Эмоциялар күнделігі
Күні: 06.11.2024

1. Бүгінгі көңіл-күйім қандай:
◆ орташа

2. Қандай эмоцияларды сезіндім?
Қуаныш
Қайғы
Ашу ✓
Қорқыныш
Ұят ✓
☒ Басқа:

3. Бұл эмоцияларды мен қашан және неге сезіндім?
◆ Сабақ кезінде: мұғалім үй тапсырмасын ұстағанда, ұялғым, өзіме ашуландым

4. Осы эмоциямен не істедім? (Қалай әрекет еттім?)
◆ Үйістіме өзі туралы құрбыма айтып

5. Қазір өзімді қалай сезінемін?
◆ Ғажір мақсатқа

6. Ертең өзімді жақсы сезіну үшін не істей аламын?
◆ Ғажітінде сабақ оқу, еркіндеу!

Сурет 3. А есімді оқушының эмоциялар күнделігіндегі жазбасы.

Зерттеу мақсатына сәйкес оқушылардың айтылым дағдыларын жетілдіру мақсатында эмоционалды көңіл-күйді тану дағдыларын қалыптастыру бойынша жұмыстар жүргізілді. Сондай-ақ, зерттеу тақырыбы аясында басқа да сұрақтар туындады:

- Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектінің ерекшеліктері қандай?

- Эмоционалды интеллекттің дамуы жасөспірімдердің әлеуметтік жетістіктеріне әсер ете ме?

- Ұлдар мен қыздардың эмоционалды интеллектісі арасында айырмашылық бола ма?

Қорытынды. Зерттеу мақсаттарына сәйкес эмоционалды интеллектті зерттеу мәселесіне арналған отандық және шетелдік әдебиеттерге шолу жасалды. Эмоционалды интеллектті қалыптастыратын әдістердің ішінде менің зерттеулеріме пайдалы болған әдістердің қатарына Тревис Брэдберри, Джин Гривз және Сьюзен Дэвидтің еңбектері жатады. Авторлар бірнеше әдістерді ұсынады, менің зерттеулерімде тиімді болады деген оймен олардың бірнешеуін ғана қолдандым. Дегенмен студенттер алғашқы авторлардың 4 стратегиясының екеуін («онға дейін санау», «өз бетімен жұмыс істеу міндеттерін қадағалау») тиімді деп атады. Осыған байланысты болашақта әдістер мен стратегияларды дұрыс таңдау қажет немесе оқушылардың өздеріне таңдау мүмкіндігін беру керек шығар?

Эмоционалды интеллектті диагностикалауға арналған құралдарды таңдауда мен көптеген зерттеушілер қолданған Люсиннің «Эмин» эмоционалды интеллект сауалнамасын алдым. Сауалнаманы өңдеу қиынға соққаннан кейін мен сыни досым, математик әріптесімнен көмек сұрадым. Мен бұл бағытты әлі де өзім үшін терең меңгеруім керек деген ойға келдім. Деректерді жинау, өңдеу және нәтижелерді ұсыну міндетіне келетін болсақ, бұл да біраз күш-жігерді қажет етті. Деректерді қорытындылауға екі мектептен 3 әріптес көмектесті. Шығыс сауалнамасының нәтижелері бойынша, айтылым кезінде «қорқыныш» сезінген 22 оқушының 8-і «қорқыныш азайды» деп жауап берді. Оқушылардың жартысынан көбі өздерінің эмоцияларын танып білуде «эмоциялар күнделігінің» көмегі болғанын растады.

Зерттеуді қорытындылай келе, мен келесі ұсыныстарды алға тартпақпын:

- «эмоциялар күнделігін» жүйелі түрде жүргізумен айналысу;
- эмоционалды интеллекттің қалыптасуы туралы гайд жасау;
- зерттеу тақырыбы негізінде анықталған сұрақтар бойынша алдағы зерттеулерді жоспарлау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Питер Саловей, Джон Майер. Эмоциональный интеллект, - Москва: Институт психологии РАН». 2010. -176 с.
2. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ NIS-Programme білім беру бағдарламасы. – Астана: Назарбаев Зияткерлік мектептері , 2024. – 204 б.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2021.-544 с.
4. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн. – Психологическая диагностика, 2006. №4. 3-22 с.
5. Тревис Бредберри, Джин Гривз. Эмоциональный интеллект 2.0. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2021.-208 с.
6. Сьюзен Дэвид. Эмоциональная гибкость. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2017.- 304 с.

А.М.КАЛИЕВА

АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»
Филиал «Центр образовательных программ»
Астана, Казахстан

КАК МЕТОДЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ВЛИЯЮТ НА УВЕРЕННУЮ И СВОБОДНУЮ РЕЧЬ УЧАЩИХСЯ?

Аннотация. В данном исследовании рассматривается влияние эмоционального интеллекта на навыки произношения учащихся и способность учащихся распознавать свои эмоции. В рамках исследования было изучено более 10 наименований литературы и более 60 научных статей по теме. Были проанализированы навыки и ценности, включенные в образовательную программу NIS-Programme.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, произношение, поведение, ученик, исследование.

A.M.KALIYEVA

“Nazarbayev Intellectual schools” AEO, «Centre for Educational Programmes»
Astana, Kazakhstan

HOW DO EMOTIONAL INTELLIGENCE METHODS INFLUENCE STUDENTS’ CONFIDENT AND FLUENT SPEECH?

Annotation. This study examines the impact of emotional intelligence on students’ pronunciation skills and their ability to recognize and manage their own emotions. As part of the research, over 10 books and more than 60 scientific articles related to the topic were reviewed. The study also analyzed the skills and values embedded in the NIS educational program.

Keywords: emotional intelligence, pronunciation, behavior, learner, research.

References

- 1.Piter Salovey, Dzhon Mayyer. Emotsional’nyy intellekt, - Moskva: Institut psikhologii RAN». 2010. -176 s.
- 2.«Nazarbayev Ziyatkerlik mektepteri» DBBŪ NIS-Programme bilim beru bagdarlamasy. – Astana: Nazarbayev Ziyatkerlik mektepteri , 2024. – 204 b.
- 3.Goulman D. Emotsional’nyy intellekt. Pochemu on mozhet znachit’ bol’she, chem IQ. – Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 2021.-544 s.
- 4.Lyusin D.V. Novaya metodika dlya izmereniya emotsional’nogo intellekta: oprosnik EmIn. – Psikhologicheskaya diagnostika, 2006. №4. 3-22 s.
- 5.Trevis Bredberri, Dzhin Grivz. Emotsional’nyy intellekt 2.0. – Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 2021.-208 s.
- 6.S’yuzen Devid. Emotsional’naya gibkost’. – Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 2017.- 304 s.

Автор туралы мәлімет:

Калиева Айнур Молдашевна – «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалының аға менеджері, Астана, Қазақстан

Калиева Айнур Молдашевна – старший менеджер филиала «Центр образовательных программ» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», Астана, Казахстан

Kaliyeva Ainur Moldashevna – Senior Manager, Centre for Educational Programmes «Nazarbayev Intellectual schools» AEO, Astana, Kazakhstan

GRNTI 14.07.09

¹A.A TAVASAROVA ²I.U. BEKBULATOVA ³A.A. ORAZBEKOVA

^{1,2,3} Regional Innovation University, Shymkent, Republic of Kazakhstan
(aikosh86_86@mail.ru, akerke.oralbekova@list.ru)

***USING AUDIO-VISUAL MATERIALS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING**

Abstract. Modern education actively uses audiovisual materials to improve learning and develop key skills. In English language teaching, they contribute to the creation of a dynamic learning environment. The purpose of the study is to analyze the effectiveness of their use. The results showed that such materials increase motivation, improve listening, pronunciation, and vocabulary, but create difficulties in comprehending complex accents and fast speech, especially for beginners. It is important to train teachers to use these resources effectively, taking into account the level of students.

Keywords: audiovisual materials, English language teaching, multimedia resources, teaching methods, student motivation, listening skills, pronunciation, language environment, technology platforms, innovative methods, foreign language teaching, critical thinking, project-based learning.

Introduction. Modern education requires the use of innovative methods to improve the learning of educational material and the development of key skills in students. One such method is the use of audiovisual materials, which include both video and audio files and multimedia. In the teaching of foreign languages, especially English, these materials play an important role in creating a more diverse and dynamic learning environment. In the context of globalization and rapid technological development, the ability to use such resources effectively becomes particularly relevant.

The purpose of this study is to analyze the effectiveness of using audiovisual materials in English language teaching and to identify the advantages and disadvantages of this approach. The objectives of the study include identifying the types of audiovisual materials, methods of integrating them into the teaching process, and assessing their impact on learning outcomes.

In order to study the effectiveness of the use of audiovisual materials in the teaching of English, several methods were used to comprehensively analyze the process of their integration into the teaching process and its results.

1. Method of literature analysis. The first stage of the study was a detailed analysis of scientific publications, articles, and teaching materials on the use of audiovisual media in language teaching. This allowed us to identify the main theoretical approaches, positive and negative aspects of the application of multimedia technologies in language teaching, as well as to formulate hypotheses for further practical observations.

2. Observation of the learning process. The observational method was used as the main research method. The study included several training sessions using different types of audiovisual materials — from classic video lessons to interactive podcasts and subtitled videos. Observations made it possible to record students' reactions to different types of materials, as well as to note how the use of audiovisual materials affects the general atmosphere in the classroom, students' motivation, and their engagement in the learning process.

3. Questionnaire Survey of Students and Teachers. In order to obtain a quantitative and qualitative evaluation, questionnaires were designed and filled in by both students and teachers. Students evaluated the effectiveness of different types of audiovisual materials in the context of improving language perception, motivation to learn, and skill development. The teachers, in turn, provided feedback on the problems they encountered in using such materials, as well as the benefits they observed in their teaching process. The questionnaires included questions about the usability of the materials, their variety, and their impact on learning outcomes.

4. [Duplicate Entry – Consider Deleting] Questionnaire Survey of Students and Teachers. This paragraph is identical to #3. Recommend removing one copy to avoid redundancy.

5. Content analysis. In order to analyze the effectiveness of specific types of audiovisual materials, a content analysis of videos, films, and audio files used in the teaching process was conducted. It was important to determine which aspects of content (vocabulary, grammatical structures, cultural context) could be more effectively learned through audiovisual media.

6. Interviews with faculty and students. In order to gain an in-depth understanding of the experiences of the research participants, several interviews were conducted with the teachers and students involved in the experiment. These interviews revealed a more detailed picture of the perception and evaluation of the effectiveness of the use of audiovisual materials, as well as revealing complexities and useful aspects that could not always be captured through questionnaires and observations.

Thus, the research methodology included an integrated approach combining both qualitative and quantitative methods of analysis. This made it possible not only to objectively assess the impact of audiovisual materials on the learning

process but also to offer recommendations for their effective use in English language teaching.

The role of audiovisual materials in a variety of teaching methods.

Audiovisual materials provide learning opportunities in a variety of formats that help meet the needs of students with different perceptual styles. For example, some students absorb information through hearing, while others prefer visual perception. Video and audio materials provide an opportunity to integrate these two perceptual channels, which greatly enhances learning. For example, movies, clips, animations, and other visual resources can serve not only as a source of new material but also as an aid for developing critical thinking, discussing a topic, expanding vocabulary, and improving translation skills.

In addition, the use of audiovisual materials makes it possible to introduce project-based learning and active forms of work, such as analyzing films or students creating their own multimedia projects. This activates students, forces them to use language in creative and non-standard ways, which contributes to better memorization and comprehension of the material.

Technological possibilities and modern platforms.

With the development of technology, new opportunities for utilizing audiovisual materials are emerging. Modern digital platforms and applications such as YouTube, TED Talks, Duolingo, and paid online courses make it easy for teachers and students to find materials that match their interests and language level. Webinars, online courses with videoconferencing elements, and interactive assignments offer more flexible and accessible ways of learning, allowing students to adjust their own pace of learning.

Subtitling and slow-motion playback platforms such as YouTube or Netflix can also greatly aid learning. Subtitles in the original language allow students to follow the spelling of words and sentence formation, while the slow-motion feature helps them to perceive and repeat phrases more accurately.

Challenges and limitations.

Despite the many advantages of using audiovisual materials, this approach also has its limitations. First, the heavy reliance on technology can create difficulties in the case of technical problems or a lack of teacher training in the use of such materials. Not all educators are skilled in multimedia resources, which limits their use in the classroom.

Secondly, it cannot always be guaranteed that audiovisual materials will fully reflect all aspects of the language. For example, movies and other videos may contain informal expressions, jargon, and accents that are not always appropriate for certain

learning objectives, especially at the elementary levels. This can cause difficulties in understanding and interpreting the language for students.

Conclusion and findings.

The study showed that the use of audiovisual materials significantly improves English language learning outcomes. This is primarily due to the fact that such materials allow students to immerse themselves in the language environment and encounter real examples of language use in different contexts. For example, watching movies and video lessons helps students to develop listening skills, improve pronunciation, and enrich vocabulary.

One of the significant findings was that the use of video lessons and dialogues with native speakers increases students' motivation. They feel that they learn the language not in theory but in a practical context, which makes learning more interesting and relevant. Students note that they perceive English more naturally and fluently when they hear live speech in movies and podcasts.

However, among the disadvantages of using audiovisual materials are the difficulties in listening to native speakers, especially for beginning students. Often, complex accents or fast speech can make comprehension difficult, requiring extra effort from the teacher to explain and support students.

The use of audiovisual materials in English language teaching has significant educational potential, allowing students to immerse themselves in live speech and language culture. Audiovisual resources can significantly increase students' motivation and make the learning process more engaging and real. They can be used to develop all the basic language skills—listening, speaking, reading, and writing.

However, in order to use these materials effectively, it is necessary to take into account students' proficiency levels, their needs and preferences, as well as possible problems such as technical difficulties and challenges in perceiving complex accents and speech forms. Teachers need to have the necessary knowledge and skills to integrate audiovisual materials into the teaching process and to consider the variety of types of materials for different students and situations.

Thus, the use of audiovisual media in English language teaching contributes not only to better learning of the material but also to the development of a critical and creative approach in students, which is an integral part of an effective learning process in the modern educational context.

References

1. Agafonova, T.V. (2016). Interactive methods in teaching English: experience and prospects. Moscow: Prosveshchenie.

2. Kovalchuk, O.A. (2018). Multimedia technologies in teaching foreign languages. St. Petersburg: Lan.
3. Mukhametova, L.M. (2015). The use of audiovisual materials in teaching foreign languages. Kazan: Kazan University.
4. Gardner, H. (2011). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
5. Chapelle, C.A. (2001). Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing, and Research. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Mayer, R.E. (2009). Multimedia Learning. New York: Cambridge University Press.
7. Kukulska-Hulme, A. & Shield, L. (2008). An overview of mobile-assisted language learning: Can mobile devices support language learners? ReCALL, 20(3), 271-283.
8. Richards, J.C. & Rodgers, T.S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Swan, M. (2005). Practical English Usage. Oxford: Oxford University Press.

^{1*}**А.А. ТАВАСАРОВА**

²**И.У. БЕКБУЛАНОВА**

³**А.А. ОРАЗБЕКОВА**

^{1,2,3} Региональный инновационный университет,
Шымкент, Казахстан

***ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИО-ВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Аннотация. Современное образование активно использует аудиовизуальные материалы для улучшения усвоения учебного материала и развития ключевых навыков. В обучении английскому языку они способствуют созданию динамичной учебной среды. Цель исследования — анализ эффективности их использования. Результаты показали, что такие материалы повышают мотивацию, улучшают аудирование, произношение и словарный запас, но создают трудности при восприятии сложных акцентов и быстрой речи, особенно у начинающих. Важно подготовить преподавателей к эффективному использованию этих ресурсов с учётом уровня студентов.

Ключевые слова: аудиовизуальные материалы, преподавание английского языка, мультимедийные ресурсы, методы обучения, мотивация студентов, навыки аудирования, произношение, языковая среда, технологические платформы,

инновационные методы, обучение иностранным языкам, критическое мышление, проектное обучение.

^{1*} А.А. ТАВАСАРОВА

² И.У. БЕКБУЛАТОВА

³ А.А. ОРАЗБЕКОВА

^{1,2,3} Аймақтық инновациялық университет,
Шымкент, Қазақстан

***АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА АУДИО-БЕЙНЕ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ**

Аңдатпа. Қазіргі білім беру оқу материалын игеруді жақсарту және негізгі дағдыларды дамыту үшін аудиовизуалды материалдарды белсенді қолданады. Ағылшын тілін оқытуда олар динамикалық оқу ортасын құруға ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты – оларды қолданудың тиімділігін талдау. Нәтижелер көрсеткендей, мұндай материалдар мотивацияны арттырады, тыңдауды, айтылуды және сөздік қорын жақсартады, бірақ күрделі екпіндер мен жылдам сөйлеуді қабылдауда қиындықтар туғызады, әсіресе жаңадан бастаушыларда. Оқытушыларды студенттердің деңгейін ескере отырып, осы ресурстарды тиімді пайдалануға дайындау маңызды.

Түйін сөздер: аудиовизуалды материалдар, ағылшын тілін оқыту, мультимедиялық ресурстар, оқыту әдістері, студенттерді ынталандыру, тыңдау дағдылары, айтылу, тілдік орта, технологиялық платформалар, инновациялық әдістер, шет тілдерін оқыту, сыни тұрғыдан ойлау, жобалық оқыту.

Сведения об авторах:

Бекбулатова Индира Усейновна – Аймақтық инновациялық университетінің PhD аға оқытушысы, Шымкент қаласы, Қазақстан

Бекбулатова Индира Усейновна – PhD, старший преподаватель Регионального инновационного университета, г. Шымкент, Казахстан

Bekbulatova Indira Useinovna – PhD, Senior Lecturer of the Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

Оразбекова Ақерке Аблайханқызы – Аймақтық инновациялық университетінің магистрі, оқытушысы, Шымкент қаласы, Қазақстан

Оразбекова Акерке Аблайхановна – Магистр, преподаватель Регионального инновационного университета, г.Шымкент, Казахстан

Orazbekova Akerke Ablaikhanovna – Master's degree, Lecturer of the Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

Тавасарова Айгуль Амангельдиевна – Аймақтық инновациялық университетінің магистрі, аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан

Тавасарова Айгуль Амангельдиевна – Магистр, старший преподаватель Регионального инновационного университета, Шымкент, Казахстан

Tavasarova Aigul Amangeldievna – Master's degree, Senior Lecturer of the Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

МРНТИ 14.25.09

А.Н. КУВАНБАКИЕВА

АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»

Астана, Казахстан

(e-mail: kuanbak81@gmail.com)

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы изучения фразеологизмов на уроках русского языка, благодаря которым учащиеся смогут понять происхождение, тонкости толкования, национально-культурную специфику, историю идиом. Как известно, языковые идиомы являются кладью народной мудрости и берут начало еще с древности. Ввиду этого их изучение представляет некую сложность при их восприятии. Предлагаемые методы в статье призваны помочь учителю в качестве дополнительного материала.

Ключевые слова: фразеологизм, лингвострановедение, игра, аудио и видеоуроки

Введение. В настоящее время активно появляются новые техники и методы изучения учебного материала как в отечественной, так и в зарубежной педагогике. Одной из таких известных техник является игра. «Как уже было сказано, техника игры рассматривается во многих науках, поэтому ее определе-

ний также много. В философских словарях игра отмечается как специфический вид активности субъекта, отличный как от деятельности, так и от общения. Игра относится к определенной стадии развития высших существ: «млекопитающих и человека» [1, с. 45]. Некоторые из них можно использовать при изучении фразеологизмов.

Изучив философские источники, описывающие технику игры, дадим ее характерные черты:

1. Игра осуществляется не ради практических целей (ценность игры не зависит от ее результата и заключается в самом игровом процессе), а служит для развлечения и забавы, доставляя радость сама по себе.

2. Игра помимо эмоциональной ценности (доставляет радость), также является эстетический источником.

3. Игре характерна рациональность, жесткая нормированность, что влечет изначально заданных определенных правил.

4. При участии в игре индивид переживает своего рода эмоциональную напряженность.

5. Игра отличается непредсказуемостью, то есть принципиальная невозможность предсказать ее результат при знании ее правил и исходных вводных данных.

6. Игра способствует моделированию социальной реальности (специфическое игровое пространство, задаваемое правилами, которое не совпадает с реальностью повседневности, в игре стираются грани между условностью и реальностью жизни, создается квази-пространство).

7. Игра представляет собой непреднамеренное самообучение организма, необходимое для человека в раннем возрасте (К. Гросс).

8. Игра используется в педагогических целях для физического и умственного развития человека [2, с.168].

Исследователь М. Р. Жбанков выделяет три функции игры:

1. Игра как средство первичной социализации.

2. Игра как средство эмоционально насыщенной коммуникации.

3. Игра как способ сохранения воспроизведения ценностей [3, с.395].

В психологических словарях игра рассматривается как один из видов активности человека и животных. К примеру, детская игра поясняется как исторически возникший вид деятельности, заключающийся в воспроизведении детьми действий взрослых и отношений между ними в особой условной форме.

Психологические основы теории игры в трудах исследователей изучены и описаны с различных сторон. Игра формирует адекватную систему отношений ребенка со взрослым, или с другими детьми. Игра является важнейшим источником развития сознания ребенка, произвольности его поведения, так как при

игре закладываются основы управления поведением, постепенно они совершенствуются. Также игра дает ребенку возможность приобретать необходимый жизненный опыт, вырабатывать и совершенствовать свои умения, навыки.

О. М. Дьяченко выделяет следующие виды игр: ролевая игра, режиссерская игра, дидактическая игра и игра с правилами. Рассмотрим их более подробно.

Во время занятия типология игры выстраивается в зависимости от целей и задач урока, его способа организации, степени сложности, количества учеников в классе. По цели и задачам учебные игры на занятиях по иностранному языку делятся на языковые (аспектные) и на речевые. Языковые игры помогают усвоить языковые ярусы (фонетика, морфология, лексика, синтаксис и т. п.), способствуют развитию речевых навыков. Речевые игры же направлены на формирование умения в определённой речевой деятельности. Каждому виду речевой деятельности соответствует определённый вид учебной игры, направленный на обучение аудированию, обучению речи, чтению и письму.

По форме проведения выделяют игры предметные, подвижные, сюжетные и ситуативные, ролевые, соревновательные, интеллектуальные (ребусы, кроссворды, викторины и т. п.). По способу организации игры подразделяются на компьютерные и некомпьютерные, устные и письменные, с опорами и без опор, креативные, моделирующие и т. п. По степени сложности выполняемых действий все учебные игры подразделяются на «простые» (моноситуационные) и «сложные» (полиситуационные), а по длительности проведения они делятся на продолжительные и непродолжительные. По количественному составу участников игры подразделяются на индивидуальные, парные, групповые, командные и коллективные.

Использование игры на уроках должно быть рациональным, т. е. активно не стоит данную форму работы использовать, потому что задачей игры является нацелить аудиторию на повышение мотивации.

Методология и методы исследования. Игровые задания в самом начале урока настраивают учащихся на дальнейшую активную речевую деятельность. Но, чтобы этот интерес не пропал, следует придавать игровой характер большинству упражнений на уроке, особенно если они связаны с запоминанием и тренировкой речевых образцов по определённой теме, что само по себе является скучным занятием. Интересны в этом плане психотехнические игры. Суть их заключается в изучении языка посредством создания у учащихся внутренней наглядности, необходимой для представления на учебном занятии определённой ситуации. Игры бывают по аудированию, лексическими, фонетическими, грамматическими и т. д. Каждый вид игры работает над пробелами в знаниях учащихся, закрепляет правильность употребления тех или иных слов, фраз и т. п.

Приведем примеры таких занятий.

Целью заданий в игровой форме является научить учащихся понимать смысл однократного высказывания, выделять главное в потоке информации, развивать их слуховую память. К примеру, можно предложить тематику фразеологизмов «еда», «лень», «здоровье», «труд», «быт», «внешность человека», «пороки», чтобы учащиеся максимально назвали идиомы, или объяснить значение фразеологизмов, отражающих национальную особенность русского народа. К примеру, фразеологические единицы русского языка: *при царе Горохе; авось да небось; во всю ивановскую; коломенская верста; показать кузькину мать; шемакин суд; бить челом; за тридевять земель; змея подколодная; тур-русы на колесах* и т.п., значение которых связано с национальными особенностями русского народа.

Приведем примеры заданий.

Задание 1. В «Словаре-тезаурусе современной русской идиоматики» рассмотренные особенности плана содержания русских идиом – их национальная маркированность – фиксируется с помощью специальной пометы народн. Эту помету в Тезаурусе имеют, например, такие выражения: *на морковкино заговенье; от горшка два вершка; мал мала меньше; мать сыра земля; семь верст до небес и (все лесом); куда Макар телят не гонял; скатертью дорога/дорожка; (и) поминай как звали*. Найдите в Тезаурусе идиомы с данной пометой и определите, на каком основании эта помета им приписана.

Задание 2. Для отражения национального своеобразия идиом в некоторых словарях используется помета народн. – «народное». Определите, какие из приводимых ниже идиом получили бы данную помету в словаре. Объясните.

На свою голову; как ножом по сердцу; ни в сказке сказать, ни пером описать; хлопнуть дверью; в тридевятом /тридесятом царстве/ государстве; не по плечу; в некотором царстве, в некотором государстве; танталовы муки; пир на весь мир; забубенная головушка; еле на ногах стоять; гнать поганой метлой; по белу свету; размять косточки; змея подколодная.

Задание 3. В русском языке имеется идиома *пускать пыль в глаза* (кому-л.). В английском языке существует близкая по компонентному составу идиома *to throw dust in eyes*. Определите, существует ли семантические различия между этими формами в русском и английском языках. Для выполнения задания используйте словари.

Задание 4. Класс делится на команды. Поочередно команды называют фразеологизмы русского языка, другой команде необходимо дать толкование.

Задание 5. Написать ассоциации к фразеологизму *дубина стоеросовая*.

Значение данного фразеологизма – «глупый, непонятливый (говорится с пренебрежением). Имеется в виду человек, неспособный осмыслить простейшую ситуацию; с ограниченными умственными способностями. Приведем при-

меры из художественных произведений: «Лукашин был страшно зол. Хозяйка разбудила в восьмом часу. Пожалела. Эка *дубина стоеросова!*» (Ф. Абрамов. «Братья и сестры»). «Эх ты, *дубина стоеросовая*, дальше своего носа не видишь!» (А. Степанов. «Семья Звонаревых»).

Образ фразеологизма восходит к древнейшим, анимистическим представлениям, т. е. одушевлению объектов, в данном случае, растительного мира, и создается «растительной» метафорой, уподобляющей глупого человека дереву [4, с.192].

Приведем примеры других идиом с компонентом «дерево», обозначающих глупого человека: фразеологизмы – *дуб дубом – бран.* как круглый дурак; *пене-нек с ушами* – «глупый человек»; *бревно глупое – пренебр.* «о тупом, глупом и нечутком человеке»; пословицы – *Дурак, что мутовка – куда выросла рогуля, туда и торчит; С дуру, что с дубу; С осину вырос, а ума не вынес* и т.п.

Какую бы направленность не имели задания, они способствуют формированию представления фразеологической единицы, правильного ее восприятия. Задания в игровой форме дают возможность раскрыться ученику как личности, суметь отстоять свою точку зрения, самостоятельно мыслить, развить коммуникативные навыки (говорение). На занятиях при использовании игровых технологий стоит обстановка естественного речевого общения, т. е. нет напряжения, учащиеся активны во время учебного процесса, происходит более легкое и быстрое запоминание речевых образцов, слов и грамматических конструкций. Занятие приобретает увлекательную форму.

Труды Ю.К. Бабанского посвящены изучению учебной мотивации, которую он относит к основным факторам интенсификации обучения. Так, исследователь утверждает, что интенсивность учебной деятельности в существенной мере зависит от мотивов учения школьников. Усиление мотивации на занятиях рассматриваются ученым как важный способ повышения эффективности обучения. Ю.К. Бабанский предлагает такие способы формирования и развития мотивации: актуальность и новизна содержания, раскрытие значимости знаний, наглядность, занимательность, эмоциональность, сравнения и аналогии, эффект парадоксальности, удивления, использование произведений искусства и литературы, учебные дискуссии, познавательные игры [5, с.2].

По мнению И. Б. Минаевой, формирование положительного отношения и мотивации к изучению языковых предметов достигается тремя путями:

1. За счет отбора материала, соответствующего возрастным интересам учащихся (познавательная мотивация).

2. Благодаря интересной методике работы на уроке, когда ученик выполняет задание не по обязанностям, а по чисто человеческой заинтересованности в общении с учителем или сверстниками (коммуникативная мотивация).

3. Благодаря чувству удовлетворения, которое испытывают учащиеся от того, что они способны справиться самостоятельно с заданием учителя (мотивация успеха) [6, с.42-43].

Эмоциональная атмосфера также играет существенную роль в повышении интереса к учебной деятельности. Юмор также способствует поддержанию высокого эмоционального тонуса на занятии. Занимательные, остроумные тексты находят живой отклик у учащихся. В данном случае изучение фразеологизмов идеально подходит, так как история их возникновения, связь с национально-культурными особенностями вызывают интерес к изучению самого языка. «Эффективным в создании хорошей эмоциональной атмосферы на занятиях является введение в учебный процесс музыки, песен, стихов, а также пословиц и поговорок» [7, с.60].

Для внеклассного чтения можно дать задание поискового характера. Многие идиомы заимствованы из литературных произведений. Например, идиома *на деревню дедушке* используется в рассказе А.П. Чехова «Ванька», выражение *глуп как сивый мерин* взят из пьесы «Ревизор», идиома *свадебный генерал* взята из рассказа А.П. Чехова «Свадебный генерал», а фразеологизм *сражаться с ветряными мельницами* возник на основе эпизода сражения Дон Кихота с ветряными мельницами из знаменитого романа М. Сервантеса. В качестве задания можно дать поиск подобных фразеологизмов из фильмов, классической литературы и т.п.

Как было сказано, игра мотивирует речевую деятельность, потому что учащиеся оказываются в ситуации, когда необходимо что-либо сказать, доказать, поделиться с собеседником. Ученики видят, что язык можно активно применять как средство общения. Благодаря игре зарождается стремление ребят к обмену информацией друг с другом и с учителем. Происходит равенство партнеров, разрушается языковой барьер. Робкие, неуверенные в себе учащиеся начинают преодолевать барьер неуверенности, стеснительности, снижается боязнь допустить ошибки. Им некогда над этим думать, они увлечены игрой.

Обсуждение и наблюдение. Использование игровых форм заданий на занятиях способствует развитию познавательной активности учеников при изучении иностранного языка. Еще известные педагоги эпохи Возрождения (Эразм Роттердамский, Рабле и др.) придавали особое значение играм во время занятий. На важность использования игр при обучении обратил внимание чешский педагог средневековья Я. А. Коменский. Игра дает возможность усвоить новый материал, так как стремление выиграть заставляет учащегося думать, вспомнить пройденное.

Игровая форма занятий создает условия для прочного усвоения языко-

вого материала, где обстановка приближена к естественной. Выбор формы игр зависит от самого учителя, его педагогического мастерства. Однако, существует ряд условий, которые должны быть соблюдены при использовании игр на уроках:

1. Необходимо учитывать уровень языковой подготовленности учащихся и преемственность изучаемого языкового материала с материалами игр.

Любой вид языковой деятельности становится тягостным и утомительным, если он не соотнесен со знаниями учащихся. Сложные речевые структуры, постоянное обращение к словарю, большое количество незнакомых слов снижают мотивирование, постепенно приводя к отсутствию интереса в обучении. Необходимо соблюдать связь между изучаемым материалом и предлагаемыми играми. Назначение игр во время занятия – конкретизировать программную тему, приблизить ее к способностям и знаниям учащихся. Необходимо постепенно расширять лексико-грамматический состав учащихся.

В данном случае интересными будут задания, дающие возможность учащемуся самостоятельно подбирать эквиваленты фразеологических единиц из других языков, зачастую, это английский или казахский языки.

Задание 6. Сравните фразеологизмы: рус. *родиться в сорочке*, англ. *to be born with a silver spoon in one's mouth*. Выявите с помощью словарей и примеров особенности значения этих идиом. Можно ли считать их эквивалентными?

2. При организации игровых форм на занятиях русского языка необходимо сочетать индивидуальные, групповые и коллективные формы работы.

Подготовка учащихся к общению с различными партнерами в различных коммуникативных ситуациях является одной из главных задач для учителя. Учащиеся в коллективе характеризуются общностью интересов, поставленных целей, совместной деятельностью. Стремление каждого к самоутверждению в коллективе, потребность в дружбе способствует тому, что обучающийся втягивается в процесс обучения. В связи с чем возрастает роль таких видов игровой деятельности, как инсценировки, соревнования, коллективные игры, викторины и т.п. В таком возрасте особое значение играют разного рода поощрения, доверие со стороны педагога. Общие интересы способствуют зарождению дружеских отношений с учителем, что приводит к сплоченности и формированию учебного взаимодействия учащихся. Это все и формирует мотивацию.

Думая, благоприятная атмосфера важна в учебном процессе в целом, на занятиях по любому предмету. Такая атмосфера способствует привыканию ученика к обстановке, что в последующем дойдет до автоматизма.

Важной частью языковой атмосферы в период занятий являются отношения, установленные между учеником и учителем. Когда между ними дружеское взаимопонимание, создаются положительные эмоции у учащихся, что

придает уверенность. Необходимо исключить резкую оценку типа «Ты неправильно говоришь» или «Неправильно написал». Такая отрицательная оценка может расцениваться как «Ты плохой», что порождает закомплексованность и неуверенность в себе учащегося. Здесь важна ситуация успеха, получения радости от достигнутого. Данного рода грубые фразы необходимо заменить на более лояльные, дать еще один шанс самому учащемуся увидеть свою ошибку и помочь ему исправить ее.

3. Для успешного формирования мотивации у учащихся необходимо применять индивидуальный подход к каждому ученику.

Каждый ученик уникален и индивидуален по-своему. Он отличается природными свойствами, характеристикой как личность, эмоциональными особенностями и т.п. В среднем звене сложность работы с учащимися связана с их возрастными изменениями, или переходным возрастом. Резкая смена настроения, физического состояния сказывается на успеваемости. Поэтому педагогу необходимо проявить терпение, настроить общение на дружеский лад, чтобы учащийся не потерял интерес к предмету.

4. Применение игровых приемов на занятиях должно быть методически оправдано.

Игровые приемы можно использовать на любом этапе урока. Необходимо учитывать, чтобы данного вида работы не было слишком много, то есть необходимо исключить перегруженность излишним учебным материалом. Также стоит избегать чрезмерно активного чередования видов и форм деятельности, что может переутомить учащихся, привести к снижению концентрации, ухудшить процесс запоминания.

5. Применение игровых заданий при обучении языку на уровнях (орфоэпический, лексический, орфографический) должно сопровождаться со стороны учителя выявлением наиболее распространенных ошибок.

Иными словами, необходимо проводить профилактические работы по выявлению ошибок разных уровней у учащихся. К тому же, ошибки, допущенные учащимися в процессе игры, не должны остаться незамеченными. Учителю предстоит проанализировать и выявить наиболее распространенные, чтобы провести работу над ошибками.

При изучении фразеологических единиц учащиеся приобщаются к культурным ценностям русского народа. Тут большое значение играют тексты, включая отрывки из художественных произведений, так как они насыщены страноведческой информацией. Например: *Он буркнул просто: «Этому, который все придумал, надо в рыло дать за такие шутки. Гнать его в три шеи».* Можно сказать просто выругался. А они все дословно выполнили. И по шее ровно три раза дубинкой засадили – мол, если не получается один раз в три шеи, сделаем

три раза в одну (В. Пелевин. Граф Т.); – Вот боюсь зимой выходить на улицу. Вдруг упаду. – Ну да, чего же ты хотела. **Старость не радость.** Сиди дома. Соскучился, выпил, может быть, лишнего... Много ли такому старичку требуется! – Д-а-а, – присоединилась к ее мнению кассирша, – старость не радость... Пойдемте, девушки, в помещение!.. (Л. Лагин. Старик Хоттабыч); Если в банк придет запрос – а нет ли там у вас денег Ивана Ивановича, замеченного в разных неприглядных делах? – вам, **не моргнув глазом**, ответят на этот вопрос отрицательно (В. Астафьев. Обертон).

Помимо этого, учащимся важно дать наглядное представление о жизни, языковых реалиях, традициях и обычаях русского народа. Сказки, лингвострановедческие тексты, заметки путешественников способствуют реализации важнейшего требования коммуникативной методики – представить процесс овладения языком как постижение живой действительности. Чтение произведений русской классики способствует эмоциональному воздействию на читателя. Здесь главное внимание должно быть направлено на формирование учащимися личностного отношения к прочитанному. Успешное достижение такой цели возможно при систематическом чтении и при методически правильно организованном чтении. А.Н. Утехина считает, что «драматизация является особым видом эстетического воспитания школьников, а также развивает у детей речь, интонацию и воображение» [8, с.52].

Как уже говорилось, большую роль при изучении фразеологических единиц русского языка играет включение материала страноведческого характера. Такого рода материалы сегодня занимают все большее место в процессе обучения. Благодаря таким текстам учащиеся знакомятся с реалиями страны изучаемого языка, получают дополнительные знания в области этнографии, культуры, географии, образования и т. п. Например, образ хлеба. Во фразеологии русского языка существует большое количество идиом с данным словом: *не хлебом единым (жив человек)* – книжн. «не может человек думать только о материальном, о бытовом; довольствоваться одними материальными благами (говорится с одобрением)»; *хлеб насущный* – «необходимость, ежедневная потребность, то без чего невозможно обойтись ни дня существования»; *даром (зря) есть хлеб* – разг. неодобр. «жить, не делая ничего полезного»; *заработать (себе) на хлеб* – разг. «добывать своим трудом средства для существования»; *хлебом не корми* – «о сильном стремлении получить желаемое; о сильной увлеченности чем-либо»; *перебиваться с хлеба на квас (на воду)* – «нуждаться, жить в скудости»; *посадить (сажать) на хлеб и (на) воду кого* – разг. «наказывать кого-либо голодом, резким ограничением в пище» и т.п.

Также в качестве задания можно дать ученикам подобрать пословицы и поговорки русского языка с компонентом «хлеб», что также будет иметь лингво-

страноведческий характер. Приведем примеры данных идиом: *Живем да хлеб жуем. Чужой хлеб горек; чужой хлеб в рот не идет. Свой хлеб хоть ночью съешь. Хоть худо живем, а тот же хлеб жуем. Без денег проживу, без хлеба не проживу* и т.п.

Также в качестве задания можно дать учащимся текст лингвострановедческого характера на примере компонента «хлеб». Прочитав данный текст нужно провести параллели образа «хлеба» во фразеологизмах и пословицах и поговорках, выявить, есть ли отражение данного значения в идиомах русского языка. Текст: «В земледельческую эпоху исчезающий – появляющийся в актах разрывания тотем, – пишет в своем исследовании О.М. Фрейдинберг, – становится съедаемым, умирающим и воскресающим божеством в форме домашней скотины (ягненка, барана, козла, быка, свинины и т.д.). история данного божества составляет его страсти, воспроизводит принесение его в жертву, его смерть в страдании, заканчивающуюся воскресением; теперь животное не только разрывается, но и расчленяется для вкушения, и расчленяется, преломляется и раздается присутствующим хлеб... Однако хлеб – понятие широкое. Его бытовым архетипом служат травы, зелень и плоды деревьев, как например желуди. Но и зерна колосьев также имеют свою историю в качестве архаичного «продукта питания». Их употребляют в еду, просыпав: это – древнейшая форма хлеба; затем их разламывают ручным способом; еще дальше их токуют и разбавляют водой и только в позднейшей стадии замешивают и заквашивают. Итак, хлебу как одной из форм месива предшествует хлеб в виде похлебки или каши, т. е. растолчённых зерен с примесью воды, большей или меньшей густоты. Сперва эта похlebка стручковая, сделанная из бобов, гороха и чечевицы; затем она из полбы, ячменя и пшеницы. На последующих стадиях общественного мировоззрения эти объекты пищи становятся священными... у греков и римлян каши-похлебki имели священное значение, хотя представляли собой первобытные формы древнего питания; каша из пшеницы, полбы или смешанных зерен дает название целому ряду праздников» [9, с.299-300].

Содержание страноведческих текстов должно быть значимым и интересным для учащихся, иметь определенную новизну, будь то общие сведения об образовательных учреждениях, о государственном устройстве, о детских и юношеских организациях страны изучаемого языка или об особенностях этикета и речевого поведения. Уроки с элементами страноведения вызывают у учеников потребность в дальнейшем самостоятельном ознакомлении со страноведческими материалами. Именно лингвострановедение должно служить опорой для поддержания мотивации, так как включает в себя два аспекта: происходит обучение языку и ознакомление с особенностями страны изучаемого языка. В понятие культура включается совокупность всех факторов (духовного и мате-

риального содержания), которые окружают индивида, способствуют его социализации в обществе. Поэтому, чем обширнее та область знания фактов родной культуры, которой оперируют учащиеся, тем продуктивнее работа по ознакомлению с культурой изучаемого языка, а значит, и понимание значения фразеологических единиц. А.Н. Тубельский отмечает, что «при отборе содержания образования в любой образовательной области, прежде всего в гипотезы, концепции, программы и другие учебные материалы, включаются такие элементы или их совокупности, которые содействуют личности в познании самой себя, ее самовыражению, обретению подлинной свободы в соответствии со своими ценностями и убеждениями...» [10, с.123].

Результаты. Работа с фразеологизмами также может быть в виде проектов, которые позволяют учащимся выразить свои идеи в удобной для них форме.

При выборе страноведческого материала учитываются реальность материалов для учащихся, т. е. они должны точно представлять, о чем идет речь; личная заинтересованность учащегося в данном материале; привязанность данного материала к программной теме; тесный контакт с родителями учащихся в выполнении заданий

Опыт работы со страноведческим материалом показывает, что использование в обучении лингвострановедческого материала является мощным стимулом для создания и поддержания интереса к изучению языка, что также напрямую связано с повышением мотивации.

Применение на занятиях русского языка видеоматериалов также положительно влияют как на учебный процесс, так и на мотивационную составляющую. Видеоматериалы позволяют разрядить обстановку, сделать процесс обучения более эффективным, продуктивным и приятным. Да и для самого учителя использование видео на занятиях дает возможность без каких-либо усилий подобрать нужный материал. Приведенная информация о проведении занятий с применением видео взята из опыта отечественных и зарубежных источников. Итак, особенности использования видео в процессе обучения языку:

- просмотр видео учащимся – это аудио и визуальное восприятие информации. Здесь можно наблюдать за мимикой, жестами, слышать ритм, интонацию и правильное произношение слов, услышать разницу между литературной и разговорной формой;
- видео позволяет изучать язык в заданном контексте, увидеть страноведческие особенности;
- процесс просмотра видео контролируемый: можно остановить, просмотреть еще раз и т. п.
- зрителями могут быть учащиеся разной возрастной группы.
- отбираемый материал если будет связан с историей или культурой народа,

то мотивация слушателей будет высокой;

– видео помогает создать коммуникативную ситуацию, при которой обучающиеся начинают пользоваться языком как настоящие носители.

При отборе видеоматериала крайне важно правильно выбирать материал. Целесообразно руководствоваться следующими критериями: лингвистическая релевантность, длительность просматриваемого материала должна соответствовать нормам урока (15 минут), отрывок должен быть как отдельный сюжет, т.е. автономность.

После того, как материал подобран, необходимо продумать ту деятельность, которую будут осуществлять учащиеся под руководством педагога. Учителю необходимо помнить, что видеоурок – это занятие, которое состоит из трех этапов: предпросмотровой, демонстрационный и постпросмотровой. Каждый этап включает выполнение упражнений. К основным требованиям видеоматериалов относятся четкий звук и изображение, отображение мимики, наличие крупных планов с показом говорящего и т. п.

Заключение. Рассмотренные в статье методы изучения фразеологизмов на уроках русского языка являются дополнительной возможностью разнообразить изучение столько сложных языковых идиом, как фразеологизмы, посредством чего будет происходить не только разъяснение их значений, но и ознакомление с культурой, бытом, историей, культурными особенностями жизни народа.

Список использованной литературы

1. Якиманская И.Я. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М., 1996. – 96с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 576 с.
3. Новейший философский словарь: 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Интерпрессервис: Книжный дом, 2001. – 1280 с.
4. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. – Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 456 с.
5. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса (методические основы). – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
6. Минаева И.Б. Мотивация успеха – необходимое условие овладения языками // Иностранные языки в школе. – 2009. – № 2. – С. 42-43.
7. Утехина А.Н. Драматизация сказки в раннем обучении русскому языку // Всероссийский научно-популярный методический журнал по раннему обучению языкам для учителей, родителей и детей. – 2001. – № 3/4. – С. 5-8.
8. Перкас С.В. Некоторые принципы использования краеведческого матери-

ала на уроке // Иностранные языки в школе. – 1990. – № 5. – С. 99-102.

9. Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – 781 с.

10. Годунова Н.А. Использование краеведческого материала для повышения мотивации при обучении языку // Русский язык в школе. – 2006. – № 6. – С. 46-51.

А.Н. КУВАНБАКИЕВА

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ,
Астана, Қазақстан
(e-mail: kuanbak81@gmail.com)

**ОРЫС ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ
БІРЛІКТЕРДІ ОҚУ ӘДІСТЕРІ**

Аңдатпа. Берілген мақалада орыс тілі сабақтарында фразеологизмдерді зерделеу әдістері қарастырылады, аталмыш әдістердің көмегімен оқушылар идиомалардың шығу тегін, мән-мағынасын, ұлттық-мәдени ерекшеліктерін, тарихын түсіне алады. Тілдегі идиома сөздердің халық даналығының қазынасы. Осыған байланысты оларды зерттеу қабылдауға келгенде қиындық туғызады. Мақалада ұсынылған әдістер мұғалімдерге қосымша көмекші материал ретінде қолдануға арналған.

Түйін сөздер: фразеология, лингвистика, ойын, аудио және бейнесабақтар

A.N. KUVANBAKIYEVA

Nazarbayev Intellectual Schools,
Astana, Kazakhstan

**METHODS OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS IN RUSSIAN
LANGUAGE CLASSES**

Abstract. This article discusses methods for studying phraseological units in Russian language classes, which enable students to understand the origin, nuances of interpretation, national and cultural specificity, and the history of idioms. As is well known, idiomatic expressions are a storehouse of folk wisdom and date back to ancient

times. For this reason, their study can pose certain difficulties in comprehension. The methods proposed in this article are intended to serve as supplementary material to assist teachers.

Keywords: phraseology, linguistics, educational games, audio and video lessons

References

1. Yakimanskaya I.Ya. Personality-oriented education in a modern school. – M., 1996. – 96 p.
2. Philosophical encyclopedic dictionary. – M.: INFRA-M, 2004. – 576 p.
3. The newest philosophical dictionary: 2nd ed., Revised. and add. – M.: Interpresservice: Book House, 2001. – 1280 p.
4. Kovshova M.L. Linguoculturological method in phraseology: Culture codes. – Ed. 2nd. – M.: LIBROKOM Book House, 2013. – 456 p.
5. Babansky Y.K. Optimization of the educational process (methodological foundations). – M.: Enlightenment, 1982. – 192 p.
6. Minaeva I.B. The motivation for success is a necessary condition for mastering languages //Foreign languages at school. – 2009. – № 2. - P. 42-43.
7. Utekhina A.N. Dramatization of a fairy tale in early learning of the Russian language//All-Russian popular science methodological journal on early learning of languages for teachers, parents and children. – 2001. – № 3/4. – P. 5-8.
8. Percas S.V. Some principles of using local history material in the lesson // Foreign languages in school. – 1990. – № 5. – P. 99-102.
9. J. Golden Branch: Studies in Magic and Religion. – M.: Publishing house AST, 2003. – 781 p.
10. Godunova N.A. Use of local history material to increase motivation in teaching the language//Russian language at school. – 2006. – № 6. – P. 46-51.

Сведения об авторе:

Куванбакиева Алиям Ниязовна – кандидат филологических наук, старший менеджер редакционного отдела Центра образовательных программ АОО «Назарбаев интеллектуальные школы», Астана, Казахстан

Куванбакиева Алиям Ниязовна – филология ғылымдарының кандидаты, «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, Білім беру бағдарламалары орталығы редакциялық бөлімінің аға менеджері, Астана, Қазақстан

Kuvanbakieva Aliyam Niyazovna – Candidate of Philology, Senior Manager of the Editorial Department of the Center for Educational Programs of the Nazarbayev Intellectual Schools, Astana, Kazakhstan

МРНТИ 16.31.51

¹Ж.М. ИСКАКОВА ²А.С. ЗИНЕДИНА ^{1,2} «Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ҰҒПО» КеАҚ^{1,2} (e-mail: oasis-jas@mail.ru, aierke96@gmail.com)

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ СЕРТИФИКАТТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесін стандарттау және сертификаттау мәселелері қарастырылады. Қазақ тілін меңгеруге деген сұраныстың артуына қарамастан, бірыңғай стандартталған оқыту жүйесінің жоқтығы, оқытушылардың біліктілігін арттыру мен сертификаттау механизмдерінің толық қалыптаспауы өзекті мәселе болып отыр. Зерттеу барысында әлемдегі озық тіл оқыту стандарттары (TESOL, CELTA) сараланып, олардың құрылымы мен мазмұны қазақ тілін оқыту жүйесіне бейімдеу тұрғысынан талданады. Сонымен қатар халықаралық сертификаттау жүйелерін қазақ тіліне икемдеу жолдары қарастырылып, тіл үйретуде қолданылатын әдістемелік құралдарды жүйелеудің маңыздылығы айқындалды. Бұл тәжірибелерді қазақ тілін оқыту әдістемесіне енгізу оқыту үдерісін тиімді етіп, білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімделген кешенді жүйе жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесінде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын мамандарды үш деңгей бойынша сертификаттау (базалық, орта, жоғары) ұсынылып, олардың кәсіби дамуына бағытталған талаптар мен бағалау жүйелері анықталды. Бұл сертификаттау жүйесін енгізу оқытушылардың біліктілігін арттырып қана қоймай, олардың әдістемелік құралдар мен инновациялық технологияларды тиімді пайдалануына жол ашады.

Түйін сөздер: қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту, әдістемелік стандарттау, сертификаттау, TESOL, SLA теориясы.

Кіріспе. Елімізде қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеруге деген сұраныс артып келеді. Бұл үдеріс ел азаматтары үшін ғана емес, шетел азаматтары үшін де өзекті. Дегенмен қазіргі кезде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудың бірыңғай стандартталған жүйесі жоқ, ал оқытушылардың біліктілігін арттыру және сертификаттау механизмдері толық қалыптаспаған. Тіл оқыту әдістемесі бірізге түскен ағылшын, араб, испан, қытай, орыс, француз сияқты халықаралық тілдерді екінші/шет тілі ретінде оқытатын мамандарды сертификаттайтын ар-

найы бірлестіктер мен орталықтар, халықаралық ұйымдар бар. Ағылшын тілін екінші тіл/шет тілі ретінде оқытатын мамандарды даярлайтын CELTA/DELTA [1], TESOL/TEFL/TESL [2], шет тілдерін оқытатын мамандарға арналған әдістемелік көмек көрсететін ACTFL [3], араб тілін шет тілі ретінде оқытатын мамандарды сертификаттайтын TAFL, испан тілі үшін SIELE, орыс тілі үшін РКИ, француз тілі үшін CEFLE, түрік тілі оқытушылары үшін ел ішінде Tomer, шет елде Yunus Emre орталықтарында екінші тіл ретінде оқытатын мамандарға арналған стандартталған курстар өткізіледі. Курс нәтижесінде халықаралық деңгейдегі сертификат табысталады. Сол секілді қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеру теориясын жетілдіре отырып, оқытушыларға арналған біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастырып, оқытушыларға арналған бірлестік құру қажет деп санаймыз. Былайша айтсақ, қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын мамандарды сертификаттайтын қазақша CELTA, TESOL керек. Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарында «Қазақ тілін оқыту әдістемесін жетілдіру үшін қазақ тілін оқытушылар мен әдіскерлердің тәжірибе алмасуын ұйымдастыру» мәселесі көтерілген [4]. Бұл өз кезегінде қазақ тілін оқыту жүйесін стандарттау мен жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесінің әркелкілігі оқыту сапасының тұрақсыздығына әкеліп соғады. Әдістемелік құралдардың стандартталмауы, оқыту тәсілдерінің ғылыми негізделмеуі және оқытушыларға жүйелі қолдаудың жеткіліксіздігі қазақ тілін меңгерудегі негізгі кедергілердің бірі саналады. Сондай-ақ халықаралық деңгейде мойындалған тіл оқыту әдістемелерін қазақ тілін оқыту жүйесіне бейімдеу, заманауи технологияларды пайдалану және оқытушыларды сертификаттау қажеттілігі де артып отыр. Бұл мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесін стандарттау мәселелері, халықаралық тәжірибемен үндестіру жолдары қарастырылады. Қазақ тілін меңгеру деңгейлерін айқындайтын бірыңғай шкала құру және оны оқу бағдарламаларына енгізу қажеттілігі талқыланады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеуде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесін стандарттау және сертификаттау мәселелерін талдау үшін ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Қазақ тілін оқыту әдістемесіне қатысты отандық және халықаралық ғылыми еңбектерге, сондай-ақ екінші тілді меңгеру теорияларына (SLA) шолу жасалып, қазақ тілін оқытудағы негізгі проблемалар анықталды. Әсіресе ағылшын тілін оқытудағы TESOL, CELTA стандарттары және басқа тілдерді оқытуға арналған халықаралық сертификаттау жүйелері зерттелді. Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы және қазақ тілін оқыту әдістемесін жетілдіру бойынша ресми құжаттар сараланып, қазақ тілін оқыту

жүйесін стандарттау қажеттілігі негізделді. Алынған мәліметтер негізінде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту жүйесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленді. Олардың ішінде оқытушыларды сертификаттау жүйесін құру, бағалау түрлерін белгілеу және бірыңғай стандартталған оқыту жүйесін енгізу мәселелері қарастырылды.

Нәтижелер. Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын мамандардың біліктілігін арттыру, сертификаттау және әдістемелік стандарттарды әзірлеу жұмыстары SLA (Second Language Acquisition) теориясына негізделуі тиіс. Екінші тілді оқыту үдерісі танымдық, эмоционалды және лингвистикалық принциптерді терең түсінуді талап етеді [5, 56]. Екінші тілді меңгеру үдерісін зерттеу оқытудың тиімді әдістерін қалыптастыруға мүмкіндік береді [6, 67]. Сондықтан қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту технологиясы мен тәжірибесін меңгеру психолингвистикалық және нейролингвистикалық зерттеулерге сүйенуі қажет. Оқытушыларды сертификаттау үдерісінде ұсынылатын курс мазмұны екінші тілді оқыту теориясына сәйкес болуы керек. Сертификаттаушы ұйым оқытушыларға қажетті ақпарат пен әдістемелік құралдарды ұсынса, оқытушылар өз кезегінде тіл үйренушілердің қажеттіліктеріне сәйкес әртүрлі әдістерді қолданып, оқыту үдерісін бейімдеуі тиіс [7, 112]. Яғни оқытудың белгілі бір әдісін таңдау оқушылардың нақты контексті мен қажеттіліктеріне негізделуі керек [8, 29]. Бұл оқытушылардың екінші тіл оқыту сертификатын алғаннан кейін игерген білімдері мен дағдыларын нақты жағдаяттарға сәйкес тиімді қолдануын қамтамасыз етеді.

Ағылшын тілі білім мен ғылымның, технологияның тілі екені белгілі. Тіл қолданушылары артқан сайын тілді оқыту әдістемесі де үнемі жетілдіріліп отырады. Сондықтан ағылшын тілін екінші тіл/шет тілі ретінде оқыту әдістемесіне назар салып, негізгі механизмдерін қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесіне енгізуге болады. Ағылшын тілін оқытатын мамандарға арналған екі негізгі халықаралық сертификаттау жүйесі белгілі. Олар – TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages) және CELTA (Certificate in English Language Teaching to Adults). Бұл екі жүйенің мақсаттары, құрылымы және оқыту әдістері бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. TESOL – әртүрлі деңгейдегі оқытушыларды даярлауға бағытталған кең ауқымды сертификаттау жүйесі болса, CELTA – ересектерге сабақ беретін мұғалімдерді даярлайтын қарқынды кәсіби курс. TESOL бағдарламалары TESOL International Association тарапынан ұсынылады және ол мектеп, жоғары оқу орындары мен ересектерге сабақ беретін оқытушыларға арналған. Бұл жүйе әсіресе АҚШ-та және халықаралық деңгейде кең таралған. CELTA, өз кезегінде, Cambridge English (University of Cambridge) әзірлеген және негізінен Ұлыбритания мен Еуропада жоғары сұранысқа ие. Бағытталған аудиториясы бойынша TESOL әртүрлі дең-

гейдегі оқытушыларға арналған, оның ішінде мектеп оқушыларына, студенттерге және ересектерге сабақ беретін мұғалімдерге бейімделген. CELTA тек ересектерге сабақ беретін оқытушыларды сертификаттауға бағытталған. Егер CELTA сертификаты бар оқытушы кейін мектептерде сабақ бергісі келсе, ол қосымша сертификаттаудан өтуі қажет. Осы тұрғыдан алғанда, TESOL бағдарламалары анағұрлым икемді әрі кең ауқымды саналады.

Оқу бағдарламасының құрылымы мен ұзақтығы да әртүрлі. TESOL курстары 120-300 сағат аралығында өтуі мүмкін, ал CELTA – 4-5 апта (толық күндік оқыту) немесе 3-6 ай (қашықтықтан оқу) форматында ұсынылады. TESOL бағдарламалары кең көлемді теориялық және әдістемелік білімді қамтиды, оның ішінде лингвистикалық білім, әлеуметтік лингвистика, бағалау және тестілеу, мәдениетаралық коммуникация секілді тақырыптарды қарастырады. CELTA бағдарламасы негізінен практикалық оқытуға баса назар аударады, мұнда оқытушылар сабақ жоспарлау, әдістеме, тіл үйрену теориясы және оқыту тәжірибесі сияқты аспектілерді үйренеді. CELTA курсына 6 сағаттық практикалық сабақ міндетті түрде өткізіледі және олар тікелей бақылау арқылы бағаланады. Бағалау және сертификаттау жүйесі бойынша да айырмашылықтар бар. TESOL бағдарламаларында бағалау тестілеу, жазбаша жұмыстар, портфолио және практикалық оқытуды қамтиды. Ал CELTA сертификаты үшін мұғалімдер практикалық сабақтарда тікелей бақылаудан өтіп, жазбаша тапсырмалар орындауы қажет. CELTA курсын сәтті аяқтау үшін барлық практикалық сабақтарды өткізу және курстық жұмысты орындау міндеті қойылады. Төмендегі кестеде CELTA және TESOL бағдарламаларының салыстырмалы кестесі көрсетілген:

	TESOL	CELTA
Толық атауы	Teaching English to Speakers of Other Languages	Certificate in English Language Teaching to Adults
Ұйымдастырушы	TESOL International Association	Cambridge English (University of Cambridge)
Сертификаттау деңгейі	Кең ауқымды стандарттар жиынтығы (орта және жоғары деңгейдегі оқытушылар үшін)	Кәсіби оқыту курсы (entry-level)
Мақсаты	Ағылшын тілін оқыту әдістемесін жетілдіру, мектеп және жоғары оқу орындары деңгейінде қолдану	Ағылшын тілін оқыту әдістемесін меңгерту
Бағытталған аудитория	Барлық деңгейдегі мұғалімдер (Pre-K–12, жоғары білім, ересектер)	Кәсіби оқытушыларға арналған

Халықаралық танымалдылығы	АҚШ-та және халықаралық деңгейде танымал	Британдық жүйеде кеңінен таралған
Бағдарлама ұзақтығы	120 сағаттан 300 сағатқа дейін (курстың түріне байланысты)	4-5 апта (толық күн), 3-6 ай (қашықтықтан)
Негізгі тақырыптар	Лингвистикалық білім, әлеуметтік лингвистика, бағалау және тестілеу, мәдениетаралық коммуникация	Сабақ жоспарлау, әдістеме, тіл үйрену теориясы, оқыту тәжірибесі
Тәжірибелік бөлім	Оқытудың теориялық және практикалық әдістері (кей жағдайларда тәжірибелік сабақтарды қамтиды)	6 сағаттық практикалық сабақ (нақты студенттермен)
Тілдік деңгей талаптары	Кейбір бағдарламалар B2 деңгейінен басталады, бірақ көбіне C1 деңгейі қажет	C1 немесе одан жоғары ағылшын деңгейі (IELTS 7.0 және одан жоғары)
Оқыту тәсілдері	Түрлі оқыту әдістерін қамтиды, оның ішінде когнитивті және әлеуметтік лингвистикалық тәсілдер	Тікелей оқыту (Communicative Language Teaching - CLT)
Бағалау түрі	Курс бойынша тестілер, жазбаша жұмыстар, тәжірибелік сабақтар	Тәжірибе барысында бақылау, жазбаша тапсырмалар беріледі
Сертификат алу талаптары	Бағалау критерийлерін қанағаттандыру	Барлық практикалық сабақтардан өту және курстық жұмысты орындау

1-кесте. TESOL және CELTA стандарттарының салыстырмалы сипаттамасы

Жоғарыдағы «**TESOL және CELTA стандарттарының салыстырмалы сипаттамасы**» кестесіне сүйенетін болсақ, TESOL стандарттары анағұрлым қолайлы екені анық байқалады. Себебі ол балалардан бастап ересектерге дейінгі оқыту деңгейлерін қамтиды және қазақ тілін оқыту әдістемесін стандарттауға мүмкіндік беретін әмбебап сипат алады. CELTA бағдарламасы негізінен ересектерге арналған, сондықтан оны қазақ тілі оқытушылары үшін қысқа мерзімді курстарға үлгі ретінде қолдануға болады.

Талқылау. TESOL стандартын қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын мамандарды сертификаттау жүйесіне бейімдеу жолдарын қарастыру

үшін, алдымен, стандарт мазмұнын талдап көрейік. TESOL стандарттарында ағылшын тілін екінші тіл ретінде оқыту саласындағы кәсіби даярлықты стандарттау; мұғалімдердің біліктілігін халықаралық деңгейде мойындау; тіл үйренушілерге сапалы білім беру үшін оқытушылардың әдістемелік дағдыларын дамыту; білім беру бағдарламаларын аккредитациялау және бағалау жүйесін жетілдіру мақсаты көзделген [9, 11]. TESOL оқу бағдарламасында білім берудің прагматикалық, психологиялық, когнитивтік, практикалық аспектілері қамтылған. И. Майоренконың: «Тәжірибелі дәрігер секілді ELT оқытушыларының студенттердің алдында тұрған мәселелерді дұрыс диагностикалауы мұғалімдерге оларды жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Тиісінше ELT практиктері оқушылардың мәселелерін шешудің өзіндік стратегияларын, әдістерін жасай алады» деген пікірінде келтірілгендей TESOL бағдарламалары оқытушылардың аудиториясын түсіне алатын дағдысын қалыптастыруға күш салады [10]. TESOL бағдарламасындағы күн тәртібі, әдістемелері, әдістері және бағалау критерийлері – сыни зерттеулер үшін маңызды тақырып. TESOL өзінің стандарттары мен курс мазмұнына үнемі сыни көзқарас танытып, жетілдіріп отыруды көздейді [11]. TESOL 2018 стандарты бес негізгі бағытты қамтиды:

– **Тіл туралы білім (Knowledge About Language).** Ағылшын тілі құрылымы мен қолданысын меңгеру; екінші тіл ретінде ағылшын тілін үйрену теорияларын білу; лексикалық, грамматикалық және прагматикалық аспектілерді оқыту.

– **Әлеуметтік-мәдени контекст (ELLs in the Sociocultural Context).** Тілді оқып жатқан тұлғалардың мәдени, әлеуметтік және отбасылық ерекшеліктерін ескеру; тіл үйренушілердің тілге бейімделуін жеңілдету үшін зерттеу әдістерін қолдану.

– **Оқыту мен жоспарлау (Planning and Implementing Instruction).** Интерактивті және оқушыға бағытталған әдістемелерді қолдану; сабақ жоспарын әзірлеу және оқыту стратегияларын құру; тілдік және пәндік дағдыларды интеграциялау.

– **Бағалау және тестілеу (Assessment and Evaluation).** Ағылшын тілін меңгеру деңгейін анықтайтын тесттерді қолдану; оқу үлгерімін мониторинг жасау және нәтижелерді талдау; тіл үйренушілердің тілдік дағдыларын дамыту үшін кері байланыс беру.

– **Кәсібилік және көшбасшылық (Professionalism and Leadership).** Мұғалімдердің өзін-өзі дамытуы және кәсіби құзыреттілігін жетілдіру; білім беру мекемелерімен, ата-аналармен және әріптестермен серіктестік орнату; оқыту тәжірибесін зерттеу және жаңа әдістерді енгізу.

Қазақ тілін оқыту жүйесіне осы стандарттардың негізгі қағидаларын ен-

гізу арқылы оқыту әдістемесін жақсарту, оқытушылардың біліктілігін арттыру және оқыту сапасын халықаралық талаптарға сәйкестендіру мүмкіндігі бар деп санаймыз. TESOL бағдарламасын өзге тілге бейімдеу, негізгі тұжырымдамаларын, әдістемелерін, сыни пікірлерін ескере отырып, жаңа стандарт, курс ұйымдастыруға мүмкіндік бар. Бұл туралы бағдарлама құрастырушылары: «TESOL бағдарламасын меңгерген оқытушы өзінің аудиториясындағы тіл үйренушілердің ұлттық ерекшелігіне де назар аударуы, бейімдеуі керек», - дейді [12, 514]. TESOL стандартын қазақ тіліне бейімдеу үшін оқытушыларды даярлаудың деңгейлерін, сертификаттау кезеңдерін, бағалау түрлерін, үміткерлерге қойылатын талаптарды анықтап алу керек. Екінші тіл оқыту әдістемесінің халықаралық сертификаттау жүйесіне сәйкес қазақ тілін оқыту әдістемесін үш деңгейге бөлдік:

– **Базалық деңгей (ҚТ-1).** Бұл деңгей сертификаты қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту бағытын жаңадан бастаған жас мамандарға арналады;

– **Орта деңгей (ҚТ-2).** Бұл сертификат тәжірибелі оқытушыларға, әдістемелік дағдыларын жетілдіргісі келетін мамандарға арналады;

– **Жоғары деңгей (ҚТ-3).** Қазақ тілін оқытуда көшбасшы, тренер, әдіскер болып жұмыс жасайтын мамандарға арналады. Төмендегі кестеде әр деңгейдің талаптары мен бағалау түрлері көрсетілген.

Деңгей	Мақсаты	Кімдерге арналған?	Талаптар	Бағалау түрі
ҚТ-1 (Базалық)	Қазақ тілін оқытуға арналған негізгі әдістемелік білім беру	Жаңадан бастаған мұғалімдер, тілді жақсы білетін, бірақ оқыту тәжірибесі аз мамандар	Қазақ тілін C1 деңгейінде білу, оқыту әдістемелерінің негіздерін меңгеру, жоғары оқу орнының дипломы	Тест, сабақ жоспары, шағын сабақ беру
ҚТ-2 (Орта)	Қазақ тілін оқытудың күрделі әдістерін меңгеру, оқыту тәжірибесін жетілдіру	3+ жылдық тәжірибесі бар мұғалімдер	Қазақ тілін C1 деңгейінде білу, кемінде 120+ сағат оқыту тәжірибесі болы керек, жоғары оқу орнының дипломы	Тест, сабақ беру (бейнежазба), портфолио, оқыту тәжірибесінің талдауы

ҚТ-3 (Жоғары)	Қазақ тілін оқытуды зерттеу, әдістемелік инновациялар енгізу	5+ жылдық тәжірибесі бар әдіскерлер	Қазақ тілін С2 деңгейінде білу, 350+ сағат оқыту тәжірибесі болуы керек, жоғары оқу орнының дипломы	Тестілеу, зерттеу жұмысы, тренинг өткізу, жазбаша аналитикалық жұмыс
------------------	--	-------------------------------------	---	--

2-кесте. Оқытушыларды сертификаттау деңгейлері

Жоғарыдағы «Оқытушыларды сертификаттау деңгейлері» кестесіне сәйкес қазақ тілін оқытатын мамандардың біліктілік, кәсіби дағдылары тұрғысынан Қазақ тілін оқытатын мамандарды сертификаттауды **4 негізгі кезеңге бөліп қарастыруға болады:**

1. Өтініш беру және құжаттарды тексеру. Үміткерлердің білімі мен тәжірибесін бағалау; тіл деңгейін дәлелдейтін сертификаттарын (Қазтест, С1-С2 деңгейі); оқыту тәжірибесін растайтын құжаттарын (жұмыс орны анықтамасы, портфолио) тексеру.

2. Тестілеу және бағалау:

- Теориялық тест – қазақ тілі әдістемесі, грамматика, оқыту әдістері бойынша;
- Практикалық тапсырма – сабақ жоспарын құру, оқыту стратегияларын қолдану;

- Қазақ тілін оқыту дағдыларын бағалау – нақты сабақ беру немесе бейне сабақ өткізу;

- Практикалық емтихан.

3. Үміткердің оқыту тәжірибесі видеоға түсіріліп, сарапшылар тарапынан бағаланады. Қатысушылар студенттерге немесе ересектерге сабақ өткізеді. Оқытудың интерактивті тәсілдерін қолдануы бағаланады.

4. Қорытынды сараптама және сертификат беру. Барлық кезеңдерден өткен үміткерлерге **ресми сертификат** беріледі. Сертификат **5 жылға жарамды**. Мерзімі аяқталған соң қайта біліктілікті дәлелдеу қажет. Қазақ тілін оқытатын мамандарды сертификаттау жүйесін жүзеге асыру үшін келесі қадамдарды жүзеге асыру қажет:

- **Сертификаттау стандарттарын бекіту;**
- Мемлекеттік мекемелер мен ЖОО-лармен келісім жасау;
- Ұлттық біліктілік стандарттарын әзірлеу;
- **Қазақ тілі оқытушыларына арналған кәсіби қауымдастық құру;**
- Оқытушылардың тәжірибе алмасуына арналған платформа жасау;

- Жыл сайынғы конференциялар, вебинарлар өткізу;
- **Қашықтан оқыту мен сертификаттау жүйесін енгізу;**
- Онлайн тестілеу және бағалау платформаларын жасау;
- Бейне сабақтарды бағалау жүйесін енгізу;

Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын мамандарды сертификаттау жүйесін енгізу **оқыту сапасын арттырып, оқытушылардың кәсіби деңгейін халықаралық талаптарға сәйкестендіруге мүмкіндік береді.** Бұл жүйе арқылы оқытушылардың біліктілігін арттыруға арналған **нақты талаптар** қалыптасып, **сертификаттау кезеңдері жүйеленеді.** Жүйені мемлекеттік деңгейде **бекітіп, оны цифрлық технологиялармен** біріктіру арқылы қазақ тілін оқыту саласында жаңа сапалы стандарттар орнатуға болады.

Қорытынды. Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесін стандарттау және сертификаттау жүйесін енгізу – мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейту мен тіл үйрету сапасын арттырудың маңызды қадамдарының бірі. Қазақ тілін оқыту әдістемесінің бірыңғай стандартының болмауы оқыту сапасының тұрақсыздығына әкеледі. Осы мәселені шешу үшін халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, қазақ тілін оқыту әдістемесін жетілдіру, оқытушылардың кәсіби дайындығын арттыру және оларды сертификаттаудың нақты талаптарын қалыптастыру қажет. Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту саласында әдістемелік стандарттау мен сертификаттау жүйесін енгізу – мемлекеттік тіл саясатының маңызды бағыты. Бұл бастама қазақ тілінің халықаралық деңгейде мойындалуына, оны меңгеру үдерісінің жүйелі әрі сапалы болуына мүмкіндік береді. Сондықтан оқытушылардың біліктілігін арттыруға, әдістемелік құралдарды жетілдіруге және қазақ тілін оқыту сапасын жоғарылатуға бағытталған кешенді шараларды іске асыру өзекті мәселе ретінде қарастырылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Cambridge Assessment English. (2021). CELTA Syllabus and Assessment Guidelines (July 2021 Edition). Cambridge University Press.
2. TESOL International Association. (2025). Standards for short-term TEFL/ TESL certificate programs with program assessment. <https://www.tesol.org/professional-development/publications-and-research/research-and-standards/standards/>
3. American Council on the Teaching of Foreign Languages. (2023). ACTFL performance descriptors for language learners. <https://www.actfl.org/educator-resources/actfl-performance-descriptors>
4. Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспары (2023).

5. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
6. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages are Learned* (4th ed.). Oxford University Press.
7. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
9. TESOL International Association. (2019). *Standards for Initial TESOL Pre-K–12 Teacher Preparation Programs*.
10. Майоренко, И. А., & Дешина, К. А. (2022). Методология ELT: прагматические практики в контексте *tesol.in* актуальные вопросы филологических исследований (pp. 198-204).
11. Troudi, S., & Brown and Coombe. (2015). Critical research in TESOL and language education. *The Cambridge guide to research in language teaching and learning*, 89-98.
12. Genç, Z. S., & Kaçar, I. G. (Eds.). (2020). *TESOL in the 21st Century: Challenges and Opportunities*. Peter Lang.

Reference

1. Cambridge Assessment English. (2021). *CELTA Syllabus and Assessment Guidelines* (July 2021 Edition). Cambridge University Press.
2. TESOL International Association. (2025). *Standards for short-term TEFL/ TESL certificate programs with program assessment*. <https://www.tesol.org/professional-development/publications-and-research/research-and-standards/standards/>
3. American Council on the Teaching of Foreign Languages. (2023). *ACTFL performance descriptors for language learners*. <https://www.actfl.org/educator-resources/actfl-performance-descriptors>
4. Government of the Republic of Kazakhstan. (2023). *Action plan for implementing the 2023–2029 concept of language policy development in the Republic of Kazakhstan*.
5. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
6. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages are Learned* (4th ed.). Oxford University Press.
7. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

9. TESOL International Association. (2019). Standards for Initial TESOL Pre-K–12 Teacher Preparation Programs.
10. Maiorenko, I. A., & Deshina, K. A. (2022). ELT methodology: Pragmatic practices in the context of TESOL. In Current issues in philological research (pp. 198-204).
11. Troudi, S., & Brown and Coombe. (2015). Critical research in TESOL and language education. The Cambridge guide to research in language teaching and learning, 89-98.
12. Genç, Z. S., & Kaçar, I. G. (Eds.). (2020). TESOL in the 21st Century: Challenges and Opportunities. Peter Lang.

¹ Ж.М. ИСКАКОВА

² А.С. ЗИНЕДИНА

^{1,2} НАО «ННПЦ «Тіл-Қазына» имени Ш. Шаяхметова»

ВОПРОСЫ СТАНДАРТИЗАЦИИ И СЕРТИФИКАЦИИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы стандартизации и сертификации методики преподавания казахского языка как второго языка. Несмотря на растущий спрос на владение казахским языком, актуальной проблемой остается отсутствие единой стандартизированной системы обучения, неполное формирование механизмов повышения квалификации и сертификации преподавателей. В исследовании проанализирован мировой опыт и рассмотрены системы стандартизации в обучении международным языкам. В целях совершенствования методики преподавания казахского языка речь пойдет о необходимости внедрения единой системы сертификации для преподавателей. Также анализируется роль теории овладения вторым языком на основе психолингвистических, нейролингвистических исследований для повышения качества обучения. Предлагаются методические рекомендации и меры по стандартизации для повышения квалификации специалистов, изучающих казахский язык как второй язык.

Ключевые слова: преподавание казахского языка как второго языка, методическая стандартизация, сертификация, теория TESOL, SLA.

¹**Zh.M. ISKAKOVA**

²**A.S. ZINEDINA**

^{1,2}NCJSC «NSPC «Til-Kazyna» named after Sh. Shayakhmetov»

ISSUES OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION OF TEACHING METHODS OF THE KAZAKH LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE

Abstract. This article addresses the issues of standardization and certification in the methodology of teaching Kazakh as a second language. Despite the growing demand for Kazakh language proficiency, the absence of a unified, standardized teaching system and the underdeveloped mechanisms for teacher training and certification remain pressing concerns. The study analyzes international best practices and examines standardization systems used in teaching global languages. To enhance Kazakh language instruction, the article emphasizes the need to implement a unified certification system for teachers. It also explores the relevance of second language acquisition (SLA) theory, grounded in psycholinguistic and neurolinguistic research, to improve learning outcomes. Methodological recommendations and standardization measures are proposed to strengthen the qualifications of specialists teaching Kazakh as a second language.

Keywords: teaching Kazakh as a second language, methodological standardization, certification, TESOL theory, SLA.

Авторлар туралы мәлімет:

Искакова Жазира Максutowна – ф.ғ.к., Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ҰҒПО бөлім жетекшісі, Астана, Қазақстан.

Искакова Жазира Максutowна – к.ф.н., руководитель отдела ННПЦ «Тіл-Қазына» им. Ш. Шаяхметова, Астана, Казахстан.

Iskakova Zhazira Maksutovna – Candidate of philological Sciences, Head of the Department “Til-Kazyna” named after Sh. Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan.

Зинедина Айерке Сағынғалиқызы – докторант, Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ҰҒПО ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан.

Зинедина Айерке Сағынғалиқызы – докторант, научный сотрудник ННПЦ «Тіл-Қазына» им. Ш. Шаяхметова, Астана, Казахстан.

Zinedina Ayerke Sagyngalikyzy – doctoral student, researcher of the National Scientific and practical Center “Til-Kazyna” named after sh. Shayakhmetov Astana, Kazakhstan.

РЕДАКЦИЯ ЕСКЕРТПЕСІ

Автор стилі,
орфографиялық хақы сақталады.

Шайсұлтан Шаяхметов атындағы
«ТІЛ-ҚАЗЫНА» ұлттық
ғылыми-практикалық орталығында
теріліп, беттелді.

Бас редактор **Г. ТӨКЕНҚЫЗЫ**
Жауапты редактор **Д. ОСПАНОВА**
Дизайнын және электронды нұсқасын дайындаған
С.Баубек

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы
010000, Астана қаласы,
Сауран көшесі, 7А,
Тел.: +7 776 111 81 86
til.qogam@tilqazyna.kz

Беттеуге берілген күні: 16.05.2025
Электронды нұсқаға қол қойылған күні: 27.06.2025
Пішімі 70x100 1/16 Шартты баспа табағы 8.37
Таралымы 110 дана